

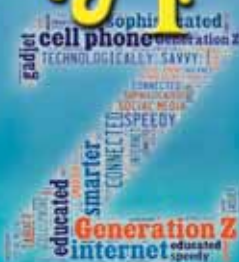
Оріон

Олена Ісаєва, Жанна Клименко,
Анжела Мельник

Зарубіжна **11** література

Рівень стандарту

УДК 821(1-87).09*кл11(075.3)
I-85

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04. 2019 № 472)*
ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

Олена Ісаєва, доктор педагогічних наук, професор: «До читача XXI століття, або Замість вступу»; «Про модерністську прозу початку ХХ століття»; «Ф. Кафка»; «М. Булгаков»; «Про авангардизм і його основні течії»; «Про розвиток жанру антиутопії»; «Дж. Орвелл»; «П. Целан»; «Театральний авангард другої половини ХХ століття, або Про формування “театру абсурду”»; «Поеднуючи істини всього світу: про постмодернізм як одне з найяскравіших мистецьких явищ»; «Ми — живі, ми не вмерли, ми — є!» (Кримськотатарська література: повернення із забуття); «Т. Халілов»; «Книги, що нас обирають, або Замість підсумків».

Жанна Клименко, доктор педагогічних наук, професор: «Німецьке Просвітництво та його вплив на розвиток Європи», «Й.-В. Гете»; «Г. Аполлінер»; «Р.-М. Рільке»; «Ф. Гарсія Лорка»; «В. Маяковський»; «Епічний театр Бертольта Брехта: чим він дивує глядача?»; «Б. Брехт»; «Г. Белль»; «Стежками зарубіжної прози другої половини ХХ століття»; «Е. Гемінгвей»; «Г. Гарсія Маркес».

Анжела Мельник, кандидат педагогічних наук, доцент: «Срібна доба російської поезії»; «О. Блок»; «Анна Ахматова»; «Х. Кортасар»; «М. Павич»; «Дж. Грін».

Навчальне видання

*ІСАЄВА Олена Олександрівна
КЛИМЕНКО Жанна Валентинівна
МЕЛЬНИК Анжела Олегівна*

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

(рівень стандарту)

Підручник для 11 класу закладів
загальної середньої освіти

Головний редактор *І. В. Красуцька*
Редактор *Т. М. Гревцева*

Головний художник *І. П. Медведовська*
Технічний редактор *Е. А. Авраменко*
Коректор *С. В. Войтенко*

На титулі — репродукція картини
Павла Кучинського.

У підручнику використано
репродукції портретів письменників
(автори — художники: А. Кауфман (с. 12),
Х. Вестхоф (с. 65), К. Сомов (с. 83), К. Петров-
Водкін (с. 89), С. Бондар (с. 97); ілюстрації з
вільних інтернет-джерел (с. 6, 24, 30, 36, 38,
57, 72, 93, 108, 111, 119, 130, 138, 154, 158,
167, 174, 175, 186, 190, 210, 214)

Ісаєва О. О.

I-85 Зарубіжна література (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти / О. О. Ісаєва, Ж. В. Клименко, А. О. Мельник. — К. : УОВЦ «Оріон», 2019. — 224 с. : іл.

ISBN 978-617-7712-49-6.

ISBN 978-617-7712-49-6

Формат 70x100 1/16.

Ум. друк. арк. 18,144 + 0,324 форзац.

Обл.-вид. арк. 17,50 + 0,55 форзац.

Зам. №

Наклад 61 630 пр.

ТОВ «УОВЦ «ОРИОН»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.

Адреса видавництва: 03061,
м. Київ, вул. Миколи Шепелєва, 2

www.orioncentr.com.ua

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

серія ДК № 6115, від 29.03.2018 р.

03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12,
тел. +38 044 332-84-73

УДК 821(1-87).09*кл11(075.3)

© О. О. Ісаєва, Ж. В. Клименко,
А. О. Мельник, 2019

© УОВЦ «Оріон», 2019

Література відкриває нам очі, показує, який складний цей світ. Дає інше життя. Тому вона є вічною. Хороші книжки породжують критичне ставлення до світу. Література також завжди була інструментом у боротьбі з диктатурою.

*Маріо Варгас Льюїса,
перуанський письменник,
лауреат Нобелівської премії*

Вітаємо вас, любі наші читачі! Пропонуємо продовжити пізнавати себе через світ зарубіжної літератури. Готуючи цей підручник, ми добре усвідомлювали, що сьогодні, у часи суцільного Інтернету, можна достатньо швидко й легко знайти будь-яку інформацію. Тому нашим завданням не було подати щонайбільше відомостей з тієї чи іншої теми — ми прагнули розкрити своєрідність художнього світу письменника, показати твір як «незавершену завершеність», дати вам поштовх для самостійних роздумів, навчити перекладати прочитане мовою власних вражень і понять.

Думаємо, що ви погодитесь з тим, що сьогодні, як ніколи, актуальними є слова про те, що *люди, які читають книжки, завжди будуть керувати тими, хто дивиться телевизор*. Тому роль вдумливого критичного читання важко переоцінити. І суспільство сьогодні, можливо, як ніколи, потребує вільної особистості з розвинутим критичним мисленням, здатної протидіяти масовій маніпуляції та спробам повернення тоталітарних режимів. Про це, власне, і слова Маріо Варгаса Льюїси, проголошені на зустрічі з українською молоддю, що відбулася у визначальному для української Незалежності 2014 році в місті Києві.

Критично осмислюючи твори, запропоновані для вивчення в цьому навчальному році, ми сподіваємося, що ви зможете переконатися, наскільки вони залишаються актуальними для сьогодення і, незважаючи на те, що написані в різні часи, обстоюють людську гідність, свободу й незалежність особистості, протидіють будь-яким війнам, геноциду й тоталітаризму.

Отже, читайте і розмірковуюте, обговорюйте і сперечайтесь, пізнавайте себе і світ, а ще... звичайно, насолоджуйтеся від спілкування з творами мистецтва!

Автори

ЗМІСТ

ДО ЧИТАЧА ХХІ століття, або ЗАМІСТЬ ВСТУПУ	3
Пізнаємо себе і світ через літературу	6
Поняття про діалог культур	7

ЗОЛОТІ СТОРІНКИ ДАЛЕКИХ ЕПОХ

<i>Німецьке Просвітництво та його вплив на розвиток Європи</i>	10
Йоганн Вольфганг ҐЕТЕ: Той, хто кризь пільму століть несе Світло Розуму	12
До вивчення трагедії « Фауст »	16

У ПОШУКАХ НОВОГО: МОДЕРНІСТСЬКА ПРОЗА початку ХХ століття

<i>Про модерністську прозу початку ХХ століття</i>	27
Франц КАФКА: Геній К.	30
До вивчення новели « Перевтілення »	33
Михайло БУЛГАКОВ: «Я хотів служити народові...»	39
До вивчення роману « Майстер і Маргарита »	44

ШЕДЕВРИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОЕТИЧНОГО МОДЕРНІЗМУ

<i>Про авангардизм і його основні течії</i>	52
Ґійом АПОЛЛІНЕР: Руйнівник мистецтва чи поет-новатор?	57
« Міст Мірабо ». Переклад Миколи Лукаша	60
« Le pont Mirabeau »	61
« Зарізана голубка й водограй ». Переклад Миколи Лукаша	62
Райнер Марія РІЛЬКЕ: « Вічний мандрівець, подорожній усіх шляхів »	65
До вивчення вірша « Орфей, Еврідіка, Гермес »	68
Федеріко Ґарсія ЛОРКА: Слава і біль Іспанії	72
« Ґітара ». Переклад Миколи Лукаша	73
« Про царівну Місяцівну ». Переклад Миколи Лукаша	75
<i>Срібна доба російської поезії</i>	79
Олександр БЛОК: Найяскравіша зірка срібного небосхилу	83
« Незнайома ». Переклад Михайла Литвинця	86
Анна АХМАТОВА: «Златоуста Анна»	89
« Дав мені юнь Ти сутужною... ». Переклад Петра Перебийноса	92
« Жовтіє світло з темноти... ». Переклад Петра Перебийноса	92
До вивчення поеми « Реквієм »	93
Володимир МАЯКОВСЬКИЙ: « А ви ноктюрн змогли б заграти на флейті заржавілих ринв? »	97
« Послухайте! ». Переклад Кіри Шахової	100
Поняття про тонічне віршування	101

НА ЗАХИСТІ ВІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ: ПРОБЛЕМИ СВОБОДИ, МИРУ І ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ В ЛІТЕРАТУРІ ХХ століття

Про розвиток жанру антиутопії	105
Джордж ОРВЕЛЛ: Палкий ненависник тоталітаризму	108
До вивчення сатиричної казки «Колгосп тварин»	110
Епічний театр Бертольта Брехта: чим він дивує глядача?	117
Бертольт БРЕХТ: Творець епічного театру	119
До вивчення п'єси «Матінка Кураж та її діти»	123
Генріх БЕЛЛЬ: Літературний посол нової Німеччини	130
До вивчення оповідання «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»	132
Поняття про підтекст	133
Пауль ЦЕЛАН: Поет Голокосту	138
«Фуга смерті». Переклад Миколи Бажана	142
Стежками зарубіжної прози другої половини ХХ століття: загальна характеристика провідних тенденцій.	148
Ернест Міллер ГЕМІНГВЕЙ: Герой кодексу людської гідності	154
До вивчення повісті «Старий і море»	158
Поняття про повість-притчу	162
Габріель Гарсія МАРКЕС: Найяскравіший «магічний реаліст»	167
До вивчення оповідання «Стариган із крилами»	170
Поняття про «магічний реалізм»	170
Поняття про національний колорит художнього твору.	172

РУЙНУЮЧИ КАНОНИ І СТВОРЮЮЧИ НОВЕ: З ЛІТЕРАТУРИ другої половини ХХ – початку ХХІ століття

Театральний авангард другої половини ХХ століття, або Про формування «театру абсурду»	179
Поєднуючи істини всього світу: про постмодернізм як одне з найяскравіших мистецьких явищ	182
Хуліо КОРТАСАР: Ігри аргентинського мес'є	186
До вивчення оповідання «Менади»	188
Мілорад ПАВИЧ: Перший письменник третього тисячоліття	190
«Скляний равлик». Переклад Оксани Микитенко.	192
«Ми – живі, ми не вмерли, ми – є!» (Кримськотатарська література: повернення із забуття)	204
Таїр ХАЛІЛОВ: У його долі закарбувалася трагедія усього кримськотатарського народу	210
До вивчення повісті «До останнього подиху»	211
Джон Майкл ҐРІН: Популярний автор романів для молоді, або Більше, ніж письменник	214
До вивчення роману «Провина зірок»	216
КНИЖКИ, ЩО НАС ОБИРАЮТЬ, або ЗАМІСТЬ ПІДСУМКІВ	223
Ваш порадник	перший форзац
Короткий словник літературознавчих термінів	другий форзац

Пізнаємо себе і світ через літературу

Це теж скарбниця, що у ній знаходим
По наших предках спадок віри й праці.
Це теж посол, що нас охоче вводить
У тереми надбання інших націй.

Богдан-Ігор Антонич,
український поет, перекладач

1. З якою метою ви читаєте книжки? Оберіть саме вашу відповідь:
 - 👉 пізнаю світ і себе в ньому;
 - 👉 хочу бути освіченою особою;
 - 👉 це необхідно для мого майбутнього;
 - 👉 для того, щоб розважитися й відпочити.
2. Чи є такі твори, про які ви хотіли б розповісти своїм друзям, батькам, іншим близьким вам людям? Якщо так, розкажіть про них.
3. Багато століть точиться дискусія про справжнє призначення мистецтва: мистецтво заради мистецтва; заради повчання чи розваги; мистецтво як відображення дійсності. А ви як вважаєте? Поділіться своїми думками.
4. Яких можливих особистісних відкриттів і вражень ви очікуєте в цьому навчальному році від уроків літератури?
5. Прокоментуйте рядки Богдана-Ігоря Антонича, винесені в епіграф. Як гадаєте, про що говорить поет? Зверніться до інтернет-джерел і переконайтесь у своїх думках.
6. Складіть свій асоціативний ряд на теми книги та зарубіжної літератури. Презентуйте їх у класі.
7. Пригадайте, що таке «оригінал» і «переклад». На конкретних прикладах розкрийте відмінності між ними.
8. На конкретних прикладах з життя українських перекладачів прокоментуйте висловлювання вітчизняного літературознавця, перекладача Ростислава Доценка: «Перекладна література в Україні має таку саму драматичну історію, що й література оригінальна, тільки вдвоє драматичнішу. Усі нагінки на мову, на письменство незмірно тяжким обухом спадали на переклад».
9. Пофантазуйте. Ви — письменник. У якому жанрі ви хотіли б творити? Чи пробували писати художні твори? Розкажіть про них.
10. Що вам відомо про Нобелівську премію? Кого з письменників-лауреатів Нобелівської премії ви знаєте? За які заслуги вони здобули таку високу нагороду?
11. Уважно розгляньте й опишіть Нобелівську медаль з літератури. Осмисліть напис на її звороті: «*Inventas vitam juvat excoluisse per artes*» — «Винахід робить життя кращим, а мистецтво — прекраснішим». Чи погоджуєтесь ви з таким твердженням? Поясніть свою відповідь.

12. Підготуйте інформаційний плакат чи мультимедійну презентацію, присвячену письменникам-лауреатам Нобелівської премії.
13. Самостійно знайдіть інформацію та підготуйте повідомлення про літературні премії, зокрема про такі, як-от Букерівська, Пулітцерівська, Гонкурівська, Х'юго (Г'юго), імені Г.-К. Андерсена.

До таємниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО ДІАЛОГ КУЛЬТУР

Книжка — це діалог, розпочатий з читачем [...]. Цьому діалогу немає кінця...

*Хорхе Луїс Борхес,
аргентинський письменник*

Мабуть, ви погодитесь, що сьогодні майже неможливо знайти країни або окремого народу, які були б ізольовані від інших, не відчували б впливу інших культур. Глобальні процеси сприяють тому, що досягнення науки й мистецтва однієї країни швидко поширюються в інших країнах. Для позначення процесів культурного зближення різних країн і народів у XIX столітті виник термін «*діалог культур*».

Діалог культур — сукупність різноманітних зв'язків між різними культурами, завдяки яким цінності однієї культури стають надбанням іншої.

Важливе значення для виникнення діалогу культур різних народів має художній переклад. Неперевершений теоретик і практик українського перекладу **Максим Рильський** підкреслював: «*обмін перекладами художніх творів становить одну з найпотужніших підойм у справі взаємознайомлення народів, у справі їх культурного збагачення, у справі дружби народів*».

Для кожної національної культури знайомство зі здобутками іншої відкриває нові можливості для розвитку, дає змогу переосмислити власні духовні й культурні надбання. Так поступово формуються спільні цінності, що об'єднують усі народи.

Діалог культур передбачає взаємодію культур на основі визнання обоюдної самоцінності. Важливо наголосити, що справжній діалог протистоїть будь-яким догматичним висловлюванням, негативним стереотипам, заперечує авторитаризм. Толерантність і визнання рівноцінності різних культур, відмова від шовінізму¹ і ксенофобії² — необхідні умови для виникнення діалогу культур.

¹ *Шовінізм* — пропагування переваги одного народу (нації) над іншими народами (націями) й обґрунтування «права» на дискримінацію та пригнічення інших націй.

² *Ксенофобія* — категоричне несприйняття чужої культури.

Водночас ми маємо усвідомлювати, що глобальні процеси, які відбуваються у світі, розмитість культурних кордонів, самопроникнення різних культур — усе це сприяє тому, що сьогодні ваги набуває й інша проблема: збереження культурного коду нації, формування самоідентифікації особистості.

1. Розкрийте поняття «діалог культур».
2. Обґрунтуйте передумови створення діалогу культур.
3. Прокоментуйте думку М. Рильського про роль художнього перекладу для виникнення діалогу культур.
4. Поясніть, як ви розумієте висловлювання відомого ученого-культуролога М. Бахтіна: «Чужа культура тільки в очах іншої культури розкривається повніше і глибше. [...] Ми ставимо чужій культурі нові питання, яких вона сама собі не ставила, ми шукаємо в ній відповіді на ці наші запитання, нові смислові глибини. Без цих питань не можна творчо зрозуміти нічого іншого і чужого».
5. На основі хмари слів підготуйте розгорнуте повідомлення про діалог культур.

Підсумовуємо вивчене

1. Поміркуйте про роль літератури та культури у збереженні миру і взаєморозуміння у світі. У класі проведіть дискусію на тему «Чи може література, і взагалі мистецтво, «врятувати цей світ»?».
2. Наведіть приклади подвижницької праці українських перекладачів. Підготуйте розгорнуте повідомлення про одного з українських перекладачів.
3. Розкрийте відмінності діалогу, що відбувається в процесі сприймання оригінального та перекладного творів.

4. Поясніть, у чому відмінність понять «національна література» і «світова література».
5. Прокоментуйте висловлювання Івана Багряного: «Кожна національна література є насамперед національною літературою... І тим вона велика, що не переспіває і не мавпує іншу, чужу, а органічно виростає з духу нації, з цілого комплексу умов її життя».
6. На основі інформаційного плаката й додаткової інформації підготуйте розгорнуту відповідь на тему «Роль вітчизняної перекладацької школи в популяризації світової літератури й формуванні українського читача».

Передача чужомовної поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоює їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями.

Іван Франко

Золоті сторінки далеких епох

Людина пізнає світ через пізнання самої себе, а себе — через пізнання світу.

Йоганн Вольфганг Ґете, німецький поет,
прозаїк, мислитель

Усе було на світі позавчора.

В зіницях Часу предковичний лід.

Ліна Костенко, українська письменниця

- ✓ Пригадайте, що ви знаєте про добу Просвітництва з уроків зарубіжної літератури, історії та художньої культури.
- ✓ Які твори письменників-просвітників ви читали?

НІМЕЦЬКЕ ПРОСВІТНИЦТВО ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ЄВРОПИ

Просвітництво одне здатне створити кращу людину, надію більш щасливого майбутнього.

Крістоф Мартін Віланд,
німецький письменник-просвітник

Як ви пам'ятаєте, *Просвітництво* — це широкий інтелектуальний і духовний рух XVIII століття в Західній Європі, спрямований на боротьбу з феодалізмом.

У Німеччині *Просвітництво* почало розвиватись пізніше, ніж в інших країнах. Це пов'язано зі складним становищем після Тридцятилітньої війни (1618–1648). Німеччина залишалась феодальною країною, економічно відсталою й політично роздрібненою, на її території розміщувалися сотні великих і малих держав, багато вільних міст, фактично під загрозою опинилося саме існування єдиної німецької нації. У ті часи навіть набув популярності такий вислів: «У Німеччині стільки держав, скільки днів у році». Тому німецькі письменники вважали своїм

завданням стимулювати національне об'єднання, розвивати німецьку літературну мову (політична роздробленість країни сприяла розвитку регіональних діалектів, інтелігенція часто послуговувалася французькою мовою). Ось як про це писав великий просвітник Йоганн Вольфганг Гете: «Німеччина так довго була заповнена іноземцями, ...що їй ніяк не вдавалося виробити власну мову. Разом із новими поняттями в мову потрапляла безліч іноземних слів... Німець, який здичавів за часів горя і смуту, що тривали майже два століття, ішов у науку до французів... і римлян».

Особливістю німецького Просвітництва було й те, що *осередки культури виникали завдяки покровительству багатих меценатів — князів, герцогів, тобто при їхніх дворах, або в університетських і вільних містах*. Наприклад, таким було славнозвісне місто Веймар, де тривалий час жив Гете. У першій половині XVIII століття процес суспільного поступу в Німеччині йшов повільно, лише із середини століття виникли умови для інтенсивного розвитку просвітницької літератури. Так, у 60–80-х роках XVIII століття розгорнувся могутній літературний рух «*Буря й натиск*» (нім. *Sturm und Drang*), спрямований проти феодально-кріпосницьких порядків, соціальної нерівності, пригнічення особистості релігійними законами. Його представники (штюрмери), обстоючи самостійний шлях розвитку німецької культури, створили нові жанри, зокрема *штюрмерську драму*, особливістю якої є протест проти приниження особистості, беззаконня феодального суспільства.

Теобальд Оер.

Веймарське придворне товариство. (Шиллер читає свої твори. Серед слухачів ліворуч — Віланд, перед ним — Гердер із дружиною, праворуч перед колоною стоїть Гете) (1860)

Серед найвідоміших письменників німецького Просвітництва — **Йоганн Крістофер Готшед**, **Готхольд Ефраїм Лессінг**, **Крістоф Мартін Віланд**, **Йоганн Готфрід Гердер**. Яскравим представником німецького Просвітництва є і вже знайомий вам з 9 класу **Фрідріх Шиллер**, автор славнозвісної «*Оди до радості*», що стала гімном Євросоюзу. Шиллер уславився також своїми драматичними творами («Розбійники», «Підступність і кохання» та іншими). Вершиною не лише німецького, а й європейського Просвітництва вважають творчість **Йоганна Вольфганга Гете**, а його трагедію «*Фауст*» називають квінтесенцією¹ духовних

¹ Квінтесенція — основа, суть чого-небудь; найсуттєвіше, найголовніше.

шукань епохи. Німецькі просвітники збагатили такі напрями в літературі, як-от: *просвітницький класицизм, сентименталізм, просвітницький реалізм*, а також стиль *рококо*.

Отже, незважаючи на пізній і складний поступ Просвітництва в Німеччині, його найкращі представники справили значний вплив на розвиток національної літератури, сприяли національній єдності німецького народу. Їхні прогресивні ідеї збагатили не лише всю європейську літературу, а й культуру загалом. Як відзначає Б. Шалагінов, «*завдяки меценатству князів і підтримці з боку міських громад (зокрема й релігійних) німецьке мистецтво у XVIII столітті не тільки відродилося після катастрофи Тридцятилітньої війни, а й невдовзі посіло провідне місце в Європі, відзначаючись художньою оригінальністю й естетичним новаторством*»¹.

1. Поясніть, які особливості характерні для німецького Просвітництва.
2. Наведіть приклад, який свідчить про вплив німецького Просвітництва на розвиток європейської культури.

Йоганн Вольфганг Гете Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832)

- ✓ Що вам запам'яталось про життя і творчість Гете з вивченого в 9 класі?
- ✓ Яке враження справили на вас прочитані ліричні твори цього автора?

Найвище досягнення розуму в тому, щоб пробуджувати інший розум.

Йоганн Вольфганг Гете

ТОЙ, ХТО КРИЗЬ ПІТЬМУ СТОЛІТЬ НЕСЕ СВІТЛО РОЗУМУ

Як ви вже знаєте з вивченого раніше, Йоганн Вольфганг Гете — найвеличніший представник культури Просвітництва. У його особистості поєдналися письменник, філософ і дослідник, кожна із цих граней надзвичайно яскраво відображає особливості століття Розуму. Водночас науковці наголошують на тому, що «*феномен Гете далеко виходить за ці рамки, захоплюючи такі сфери духу й творчості, до яких просвітники не підносилися або ж ігнорували їх*»².

¹ Шалагінов Б. Б. Веймарська класика // Зарубіжна література. Від Античності до початку XIX ст.: іст.-естет. нарис. — К., 2004.

² Нави вайко Д. Поет національний і всесвітній. — К., 2004.

Пригадаймо найяскравіші сторінки життєпису великого митця. Народився майбутній письменник **28 серпня 1749 року** у Франкфурті-на-Майні в багатій бюргерській¹ родині. Батьки Гете створили всі умови для гармонійного розвитку дитини: у будинку була велика бібліотека (2000 томів) і картинна галерея, дорослі часто влаштовували лялькові вистави. Навчання хлопчика почалось із трьох років. Він оволодів основами верхової їзди й малювання, гри на фортепіано та скрипці, а також юриспруденції, античної філософії та літератури. Особлива увага приділялась вивченню мов: англійської, французької, італійської та двох «мертвих» — давньогрецької й латини.

У 1765 році з волі батька Гете вступив на юридичний факультет Лейпцизького університету. Однак правознавство не настільки захоплювало юнака, щоб заволодіти світом його думок. Він захоплюється природничими науками, залюбки малює пейзажі. З особливою силою його притягує література, яка в той час розвивалась у річищі рококо. Саме в цьому стилі Гете пише свої перші студентські вірші (літературною творчістю він захопився ще в дитинстві). Навчання в Лейпцизькому університеті завадила несподівана хвороба, через що він змушений був повернутися додому. Подальше оволодіння наукою юнак продовжує в університеті Страсбурга. Гете одержав диплом юриста, однак юридичної кар'єри не прагнув. Його захопленням стало письменництво.

У творчості Гете виділяють два періоди.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ТВОРЧОСТІ ГЕТЕ

Назва періоду, хронологічні межі	
ШТЮРМЕРСЬКИЙ (початок 70-х рр. XVIII ст. – 1775 р.)	ВЕЙМАРСЬКИЙ (1775 – 1832 рр.)
Походження назви	
Від назви руху « <i>Буря й натиск</i> » (нім. « <i>Sturm und Drang</i> »), який розгорнувся в Німеччині в 60–80-х рр. XVIII століття. Учасники руху — молоді люди, іменовані «бурними геніями» (німецькою <i>штюрмерами</i>). Гете став лідером «Бурі й натиску»	Пов'язана з назвою міста Веймар, куди Гете прибув восени 1775 року на запрошення вісімнадцятирічного герцога Карла Августа. Тут пройшло все його подальше життя
Твори, які репрезентують період	
Лірика (« <i>Майська пісня</i> », « <i>Дика трояндочка</i> », « <i>Прометей</i> » та інші); історична драма « <i>Гец фон Берліхінген</i> », роман « <i>Страждання юного Вертера</i> »	Трагедії « <i>Егмонт</i> », « <i>Іфігенія в Тавриді</i> », балади (« <i>Вільшаний король</i> », « <i>Учень чаклуна</i> » та багато інших), два романи про Вільгельма Мейстера, елегії, поеми, епіграми, послання, публіцистичні статті, вірші
Трагедія « <i>Фауст</i> » як підсумковий твір Гете Задум виник у штюрмерський період (1773), завершено твір у веймарський період (1831)	

¹ Бюргер — у Німеччині та деяких інших країнах міський мешканець.

Отже, другий період, веймарський, як видно з наведеної вище таблиці, виявився доволі довгим. Пригадаймо, що ж сприяло рішенню залишитися у Веймарі? Насамперед Гете приваблювала особистість Карла-Августа — правителя Веймарського герцогства, у якому він вбачав яскраву особистість, що прагнула перетворити свою маленьку державу на справжній культурний центр Німеччини. Гете з усією відповідальністю занурився в державну діяльність: спочатку був радником герцога, потім керував військовими і фінансовими справами, займав пост прем'єр-міністра, міністра культури, працював директором театру. До цього його спонукало щире прагнення покращити життя в герцогстві. Він займається будівництвом доріг, розвитком лісового господарства, поновлює гірську справу. Але невдовзі розчаровується в державній службі, адже переконується в неможливості здійснення багатьох планів, які могли б радикально змінити життя суспільства. Така інтенсивна діяльність закінчується душевною кризою. Гете вирушає до Італії, сподіваючись знайти духовну опору. На батьківщині Данте він перебував два роки (1786–1788). Саме там, серед розкішної італійської природи й неповторних пам'яток античної культури, Гете чітко усвідомлює, що його головне покликання — поезія.

Повернувшись до Німеччини, він присвячує себе мистецтву слова. У його творчості відображаються нові філософсько-естетичні пошуки, названі дослідниками «веймарською класикою». Для неї було характерним повернення до принципів античного мистецтва, але не з метою реставрації минулого. Гете сприймав античність як джерело натхнення для створення нової літератури, яка служитиме ідеї виховання гармонійної особистості.

Загалом же веймарський період творчості письменника подарував світові багатогранну й багатобарвну спадщину (*див. таблицю на с. 13*). Усього перу Гете належить *понад 1600 віршів*. Головним його творінням справедливо вважають *трагедію «Фауст»*. Заявивши про себе в студентські роки стилем рококо, у своїй подальшій творчості письменник звертався до різних художніх методів, характерних для неокласицизму, сентименталізму, реалізму. Його балади пройняті романтичними тенденціями.

Крім письменницького покликання, Гете вдалося реалізувати також дар ученого. З 56 томів Веймарського видання його творів 12 (!) репрезентують *наукові праці*. Ось назви лише деяких з них: «*Природа*», «*Про оптику*», «*Вступ до порівняльної анатомії*», «*До вчення про колір*».

Гете прожив довге, сповнене яскравих подій життя. Саме в розвитку дарованих природою нахилів, у спрямуванні їх на благо суспільства він вбачав сенс людського життя. Символічно, що його останніми словами були такі: «*Більше світла!*».

1. Як ви думаєте, чим біографія Гете може привабити сучасну людину? А чи привабило в життєписі великого митця щось саме вас?
2. На основі наведеної в статті таблиці пригадайте основні особливості двох періодів творчості Гете.
3. Поміркуйте, чи можна Гете назвати універсальною особистістю. Аргументуйте свою відповідь.

4. Що, на ваш погляд, можуть символізувати останні слова Гете?
5. Скориставшись матеріалами статті й рубрики «У творчій майстерні письменника», а також пригадавши вивчене раніше про Гете та його добу, розв'яжіть кроссенс.

Читачеві XXI століття

Гете та його персонажі «присутні» в найрізноманітніших сферах нашого життя. У багатьох садах квітнуть *троянди* «Йоганн Вольфганг Гете», популярними є *манги* й *комікси за трагедією «Фауст»*. Цікаву інформацію ви зможете знайти на *сайті «Goethe, Schiller & Co»*, розробленою спеціально для молоді, а також на інтернет-ресурсі *Goethezeitportal*. Зокрема про грандіозний *фестиваль Фауста*, присвячений найзнаменитішому твору Гете і проведений у Мюнхені впродовж лютого–липня 2018 року. Можливо і ви, поміркувавши над невмирущим твором, запропонуєте ідеї до проекту «*«Фауст» у нашому житті*».

Постер з ресурсу «Goethe, Schiller & Co» та обкладинка коміксу-біографії Гете

До вивчення трагедії «ФАУСТ»¹

У творчій майстерні письменника

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ, СЮЖЕТ І КОМПОЗИЦІЯ ТРАГЕДІЇ «ФАУСТ»

Історія створення. Над головним твором свого життя Гете працював приблизно 60 років. Письменник задумав його ще в 70-і роки XVIII століття, коли навчався у Страсбурзі. Його увагу привернула народна легенда про доктора Фауста, яка виникла ще в XVI столітті. Йоганн Фауст був магом, який продав душу дияволу, щоб задовольняти свій потяг до знань і насолоди. Цікаво, що Фауст — історична особистість, він справді жив наприкінці XV– у XVI столітті — будучи вченим, займався магією. Слід зазначити, що в ті часи магія теж вважалась наукою. У 1587 році у Франкфурті вийшла так звана народна книга «Історія про доктора Йоганна Фауста, знаменитого чарівника і чорнокнижника», видана Йоганном Шпісом. А в 1588 році знаменитий британський драматург, сучасник Шекспіра, Крістофер Марло написав драму «Трагічна історія доктора Фауста». У Німеччині ця п'єса йшла у виконанні мандрівного лялькового театру, її переглянув і Гете. Перші сцени трагедії написані в 1773–1775 роках, літературознавці назвали їх «Прафауст». Надалі цей варіант у 1790 році було опубліковано в скороченому вигляді під назвою «Фауст. Фрагмент». У повному обсязі трагедія була завершена лише в 1831 році. Уперше твір побачив світ уже після смерті письменника в 1832 році.

Сюжет і композиція. Трагедія «Фауст» складається з п'яти частин: «Присвята», «Пролог у театрі», «Пролог на небі», «Перша частина», «Друга частина». Кожний із прологів готує нас до сприймання тексту трагедії. Завдяки «Прологу в театрі» читач немов потрапляє за театральні лаштунки й чує розмову директора театру, поета й актора-коміка. Репліки кожного із цих персонажів репрезентують три різних розуміння завдань театру. Директор насамперед думає про матеріальну вигоду, йому потрібні розважальні спектаклі, які заманювали б у театр якомога більше глядачів. Поет зовсім інакше бачить призначення театру. Він переконаний, що творець не має опускатися до запитів натовпу, його покликання — прагнути до вершин мистецтва. Комічний актор відстоює серединну позицію. Він, як людина, яка постійно спілкується з глядачем, переконаний, що успіх приходить до того, хто поєднує талант і прагнення задовольнити публіку. Як підсумовують літературознавці, поет — прихильник романтичного в мистецтві, актор — реалістичного. У трагедії Гете обидві ці тенденції переплітаються.

¹ Уривки з трагедії, рекомендовані до вивчення, ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

Особливу роль відіграє «*Пролог на небі*», який має символічний філософський зміст. У центрі цієї частини твору — суперечка Бога і Мефістофеля (таким ім'ям називають диявола). *Господь символізує добро, Мефістофель — зло.* «Пролог» починається зі співів трьох архангелів. Захоплюючись досконалістю Всесвіту, вони співають хвалу «*величним всім ділам Творця*». У їхні співи раптово вривається голос Мефістофеля, він насміхається з головного творіння Бога — людини, яка, на його думку, не варта жодних похвал:

Сонця й світи залишу я в спокої —
Я свідок лиш мізерності людської.
Смішний божок землі не зміниться ніяк, —
Як спервовіку був, так і тепер дивак.
Погано він живе! Не треба
Було б йому давати і крихти світла з неба.
Тим розумом владає він,
Щоб жити, як тварина із тварин...

Переклад із німецької Миколи Лукаша¹

Так постає **проблема «Що ж таке людина?»**, навколо якої розвиваються подальші події. У відповідь на слова Мефістофеля Господь називає ім'я Фауста, вбачаючи в ньому людину, гідну захоплення. Диявол же готовий посперечатися, що й цей представник роду людського не витримає випробувань і виявить себе як ница істота. Бог дозволяє Мефістофелю в особі Фауста перевірити сили людини, у яких він повністю переконаний. Чим же завершиться ця суперечка? Про це і йдеться у двох частинах трагедії.

Події **першої частини** починаються в старовинній кімнаті з високим готичним склепінням. Перед читачем постає головний герой — навчений досвідом середньовічний учений, з одного боку, він багато чого досяг у різних науках, з іншого — розчарувався в житті. Його дратує самовпевнений помічник **Вагнер**, у якому втілено тип кабінетного вченого, відірваного від життя. На відміну від Фауста, він лише починає свій науковий шлях і горить жагою до знань. Фауст і Вагнер є втіленням **двох типів учених — творчого**, якого не задовольняють книжні знання і який прагне шукати істину не в кабінеті, а в самому вирі життя, і **традиційного**, тобто налаштованого на сприймання догм². Якось вони виходять на прогулянку, і до них прибивається чорний пудель, якого Фауст приводить додому. Розташувавшись у своєму кабінеті, учений починає перекладати Новий Заповіт. Однак від роботи його відволікає «несподіваний гість» — той самий чорний пес, який на очах у доктора перетворюється на

Ежен Делакруа.
Фауст у своєму кабінеті
(1828)

¹ Тут і далі трагедія цитується в перекладі Миколи Лукаша.

² *Догма* — учення або положення, що приймається як незаперечна, вічна, незмінна істина для всіх часів й історичних умов.

мандрівного студента. Виявляється, що в цьому вигляді вперше перед Фаустом постає Мефістофель. Невдовзі відбувся його другий візит. Він пропонує Фаустові розважити його, показати йому радощі життя. Мефістофель готовий не лише задовольнити жагу вченого до пізнання світу, а й виконувати будь-які його бажання. Якщо ж доктор настільки захопиться «подарунком» диявола, що вигукне: *«Спинися, мить! Прекрасна ти!»*, то Фауст назавжди стане його рабом. Вони скріплюють договір кров'ю й вирушають на пошуки насолод.

Мефістофель повертає Фаусту молодість і пробуджує в ньому жагу кохання. Випадково зустрівши на вулиці прекрасну Маргариту (Гретхен), Фауст настільки захоплюється нею, що просить свого супутника допомогти йому підкорити серце дівчини. Змолоділий доктор і юна красуня закохуються одне в одного. Але історія кохання обертається трагедією. Якось брат Маргарити Валентин, чатуючи під її дверима, помічає Фауста й Мефістофеля. Він нападає на залицяльників і під час сутички гине від руки доктора. Фауст, змушений ховатися від правосуддя, залишає Маргариту. Самотня, без усілякої підтримки, дівчина в пориві глибокого відчаю вчиняє страшний злочин — убиває свою новонароджену дитину. Маргариту засуджують до страти й ув'язнюють. Дізнавшись про це, Фауст прагне врятувати її. З допомогою Мефістофеля він пробирається до дівчини, щоб влаштувати втечу. Але Маргарита остаточно зломлена. Не переживши докорів сумління від заподіяного зла, вона божеволіє. Навіть у рідкісні моменти просвітлення дівчина відчуває себе приреченою на смерть і навіть не думає про втечу. Її душу терзають спогади про колишнє кохання і страшне гріхопадіння. Маргарита відмовляється йти з Фаустом. *«Вона рокована!»*¹ — говорить Мефістофель. Однак одразу ж після цієї репліки звучить голос з неба: *«Врятована!»*. Чому ж їй, страшній грішниці, даровано прощення? Прочитавши уривки з трагедії, ви зможете наблизитися до відповіді на це запитання.

На початку *другої частини* трагедії перед читачем постає Фауст, який *«лежить серед квітучого луку, зморений, сон його не бере»*. Доктор змучений страшними потрясіннями, що випали на його долю. Але малятадухи, що кружляють над ним, окроплюють Фауста росою забуття, *«щоб він спочив і тілом, і душею, набрався сил до нового життя»*. У Фаусті прокидається жага діяльного життя. Цього разу Мефістофель підготував йому спокусу не лише жіночою красою, а й мистецтвом, владою, славою. Пройшовши крізь ці випробування, Фауст осягає сенс життя:

Рей Лаго.

Мефістофель спокушає
Фауста (середина ХХ ст.)

¹ Тобто приречена на загибель.

Лиш той життя і волі гідний,
 Хто б'ється день у день за них.
 Нехай же вік і молоде й старе
 Життєві блага з бою тут бере.
 Коли б побачив, що стою
 З народом вільним в вільному краю,
 Тоді гукнув би до хвилини:
 Постій, хвилино, гарна ти!
 Ніяка вічність не поглине
 Мої діла, мої труди!
 Провидячи те щасне майбуття,
 Вкушаю я найвищу мить життя.

Почувши з вуст Фауста фатальну фразу, Мефістофель перериває його життя. Але чи вдалося перемогти дияволу? Адже життєві перипетії не поставили Фауста на службу злу. З них він виніс те, на що зовсім не розраховував Мефістофель, — високі прагнення до добрих діянь. Після смерті Фауст, згідно з підписаним ним договором, мав потрапити до пекла. Однак ангели підносять його душу в небо, сповіщаючи тим самим про виправдання героя. У небесній сфері його зустрічає душа Маргарити.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

«Присвята», «Пролог на небі»

1. Якими думками й почуттями пронизано «Присвяту»?
2. Чи можна висловлювання архангелів назвати гімном Творцю Всесвіту? Обґрунтуйте відповідь.
3. Порівняйте, як ставляться до людей Мефістофель і Господь. Наведіть цитати.
4. Зачитайте характеристику Фауста, виголошену Мефістофелем. Чи виділяє він цю людину з-поміж інших землян?
5. Поясніть, у чому полягає сутність суперечки між Мефістофелем і Всевишнім.

Сцена «Ніч»

1. Виразно прочитайте перший монолог Фауста. Які думки й почуття бентежать його розум і душу?
2. Чому він вдається до ворожіння?
3. Прочитайте в особах діалог Фауста й Вагнера.
4. Чи можна стверджувати, що названі персонажі представляють два типи вчених? Обґрунтуйте свою думку. Кому з них, на ваш погляд, симпатизує автор?
5. Кого має на увазі Фауст, говорячи Вагнеру:

*Так, мало хто пізнає хоч дещо зміг,
 Та й ті провидці, серцем необачні,
 Несли свої думки юрбі невдячній;
 За те й палили, й розпинали їх...?*

Наведіть історичні приклади, які є ілюстрацією до цих слів.

6. Зачитайте, як Фауст характеризує Вагнера до розмови з ним і після неї. Чи згодні ви з такою оцінкою?

Сцена «За міською брамою»

1. Простежте, якими засобами автор створює картину багатоголосої юрби людей.
2. Визначте, як Фауст ставиться до народу.
3. Які факти свідчать про те, що він є улюбленцем простого люду?
4. Обґрунтуйте, чим викликані такі слова Фауста:

Хвала юрби звучить мені як глум...

5. Як у цій сцені розкриваються характери Фауста й Вагнера? Аргументуйте відповідь.
6. Користуючись наданим зразком, продовжте в зошиті таблицю, яка відображатиме відмінності характерів і поглядів на життя Фауста й Вагнера:

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФАУСТА Й ВАГНЕРА

ФАУСТ	ВАГНЕР
Ставлення до народу	

Сцени «Кабінет Фауста» (1), «Кабінет Фауста» (2)

1. Поміркуйте, чому, перекладаючи Новий Заповіт, Фауст змінює сутність речення. Як це його характеризує?
2. Виразно прочитайте в особах діалог Мефістофеля й Фауста.
3. Зверніть увагу на слова Мефістофеля, якими він представляє себе. Як ви розумієте їх?
4. У чому полягає сутність угоди між Фаустом і Мефістофелем? Відповідаючи, використовуйте цитати.

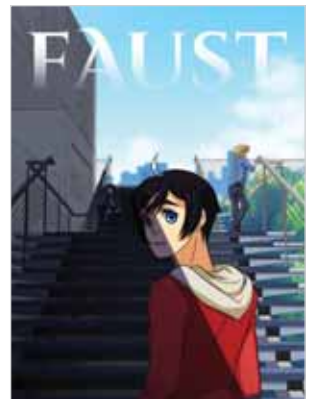
Сцени «На вулиці» (1), «На вулиці» (2), «Сад», «Кімната Гретхен»

1. Розкажіть про знайомство Фауста й Маргарити.
2. Як Мефістофель реагує на захоплення доктора? Чому, говорячи з Мартою про закоханих Фауста й Маргариту, він промовляє: «Діло світове!»?
3. Яку роль у композиції твору відіграє сцена «Кімната Гретхен»? Чи можна монолог героїні назвати ліричним? Обґрунтуйте відповідь.

Сцени «Похмурий день. Поле», «В'язниця»; останній монолог Фауста (частина II)

1. Як розкривається характер Фауста у прочитаних сценах?
2. Яку страшну ціну він заплатив за спокусу?
3. Прокоментуйте фінал I частини. Як ви думаєте, чому Маргариті було даровано прощення?
4. Виразно прочитайте і прокоментуйте останній монолог Фауста.
5. Поміркуйте, чи вдалося Мефістофелю заволодіти душею Фауста.

Обкладинка манґи
«Фауст» (2014)

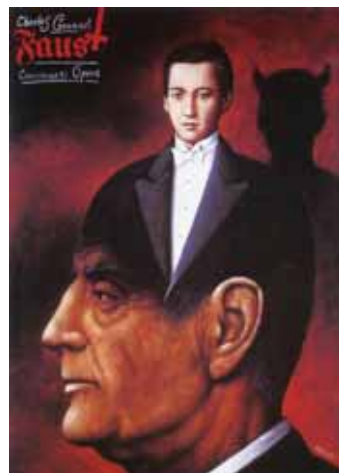

У творчій майстерні письменника

СУТЬ УГОДИ МЕФІСТОФЕЛЯ І ФАУСТА,
ПРОБЛЕМАТИКА ТРАГЕДІЇ

Умова диявола спирається на розуміння «миті щастя» як чогось утилітарного — тобто такого, що приносить реальну вигоду, є практично корисним для людини. «Егоїстична мораль Мефістофеля не передбачає, що щастя може полягати в ідеальних мотивах, зокрема в самозреченні (про що свідчить остання дія твору)»¹. Саме тому Мефістофель від самого початку прагнув викликати у Фауста стани сильного емоційного збудження, щоб впливати на нього через чуттєві задоволення. Диявол дав повну свободу Фаустові в задоволенні його будь-яких утилітарних потреб. Однак Фауст виявився сильнішим від цих спокус. Щастя він знаходить зовсім в іншому: у прагненні до високої мети, самовдосконалення, пізнання істини, у боротьбі за життя й волю, у невтомній праці, добрих справах, які роблять навколишній світ кращим.

Ґете у своєму творі порушує важливі філософські проблеми: *духовна сутність людини, пошуки сенсу людського існування, боротьба добра і зла як у душі самої людини, так і в глобальному вимірі, розуміння щастя, природа і людина, роль науки і культури в поступі людства* тощо. Так, уже в «Пролозі на небі» постають питання «Що ж таке людина? Яка її сутність? До чого вона прагне? Яке її місце у світобудові?», що пронизують увесь твір. Літературознавець О. Анікст зазначає, говорячи про три головні образи «Фауста»: *«У них утілено найзагальніші життєві прагнення: у Фаусті — бажання пізнати сенс життя, у Мефістофелі — повне заперечення всіх життєвих цінностей, у Гретхен — кохання. Навколо цього й побудовано дію трагедії, у ході якої виникають інші питання, і це розширює коло проблем, створюючи в нас відчуття незвичайної значимості того, що нам показано, і того, про що тільки говориться»*. Читаючи трагедію, ми замислюємося над тим, як уявляли щастя Фауст і Маргарита до зустрічі одне з одним, що стало на заваді їхнього щасливого життя, чому головний герой на схилі літ дійшов саме до такого розуміння щастя. Ми спостерігаємо, як у душі Фауста борються два начала — світле і темне, і міркуємо над тим, що є добро і зло, як людина може розвивати в собі добрі нахили й протистояти навколишньому злу. Отже, сила трагедії Ґете полягає в тому, що вона стимулює наші власні пошуки відповідей на численні питання, які поставив письменник.

Рафал Олбінські.
Постер опери «Фауст»

¹ Шалагінов Б. Шлях Ґете: Життя. Філософія. Творчість. — Харків, 2008.

До таємниць мистецтва слова

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ «ФАУСТА»

Гете назвав «Фауста» *трагедією*, наголосивши тим самим, що у творі зображено дуже гострий життєвий конфлікт, який призвів до загибелі персонажа. Як ви знаєте, саме ця особливість характерна для драматичних творів такого різновиду. Оскільки трагедія Гете спрямована на глибоке філософське осмислення світу, сенсу людського життя, її називають *філософською*.

Однак, аналізуючи жанрову природу «Фауста», сучасні вчені відзначають, що цьому твору притаманні риси різних жанрів. За багатьма показниками він є близьким до *драматичної поеми* — віршованого твору, в якому поєднуються драматичне, епічне та ліричне начала. В основі драматичної поеми — внутрішній динамічний сюжет, який відображає розвиток конфлікту світоглядних і моральних принципів. У творі Гете такого типу конфлікт яскраво втілено в протистоянні двох головних героїв. Водночас у «Фаусті» відчутний сильний ліричний струмінь. Наприклад, як своєрідний ліричний етюд написано сцену появи Фауста в кімнаті Маргарити.

Михайло Врубель.
«Фауст» (триптих) (1896)

Томас Баркер.
Маргарита в соборі (1842)

Йоганн Петр Крафт.
Фауст Великоднім ранком (1825)

1. Чому «Фауста» називають «філософською трагедією»? Аргументуйте відповідь.
2. Доведіть, що «Фаусту» притаманні риси драматичної поеми.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

...Драму можна назвати найліпшим представником думок, поглядів і змагань мислячого покоління епохи революційної в Німеччині.

Іван Франко, український письменник, літературознавець

Ґете зберігає критичну дистанцію щодо свого героя, він бачить не тільки його подвижництво, а і його помилки та провини, те, що мовою християнства називають гріхом... За його концепцією Фауст чинив як добрі, так і лихі справи (правда, не завжди з власної волі), але він гідний виправдання, оскільки головним мотивом його дій був пошук істини, прагнення знайти своє місце й призначення в світоукладі.

У доґетівських творах Мефістофель — чорт, посланець сатани, одне слово зло, абсолютно протиставлене добру, ... згубне для людини. І за угоду з ним доводиться платити найстрашнішу ціну. У Ґете ж Мефістофель, поставши перед Фаустом, дає собі самоатестацію: «Я тої сили частка, що робить лиш добро, бажуючи лиш злого». Отже, зло тут виступає складовою частиною діалектичної двоєдності, що рухає життя і сприяє також творенню добрих справ... У згаданій діалектичній двоєдності Мефістофель — дух заперечення, критики, руйнування, що поширюється на все суще. Але ж заперечення у філософському трактуванні Ґете — необхідний супутник і передумова творення, поступу, до чого великою мірою і зводиться роль «духа зла» при Фаусті. В усьому цьому проступає світлий філософсько-історичний оптимізм, притаманний добі Просвітництва й самому Ґете.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

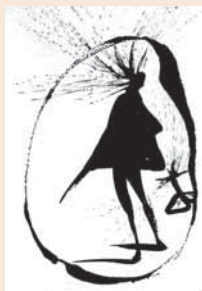
Описуючи в першій частині «Фауста» нібито тривіальний любовний роман, Ґете намагається дошукатися глибоких філософських істин. Фауст постає перед нами як окрема людина зі своєю долею і як символ людини взагалі, в якій читач упізнає власні духовні пошуки. Ми разом з Фаустом шукаємо істину, що прояснить нам і наше власне існування.

Дорожча не та істина, що сприймається на віру, а та, що здобута власним досвідом. Цим висновком Ґете і весь вік Розуму завдали удару по догматизму, що панував у попередній епохи.

Борис Шалагінов, український літературознавець

Мистецькі передзвони

Трагедія «Фауст» стала джерелом багатьох музичних творів. Найвідоміші — опери француза **Шарля Гуно** «Фауст» та італійця **Арріто Бойто** «Мефістофель», а також композиція німця **Роберта Шумана** до окремих сцен трагедії. Твір Ґете ілюстрували такі видатні художники, як **Рембрандт**, **Ежен Делакруа**, **Михайло Врубель**, **Сальвадор Далі**.

Сальвадор Далі.
Фауст (1969)

Фрагментарно трагедію «Фауст» у різні часи перекладали **Михайло Старицький, Іван Франко, Павло Грабовський** та інші. У 1955 році **Микола Лукаш** здійснив перший повний український переклад «Фауста», який супроводив цінними коментарями, що допомагають читачеві краще зрозуміти твір. Опера Гуно «Фауст» іде на багатьох театральних сценах України.

«Фауст» на сцені
Національної
опери України
(фото К. Панченка)

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Арію Мефістофеля з опери Гуно блискуче виконував всесвітньо відомий український оперний співак, соліст Паризької національної опери, волонтер і воїн, Герой України **Василь СЛІПАК (1974–2016)**. Зробивши серйозну сольну кар'єру в Європі, він повернувся на Батьківщину в складний для неї час. Співак героїчно загинув у бою від кулі снайпера. Роль Мефістофеля була його улюбленою. Навіть обираючи собі позивний, Василь Сліпак вирішив називатися «Міф» — скорочено від Мефістофель.

Постер фільму «Міф» (режисер **Леонід Кантер**)
і фото Василя Сліпака на фронті

Підсумовуємо вивчене

1. Узагальніть, які проблеми порушує Й.-В. Гете в трагедії «Фауст». У чому полягає її головний конфлікт?
2. Поясніть, чому «Пролог на небі» називають ключем до всього твору.
3. Розкрийте, що символізують образи Фауста, Мефістофеля та Маргарити.
4. Поміркуйте, чому образ Фауста став вічним.
5. Які дві лінії можна виділити в композиції І частини?

Лиш той життя і волі гідний, хто б'ється день у день за них

У підсумковому плакаті використано репродукції картин *Арі Шефера* «Фруст і Маргарита в саду», *Генріха Фюгера* «Прометей несе вогонь людям», листівки *Едмунда Боюнінга* «Вільшаний король».

6. Поясніть, чому твір «Фауст» називають драматичною поемою або філософською трагедією.
7. Підготуйте наукове повідомлення на одну з тем: «Роль ремарок у творі»; «Біблійні мотиви у творі».
8. Порівняйте народну легенду про доктора Фауста з трагедією Й.-В. Гете.
9. Як ви думаєте, чому трагедію «Фауст» називають вершиною світової літератури?
10. Що ви знаєте про життя твору в театральному, музичному й образотворчому мистецтвах?
11. Сам Гете зазначав, що трагедію задумано так, щоб у ній *«усе разом являло відверту загадку, яка знову й знову буде непокоїти людей і давати їм поживу для роздумів»*. А що саме видалося загадковим вам? На які роздуми вас наштотувала історія Фауста?
12. Напишіть твір на одну з тем:
 - ✓ «Я і Фауст: діалог кризь століття»;
 - ✓ «Трагедія «Фауст» — вершина світової літератури»;
 - ✓ «Фауст: переможець чи переможений?».
13. Розгляньте й проаналізуйте підсумковий плакат до теми, розміщений на попередній сторінці. Які факти з життєпису й творчості Гете в ньому відображено? Підготуйте за плакатом запитання до класу.

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Яку роль у літературному розвитку Європи відіграло німецьке Просвітництво?
2. Кого з німецьких просвітників вважають найяскравішими представниками цього періоду?
3. Складіть на вибір синквейн або асоціативне гроно на тему «Йоганн Вольфганг Гете».
4. Установіть відповідність між двома колонками:

А Фауст	1 «Я тої сили частка, що робить лиш добро, бажуючи лиш злого...»
Б Мефістофель	2 «Я щирий до наук — і знаю вже багато. Але хотів би знати все...»
В Вагнер	3 «У філософію я вник, До краю всіх наук дійшов...»
5. Усно продовжте одне з таких речень: «Особисто для мене цей твір виявився...»; «Ця трагедія стимулювала мене замислитися над...».
6. Яка з розміщених у підручнику ілюстрацій до трагедії «Фауст» вам сподобалася найбільше? Чому?
7. Використовуючи матеріали підручника, а також додаткову інформацію, підготуйте повідомлення на тему «Українські стежини творів Гете».
8. За допомогою комп'ютерних засобів змакетуйте театральну афішу до трагедії «Фауст».
9. Розробіть на вибір кроссенс за твором «Фауст» або плакат чи буктрейлер, мета якого — зацікавити творчістю Гете.
10. Прокоментуйте назву розділу й епіграфи до нього (див. с. 10).

У пошуках нового: модерністська проза початку ХХ століття

Тільки дослідивши творчість модерністів, ми зможемо зрозуміти і сьогоdnішніх митців, які прагнуть скоротити відстань між умами.

Олександр Геніс, американський літературний критик

Модернізм фіксував кризу просвітницько-раціоналістичної моделі прогресу, наголошуючи роль підсвідомого та особливу трансісторичну функцію поетичного висловлювання. Він стверджував право індивідуальності на свободу, а формами ствердження ставали мова, естетика й мистецтво.

Тамара Гундорова, українська літературознавиця

Про модерністську прозу початку ХХ століття

Модерна творчість заперечувала об'єктивний світ літератури ХІХ століття. Натомість у кожній минулій епосі, кожній національній культурі, кожній людській індивідуальності вона схильна була вбачати не так прояв загальних об'єктивних закономірностей, як неповторну «душу», особливу візію світу.

Ярослав Поліщук, український літературознавець

Вам уже відомо, що в період загальної кризи суспільства наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття під впливом філософських ідей **Артура Шопенгауера** («Світ як воля та уявлення»), **Фрідріха Ніцше** (ідея виховання «надлюдини») й **Анрі Бергсона** (найвищим знанням є індивідуальне переживання, інтуїція) починаються активні пошуки нових шляхів розвитку культури людства.

Це «нове» в мистецтві почали називати «модерном» (від фр. *moderne* — сучасний). Фактично модерн на початку ХХ століття перейшов межі мистецтва і став *стилем життя*. Виникав новий стиль в архітектурі, дизайні предметів інтер'єру, навіть в одязі й поведінці людей. До модерністів

належали не тільки філософи й митці, а й багато учених, серед яких можна назвати видатних фізиків **Альберта Ейнштейна** й **Нільса Бора**, математика **Норберта Вінера** — засновника кібернетики, автора теорії штучного інтелекту — і багатьох інших.

У мистецтві цього періоду з'являються нові течії й угруповання, паралельно існують різні художні школи та напрями, кожний з яких пропонує своє бачення розвитку мистецтва. Так виникає естетичний плюралізм у суспільстві. Різних митців об'єднують такі спільні ідеї, як інтерес до особистості людини, бажання захистити й зберегти її духовний світ, відмова від принципу правдоподібності, надання переваги творчій інтуїції митця, прагнення до художніх експериментів, використання навмисно ускладнених форм.

Для позначення цього періоду культури, а також сукупності новітніх течій мистецтва, що існували з кінця XIX століття, більшість дослідників використовує термін «*модернізм*».

Модернізм — це спільна назва літературних напрямів і течій, що виникли в європейській літературі на межі XIX–XX століть, яким притаманні спроби відобразити нові явища суспільства новими художніми засобами.

Модерністи, на відміну від реалістів, обстоювали особливе призначення митця, здатного передбачити шлях нової культури. Захоплені «створенням нової дійсності», вони стверджували самоцінність і самодостатність особистості, шукали особливі художні засоби, щоб передати весь комплекс гострих проблем суспільства.

Одним з вершинних досягнень цієї епохи стала її література, що відзначилася свободою самовиявлення письменників, розмаїттям напрямів, течій і стилів, оригінальними формами відображення дійсності.

Засновниками модернізму в літературі були ірландець **Джеймс Джойс**, француз **Марсель Пруст** й австрієць **Франц Кафка**. Вони здійснили низку важливих творчих відкриттів, на основі яких стали згодом виникати цілі літературні напрями та течії. Так, *техніка «потому свідомості»* (М. Пруст, Д. Джойс), *особливий психологізм* (М. Пруст «У пошуках утраченого часу»), *поєднання міфології з особливою деталізацією* (Д. Джойс «Улісс»), *притчовий характер й абсурдність зображення* (Ф. Кафка) та інші модерністські прийоми створювали нову художню реальність.

1. Розкрийте поняття «модернізм». Назвіть відомих вам представників модернізму в літературі.
2. Користуючись матеріалами рубрики «Мистецькі передзвони», підготуйте розгорнуте повідомлення на тему «Відображення модернізму в різних видах мистецтва».
3. Самостійно знайдіть додаткову інформацію про одного з відомих вам представників модернізму (на ваш вибір) і презентуйте її в класі.

Мистецькі передзвони

Модернізм знайшов своє відображення в різних видах мистецтва. Так, у живописі французький художник **Анрі Матісс** одним з перших почав досліджувати вплив інтенсивного кольору і світла на психіку людини. Різні емоції він намагався передати через колір і форму. Митець був упевнений, що малювати потрібно так, як діти.

Яскравим представником нового мистецтва був і відомий чеський художник **Альфонс Муха**. Його чудові роботи запам'ятовувалися глядачам цікавими композиційними рішеннями, безліччю декоративних елементів і теплими соковитими кольорами.

Анрі Матісс.
Портрет Лідії
Делекторської
(1947)

Альфонс Муха.
Пори року (1896)

Музичне мистецтво на початку ХХ століття також переживало глобальні зміни. Один з найвизначніших митців, який змінив музику в першій половині ХХ століття, — австрійсько-американський композитор **Арнольд Шонберг**. Група музикантів під його керівництвом, вирішивши, що тональна музика вичерпала себе, створила атональну музику, яку назвали «*додекафонією*», або «*серійною технікою*».

У кінематографі модернізм пов'язують, насамперед, із творчістю справжньої легенди світового кіно — українця **Олександра Довженка**.

Читачеві ХХІ століття

В українському літературознавстві однією з яскравих дослідниць модернізму була **Соломія Дмитрівна Павличко (1958–1999)**. У передмові до другого видання своєї праці «*Дискурс модернізму в українській літературі*» інтерес до модернізму в сучасному світі літературознавиця пояснювала так: «*Модернізм, який ніколи не був головною лінією культури, виявився сьогодні таким цікавим і провокативним тому, що пов'язаний з теперішніми процесами модернізації, які, сподіваюся, нарешті зреалізуються, розпочавши новий етап розвитку літератури*».

Іван Марчук.
Портрет Соломії
Павличко (1981)

Франц Кафка
Franz Kafka
(1883–1924)

Я не змальовую людей, не розповідаю історій, це тільки картини, тільки картини.
Франц Кафка

ГЕНІЙ К.

Він був генієм, хоча його самого, мабуть, це особливо не бентежило. Його творча спадщина не така вже й велика: три незавершені романи («Америка», «Процес», «Замок»), кілька десятків новел, а ще щоденники та листи. Про нього пишуть, сперечаються, говорять і серйозні дослідники, і звичайні читачі...

Він став своєрідним *символом ХХ століття, його пророком*. Він пішов з життя, коли найстрашніші кошмари людства ще тільки мали відбутися. Володіючи даром песимістичного пророцтва, він створив свій світ: незрозумілий, сумний, гротескний; світ, у якому все реальне й водночас абсурдне. Цей світ почали називати його ім'ям. Спробуймо й ми доторкнутися і, можливо, зрозуміти світ, створений людиною на прізвище Кафка...

Майже все життя австрійського письменника **Франца Кафки** пройшло у Празі. Тут він народився **3 липня 1883 року** в сім'ї комерсанта, вихідця з бідної єврейської родини. У цьому старовинному чеському місті він закінчив німецьку гімназію, здобув юридичну освіту в Празькому університеті, працював в адвокатській конторі, а згодом і в приватному страховому товаристві. Проте він не любив Прагу, багато років поспіль намагався втекти з цього міста, проте був невіддільний від нього. Трагедією його життя було те, що для всіх він став *«своїм серед чужих, чужим серед своїх»*. Єврей за національністю, він так і не прийняв традиційні життєві звичаї свого народу; він став буржуазним чиновником, але це не було його покликанням; його рідною мовою була німецька, і це, безумовно, відділяло його від чеського населення Праги, яка на той час належала Австро-Угорській імперії. Він став австрійським письменником, творчість якого об'єднала німецьку, єврейську та чеську культури.

Музей Франца Кафки у Празі

Загострене відчуття незадоволення від усього, що відбувається навкруги, образи й душевні рани, завдані йому ще в дитячі та юнацькі роки, природна сором'язливість і невпевненість у собі, невдалі спроби створити власну родину, а також сухоти — хвороба, що виснажувала його фізично, — усе це спричинило те, що він став відлюдником. Він жив наче в одиночному гетто, яке сам і створив. Можливо тому, майже всі герої Кафки заражені невиліковною самотністю. Задоволення приносила лише література. *«Усе, що не стосується літератури, наганяє на мене нудьгу»*, — казав Кафка.

«Тільки несамовито писати цілими ночами — ось чого я прагну. І померти за цим заняттям або втратити розум...» — напише він в одному з листів. У нього майже не було друзів. Його товариш за навчанням Еміль Утіц згадував: *«Ми всі його любили та цінували, але ніколи ми не могли бути з ним повністю відвертими, він завжди був оточений якоюсь скляною стіною. Зі своєю спокійною та люб'язною посмішкою він дозволяв світу приходити до нього, але сам був закритий від світу»*. Така «закритість від світу» визначила творче кредо цього самотнього генія.

Усе життя в його душі гоїлися рани, отримані ще в дитинстві. У «Листи до батька», написаному 1919 року, він прискіпливо перерахував усі образи: *«Я, безумовно, не кажу, що став таким, яким я є, тільки під твоїм впливом. Це було б сильним перебільшенням (і мені притаманне таке перебільшення). Цілком можливо, що якби я виріс абсолютно позбавлений твого впливу, я все одно не зміг би стати людиною, яка була б тобі до душі. [...] Я втратив віру в себе, натомість набув безмежне почуття провини»*.

Не можна сказати, що батько Кафки був тираном, він лише прагнув стати беззаперечним авторитетом для своїх дітей. Але Франц важко сприймав вимоги батька, що часто не збігалися з його власними бажаннями та планами.

Він відчував себе вигнанцем у цьому суспільстві. Відлюдність, відсутність постійного спілкування спричинили подальше його відчуження від людей. Він ненавидів свою самотність, страждав і мучився, але не міг і не хотів щось змінити. Кафка був переконаний, що людське спілкування заважатиме його літературним заняттям, тому й боявся втратити свою самотність. 1922 року він напише: *«По суті, моя самотність є єдиною моєю метою, моєю найбільшою спокусою...»*.

Творчість стала для Кафки засобом самозахисту, його духовним оазисом. У гротескній формі письменник зображує, як відбувається від-окремлення людини від суспільства. У своїх творах він свідомо спотворює реальність, за допомогою перевтілення яскраво виявляє всі ті приховані антигуманні закони, що існують у повсякденні. Страхітлива самотність стає головною темою його творчості.

Ренато Гуттузо.

Портрет Кафки (1963–1964)

Водночас сам письменник не надавав особливого значення своїм творам. «Він хотів бути цілковитим власником своєї літературної спадщини, адже писав лише про себе і для себе», — зазначає відомий український дослідник Дмитро Затонський. Можливо, тому у заповіті, звертаючись до свого друга Макса Брода, Франц Кафка висловить бажання: спалити все, що він написав, і зробити це якомога швидше. На щастя, Макс Брод не зважив на таке бажання...

Трагічне світовідчуття Франца Кафки напрочуд співзвучне для багатьох його сучасників, які стали живими свідками тоталітаризму та фашизму. Тому не випадково, що його твори спочатку забороняли фашисти, а потім — комуністи. Незважаючи на це, жакликий та абсурдний світ, створений Кафкою, викликав величезний резонанс у довоєнному й особливо в повоєнному суспільстві.

І хоча сам Кафка був переконаний, що його твори нікому не потрібні й не цікаві, він зумів привласнити собі цілу літеру алфавіту, адже для багатьох дослідників і просто читачів літера «К» — це, насамперед, Кафка.

Проблеми самотності, приреченості й абсурдність існування розкриває у своїх творах цей **геній К.**, а ще ставить численні запитання, що, насамперед, звернені до кожного з нас. Можливо, саме тому його твори читають у всьому світі? Зрозуміти, що відшукує у творах Франца Кафки сучасна людина, чому й сьогодні він залишається одним з найпопулярніших письменників, — ви зможете, прочитавши новелу «Перевтілення».

1. Яка тема та чому стала провідною у творчості Ф. Кафки?
2. Поясніть, чому цього письменника називають символом, пророком ХХ століття.
3. Поміркуйте, чому Ф. Кафка заповів знищити все, що він написав.
4. Прокоментуйте назву статті про письменника. Запропонуйте свій варіант назви. Обґрунтуйте свою відповідь.
5. Дізнавшись про деякі факти життя та творчості письменника, розкажіть, чого ви очікуєте від його новели «Перевтілення», яку маєте прочитати.

Літературні нотатки подорожнього

Усім, хто відвідує чеську столицю Прагу, обов'язково впаде в око, як часто трапляється прізвище Кафки на вулицях міста. Площа письменника, дім, у якому він народився, книгарня, що носить його ім'я, музей Кафки, кав'ярня та ще багато чого... Так, 2003 року з'явився трохи дивакуватий пам'ятник письменнику. За задумом його автора — чеського скульптора **Ярослава Рони**, йому важливо було передати художній світ Кафки, що не піддається логічному осмисленню, який кожний із читачів творів письменника тлумачить по-своєму. Тому пам'ятник — це величезний порожній костюм чоловіка, а на ньому — фігура самого генія К.

Пам'ятник Францу Кафці у Празі
(архітектор — Ярослав Рона)

2014 року в Празі з'явилася ще одна скульптура: пам'ятник письменнику у формі гігантської голови заввишки 10 метрів і загальною вагою 45 тонн. Сталеві пластини весь час обертаються в різних напрямках і на декілька секунд трансформуються в портрет Франца Кафки. Автор цього творіння **Давид Чорний** спробував передати внутрішній світ письменника через стан постійного руху, мінливості, відображення та відторгнення навколишньої дійсності.

Пам'ятник Францу Кафці у Празі
(автор проекту — Давид Чорний)

До вивчення новели «ПЕРЕВТІЛЕННЯ»¹

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.
2. Розкажіть, хто такий Грегор Замза. Як ви гадаєте, чому перевтілення відбулося саме з ним?
3. Наведіть приклади з тексту про те, які зміни відбуваються в житті та свідомості головного героя після перевтілення.
4. Як рідні Грегора відреагували на ті зміни, які відбулися з ним? Чи можна стверджувати, що перевтілення зазнають і стосунки між членами родини Замза? Аргументуйте свою відповідь цитатами з тексту.
5. Простежте за текстом, за допомогою яких художньо-виражальних засобів створюється атмосфера самотності навколо героя.
6. Проаналізуйте, як співвідноситься фантастичне та реальне у творі.
7. Поясніть, як ви зрозуміли фінал новели. Так чому Грегор все ж таки помирає?
8. Володимир Набоков, який був не тільки відомим російським письменником, критиком, перекладачем, а й ентомологом (дослідником різних комах), обґрунтовує, на яку ж саме комаху перетворюється Грегор. На його думку, це був жук, під панциром якого ховалися крила, він міг їх розправити й полетіти, але, на жаль, не знав про це. Як ви гадаєте, чи міг би бути інший фінал у новели, якби Грегору було відомо про крила? Поясніть свою відповідь.

¹ Текст новели ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

9. В оригіналі твору Франц Кафка комаху, на яку перетворюється Замза, називає «*Ungeziefer*», що в німецькій мові означає «паразит» і є синонімом слова «шкідник». Як ви гадаєте, який був задум письменника?
10. Які перевтілення, на вашу думку, відбуваються у свідомості читача після ознайомлення з твором Ф. Кафки?
11. Напишіть твір-мініатюру на тему «Життя людей і комах у новелі Ф. Кафки «Перевтілення»».
12. Прокоментуйте інформаційний плакат на тему твору.

У творчій майстерні письменника

ПРО ПЕРЕВТІЛЕННЯ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ

Стан Грегора — це стан істоти, нездатної піти з життя; і жити для нього — означає бути приреченим весь час існувати. Ставши потворою, він продовжує вироджуватися, він занурюється у тваринну самотність, доходить до межі абсурду та неможливості продовжувати життя. Але що ж відбувається? А те, що він продовжує жити; він навіть не намагається вибратися зі свого нещастя, але всередину цього нещастя він переносить й останній вихід, останню надію: він бореться за місце під канапою, за маленькі подорожі по свіжості стіни, за життя у грязюці й пилюці. Таким чином, нам також доводиться разом з ним сподіватися, тому що він сподівається, але також приходить у відчай від цієї жахливої надії, що продовжує тягнутися без мети, всередині порожнечі. І потім він вмирає — нестерпною смертю, у забутті та самотності, але водночас смертю майже щасливою через відчуття позбавлення, яке вона несе, через нову надію на кінець, цього разу неминучий.

За Морісом Бланшо¹ (З роботи «Від Кафки до Кафки»)

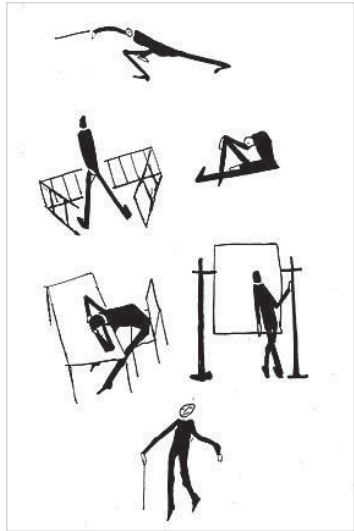
¹ Моріс Бланшб (1907–2003) — відомий французький письменник, есеїст, літературний критик і філософ.

Читачеві ХХІ століття

Головний герой -Кafka — принижена й беззахисна «маленька людина», тому не дивно, що різні дослідники вказують на творчі взаємозв'язки Kafka з іншими письменниками, які порушували цю тему, зокрема з Миколою Гоголем. Так, наприклад, Володимир Набоков порівнював Грегора Замзу з гоголівським Акакієм Акакійовичем Башмачкіним з повісті «Шинель». А французька письменниця Наталі Саррот стверджувала, що якщо розглядати літературний процес як неперервну естафету, то Kafka отримав заповітну паличку з рук саме Ф. М. Достоевського, а не від якогось іншого письменника.

- ❖ У вас є можливість підтримати чи спростувати ці думки, провівши власні дослідження, наприклад: «Франц Kafka та Микола Гоголь», «Традиції Ф. М. Достоевського у творчості Франца Kafka».

Малюнки Франца Kafka до новели «Перевтілення» (1915)

Мистецькі передзвони

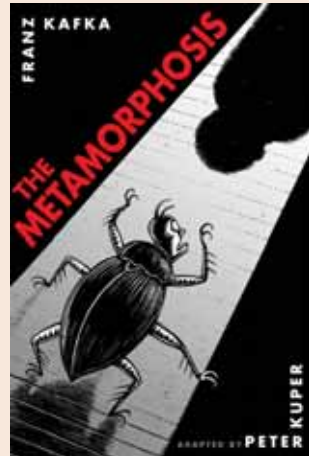
Зацікавленість художнім світом Франца Kafka надзвичайно велика: існує багато інтерпретацій його творів, виконаних митцями різних країн у різних жанрах. Ілюстрації до творів письменника, кіно й анімація, вистави й комікси розширюють сучасний «кафкіанський світ», до якого можете долучитися і ви.

Обкладинка першого видання новели «Перевтілення» (1916)

Обкладинки до видань новели «Перевтілення» в різних країнах і різних жанрах

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Майстерність Ф. Кафки полягає в тому, що він змушує читача перечитувати свої твори. Розв'язки його сюжетів підказують пояснення, але воно не виявляється одразу, для його обґрунтування твір має бути перечитаний з інших позицій. Іноді існує можливість подвійного тлумачення, тому з'являється необхідність подвійного прочитання. Саме цього і прагне автор.

Альбер Камю, французький письменник і філософ

У світовій літературі немає письменника, настільки чесного і відвертого із самим собою та світом. Кафка — надзвичайно цікавий і ні на кого іншого не схожий письменник. Для того щоб його зрозуміти, не треба мати якихось особливих знань, але потрібна здатність глибоко щось пережити, посправжньому відчувати його мову. Кафка не писав складних речей. Він був абсолютно щирим у своїй творчості, але це було настільки своєрідне бачення світу, що не кожен його розумів.

Дмитро Затонський, український літературознавець

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Хоча офіційно забороненим письменником у СРСР Франц Кафка не був, але його твори тривалий час майже не перекладали й не видавали. Одним з перших, хто відкривав звичайному читачеві в колишньому СРСР творчість Франца Кафки, був відомий український дослідник, літературознавець **Дмитро Володимирович ЗАТОНСЬКИЙ** (1922–2009). У 60–70-і роки з'являються його дослідження, присвячені життю й творчості австрійського письменника, зокрема перше видання книжки «**Франц Кафка і проблеми модернізму**», 1988 року друкується його праця з красномовною назвою «**Достатньо боятися Франца Кафки**». Завдяки цим роботам пересічний читач міг дізнатися багато інформації щодо біографії Кафки, про значення його творчості на Заході. Популяризуючи творчість Франца Кафки, Дмитро Затонський активно сприяв виданню творів письменника в Радянському Союзі, а потім — в незалежній Україні.

Новела Ф. Кафки «Перетворення» на сцені Київського академічного Театру на Липках (режисер — Олег Мельничук)

Підсумовуємо вивчене

1. Поясніть, як ви розумієте таку думку Дмитра Затонського: «Кафку можна назвати письменником, створеним власною біографією. Водночас він ніколи не грав у житті ніяких ролей. Він був відвертим з усіма і в усьому, можливо, аж занадто...».
2. Розкрийте поняття «гротеск» та «абсурд». Як вони співвідносяться зі світом Кафки?
3. Як ви гадаєте, чому під час обговорення обкладинки до новели «Перевтілення» Кафка категорично заборонив зображати комаху і стверджував, що в жодному разі не має бути інформації про те, на кого ж саме перетворився Грегор?
4. На прикладі прочитаної новели розкрийте характерні особливості індивідуального стилю Франца Кафки.
5. Простежте, як у художньому світі письменника поєднуються реальність і міфотворчість.
6. Розв'яжіть кроссенс на тему «Франц Кафка».

<p>1</p>	<p>2</p>	<p>3</p>
<p>4</p>	<p>5</p>	<p>6</p>
<p>7</p>	<p>8</p>	<p>9</p>

7. Прокоментуйте малюнки Ф. Кафки до новели «Перевтілення», розміщені у підручнику.

8. Проаналізуйте дудл до дня народження Ф. Кафки, запропонований пошуковиком гугл 2003 року. Зіставте його з текстом прочитаної новели. Опишіть або намалюйте свій дудл на тему «Франц Кафка і його новела "Перевтілення"».

9. Російська поетеса Анна Ахматова говорила: «Кафка писав про мене та для мене». А чи ви можете сказати, що Кафка писав і для вас? Аргументуйте свою відповідь.
10. Прокоментуйте інформаційний плакат на тему «Кафкіанський світ».

Михайло Булгаков

Михаил Булгаков

(1891–1940)

- ✓ Розкажіть, що вам уже відомо про російського письменника Михайла Булгакова.
- ✓ Які твори письменника ви читали, яке враження вони справили на вас?
- ✓ Підготуйте повідомлення або мультимедійну презентацію на тему «Місця України, пов'язані з Михайлом Булгаковим».
- ✓ Серед ваших близьких і знайомих проведіть невеличке дослідження про те, коли і за яких обставин вони «зустрілися» з творами Михайла Булгакова, яке значення мав (чи не мав) письменник у їхньому житті. Про результати свого дослідження розкажіть у класі.

...Головне не втратити впевненості
у собі, не зрадити своєму окові.

Михайло Булгаков

«Я ХОТІВ СЛУЖИТИ НАРОДОВІ...»

Довгі болісні роки Михайло Опанасович Булгаков ішов до свого визнання через забуття і складні стосунки з владою, нещадну критику та нескінченне цькування, але він вистояв і не зрадив собі. За півроку до смерті він говорив: «...Не зривайся, не падай, не повзи, ти — це ти... Будь вищим за образи, вищим за заздрощі, вищим за всілякі дурні пересуди...».

Він народився в Києві 15 травня 1891 року в родині викладача Київської духовної академії. У дружній родині Булгакових росло семеро дітей: три хлопчики та чотири дівчинки. Коли 1907 року від важкої спадкової хвороби помер батько, головним помічником матері став саме майбутній письменник. У ті часи Михайло навчався в Київській першій гімназії, і варто зауважити, що він не дуже тішив рідних своїми успіхами в навчанні. У його атестаті були лише дві відмінні оцінки: із Закону Божого та географії. Та й особливою старанністю Булгаков не вирізнявся. Як часто буває з будь-якою дитиною, з ним іноді траплялися різні пригоди. Так, якось він усі гроші, які мати дала йому на підручник з фізики, витратив на квиток у кіно, а весною час від часу пропускав уроки, гуляючи з дівчатами під квітучими київськими каштанами.

Однак із самого дитинства Булгаков проявляв себе як надзвичайно творча й артистична особистість. За свідченням його рідних,

Володимир Слєпченко.
Молодий Булгаков (2003)

писати він почав доволі рано. Невеликі оповідання, фейлетони, драматичні сценки легко з'являлися з-під його пера. Щирий інтерес Михайла до театру вплинув на те, що юний Булгаков напам'ять знав майже всі арії з опер «Аїда» та «Фауст» і навіть певний час мріяв стати оперним співаком. Він сам створював п'єси для домашнього театру та грав у них.

Мирний лад життя Булгакових, як і багатьох інших родин, кардинально змінився з початком Першої світової війни. На той час Михайло вже був студентом медичного факультету Київського університету.

1916 року, отримавши диплом лікаря, він іде добровольцем Червоного Хреста, працює у прифронтових госпіталях, набуваючи нелегкого медичного досвіду. Звільнений від призову через хворобу, Булгаков іде працювати за призначенням у сільську лікарню на Смоленщину. Враження від цих років знайшли своє відображення у книжці письменника *«Нотатки юного лікаря»*, яка була частково опублікована в періодиці протягом 1921–1925 років.

У березні 1918 року він повертається до рідного Києва. Булгаков намагається зайнятися приватною лікарською практикою, проте в місті, що опинилося в центрі буреломних подій, спокійного та мирного життя очікувати не доводилось. М. Булгаков писав, що в ті роки в Києві він нарахував 14 спроб зміни влади, 10 з яких йому довелося пережити особисто. Достовірно відомо, що в ті часи *«добровольцем він зовсім не збирався йти нікуди»*. Очевидно, що не з доброї волі в 1919 році Михайло Опанасович був мобілізований як лікар. Він працював і продовжував писати. У його публікаціях тих часів найгостріше звучить тема втоми від страшної війни.

1920 року колишній білогвардієць, офіцер М. Булгаков, не встигнувши емігрувати зі своїми частинами за кордон, прийняв для себе фатальне рішення: спробувати прилаштуватися до життя в новій Росії, а також остаточно залишити медицину та повністю присвятити своє життя літературній праці.

Як розповідав Михайло Опанасович в автобіографії, у 1921 році він приїжджає *«без грошей, без речей до Москви з тим, щоб залишитися в ній назавжди»*. Він активно публікується в газеті «Напередодні», яка видавалася для російських емігрантів. Там побачили світ багато його творів: *«Нотатки на манжетах»*, *«Пригоди Чичикова»*, *«Подорожні нотатки»* та інші.

Михайло Булгаков повністю заглибився у творчість. У 1922–1923 роках один за одним друкуються фейлетони, нариси й оповідання письменника. Дар Булгакова-сатирика особливо яскраво виявився в повістях 1923–1925 років *«Дияволиада»*, *«Фатальні яйця»* та *«Собаче*

серце». Він працює над романом *«Біла гвардія»*, за яким 1926 року напише п'єсу *«Дні Турбіних»*, що була поставлена в Московському художньому академічному театрі (МХАТі). Відтоді життя Булгакова тісно пов'язане з театром.

Водночас Булгакову це надає не тільки популярності. Майже кожний його великий твір супроводжується несправедливою критикою. Митець фактично опинився, за його власним висловлюванням, у ролі загнаного, але не скореного «літературного вовка». У лютому 1929 року через черговий донос усі п'єси письменника було вилучено з репертуарів усіх театрів, а в газетах пролунав погромний заклик: *«Геть булгаківщину!»*. Постановку нової п'єси драматурга *«Кабала святенників»* (*«Мольєр»*) також заборонили.

Знищений неконструктивною критикою, розчавлений цензурою, безробітний М. Булгаков у березні 1930 року пише листа *«До Уряду СРСР»*. Це була не скарга, і не покаяння, і в жодному разі не прохання. Письменник вирішив раз і назавжди розрубати міцно затягнений гордіїв вузол своєї долі. Він просить або вислати його з країни, або дати можливість працювати, хоча б на «посаді працівника сцени». М. Булгаков не приховував, що метою цього листа було *«врятуватись від гонінь, жебрацтва та неминучої загибелі»*.

Навряд чи можна було сподіватися на якусь позитивну відповідь з боку влади. Але лист М. Булгакова збігся із часом трагічної смерті відомого російського поета Володимира Маяковського. Можливо, саме цим можна пояснити те, що 18 квітня 1930 року в квартирі Булгакових пролунав телефонний дзвінок Сталіна, який запропонував йому роботу у МХАТі. Ця діяльність забезпечувала необхідні кошти, але не реабілітацію його творів. За винятком *«Днів Турбіних»*, які були поновлені в театрі на початку 1932 року, жоден твір Булгакова, як і раніше, не з'являвся в репертуарах театрів.

30 травня 1931 року митець знову пише Сталіну й чітко формулює свою позицію: *«...На широкому полі словесності російської у СРСР я був одним-єдиним літературним вовком. Мені радили перефарбувати шкуру. Безглузда порада. Перефарбований чи стрижений вовк, він все одно не схожий на пуделя»*. У цих словах — увесь Булгаков, непохитний у своїх переконаннях і принципах.

Андрій Харшак. Михайло Булгаков. Москва і Єршалаїм (1988)

1938 року він знову пише Сталіну. Цього разу Булгаков заступається за драматурга Миколу Ердмана, якому не дозволили після трьох років, проведених у засланні в Сибіру, повернутися до Москви. Справжній приклад, як можна не зрадити собі за жодних обставин...

Творча ізоляція Булгакова тривала... Письменник, як і раніше, відчував себе «заживо похованим», і лише робота над головним його твором — романом «*Майстер і Маргарита*» — відволікала від «отруйної думки» про нікчемність такого життя. У червні 1938 року М. Булгаков завершує в чорновому варіанті свій роман. Сподіваючись, що йому все ж таки вдасться опублікувати твір, за порадою друзів митець береться за написання п'єси «*Батум*», присвяченої 60-річному ювілею вождя. Письменник поставив собі завдання — створити історично правдивий образ молодого керманіча. Він правдиво описує ситуацію в суспільстві, що панувала на Закавказзі в 1902 році.

Однак не «справедливої п'єси» чекала від письменника влада. «Нагорі» твір отримав гостру негативну оцінку. Не дивно, що коли п'єсу не допустили до постановки на сцені, Булгаков переживав цю подію як подвійну трагедію. Його хвилювала творча невдача, але понад усе — сором за зраду самого себе. Усе це впливало на здоров'я, яке з кожним днем погіршувалося. Він почав сліпнути й слабшав від спадкової хвороби нирок, що чимдалі загострювалась.

1939 року сліпота письменника вже була суцільною. Михайло Опанасович, по суті, перетворився на «живого небіжчика». Єдине, що його і справді продовжувало хвилювати, — це доля його останнього роману. Дружина письменника, Олена Сергіївна Булгакова, йому пообіцяла: «*Присягаюся тобі, я його надрукую*». Цю обіцянку було виконано...

Михайло Булгаков зі своєю третьою дружиною Оленою Сергіївною: *Майстер і Маргарита* (1933)

Він пішов з життя **10 березня 1940 року**. Його останніми словами були: «*Я хотів служити народові...*».

1. Прокоментуйте думку дослідника В. Лосева про М. Булгакова: «*Його життя, наче дзеркало, відображає всю деформацію нашого суспільства в період сталінщини, йому повною мірою довелося випробувати на собі тиск міцної адміністративно-бюрократичної системи, тієї, яку він згодом позначив сильним та змістовним словом "кабала"*».
2. Поясніть, як ви розумієте назву статті про письменника. Запропонуйте свій варіант заголовка.
3. Самостійно зберіть матеріал і підготуйте повідомлення на тему «Любов у житті Михайла Булгакова».

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Михайло Булгаков дуже любив своє рідне місто — Київ. Адже в Києві він народився, тут жив, навіть назвали його на честь архангела Михаїла — покровителя Києва. У своїх творах письменник багато разів із величезною любов'ю та ніжністю згадує своє рідне місто.

Але, безумовно, найбільше Київ представлений у романі **«Біла гвардія»**. Герої цього роману особливо близькі авторові. Не випадково їхніми прототипами стали рідні йому люди. Є ще один улюблений герой цього твору — це булгаковське Місто, що детально змальоване на сторінках «Білої гвардії». Герої роману, а також його сценічної версії — п'єси **«Дні Турбіних»** — мешкають там, де жив сам Михайло Булгаков з батьками з 1906 до 1919 року: у будинку №13 на *Андріївському узвозі* (у романі — *Олексіївський узвіз*).

Якщо Київ змальований у творах письменника, то в його листах до рідних і близьких доволі часто згадується Буча — місто в Київській області, де була родинна садиба письменника. До 100-річчя М. Булгакова на її місці було встановлено пам'ятний знак. А 15 травня 2011 року завдяки творінню скульптора **Андріана Балого** в Бучі з'явився справжній пам'ятник письменнику, зроблений у формі величезної розгорнутої книжки, на якій можна прочитати рядки самого Булгакова, зафіксовані в оригіналі: *«Всё, что ни происходит, всегда так, как нужно, и только к лучшему»*.

Пам'ятник Михайлу Булгакову у Бучі

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Віктор Платонович НЕКРАСОВ (1911–1987) — відомий київський письменник, автор роману **«В окопах Сталінграда»**, який за зображення правди Другої світової війни навіть був нагороджений Сталінською премією. А ще це людина, яка через свою активну громадянську позицію була позбавлена радянського громадянства, яка ніколи не замовчувала наявні проблеми, не стояла осторонь, коли влада цькувала інших, яка нагадувала

світу про злочини нацизму, зокрема про масовий розстріл, переважно євреїв, у Бабиному Яру, здійснений у 1941–1943 роках.

В історію світової літератури він увійшов, насамперед, як особистість, завдяки комусь стала відома точна адреса, де мешкав Михайло Булгаков у Києві. Саме він відкрив «Будинок Турбіних», у якому тепер розміщений музей письменника. Так, за детальним описом помешкання цього будинку в романі «Біла гвардія» Віктор Некрасов розшукав це помешкання й опублікував результати своїх знахідок. Після того до цього будинку почали приходити люди з квітами й залишати на його стінах написи: *«Тут жив Булгаков»*. Згодом у цьому будинку з'явився музей письменника.

До вивчення роману «МАЙСТЕР І МАРГАРИТА»

У творчій майстерні письменника

ПРО ДОЛЮ РОМАНУ «МАЙСТЕР І МАРГАРИТА»¹

Доля роману «*Майстер і Маргарита*» так само драматична, як і доля його автора. Михайло Булгаков писав цей твір майже 12 років. В архіві митця залишилося вісім редакцій роману.

Відомо, що задум твору в письменника виник ще 1928 року. У першій редакції роман мав такі варіанти назв: «*Чорний маг*», «*Копито інженера*», «*Жонглер з копитом*», «*Син В [...]*», «*Гастроль*» тощо — і теми Майстра в ньому не було. 18 березня 1930 року, перебуваючи в гнітючому стані через заборону п'єси «*Кабала святош*», Михайло Опанасович знищує першу редакцію свого роману.

1931 року Михайло Булгаков поновлює роботу над «*Майстром і Маргаритою*». Друга редакція створювалася аж до 1936 року. Вона мала підзаголовок «*Фантастичний роман*» і такі варіанти назв, як «*Великий канцлер*», «*Сатана*», «*Чорний богослов*», «*Він з'явився*», «*Підкова іноземця*», «*Чорний маг*» та інші. У цій редакції на сторінках роману вже діяли Майстер і Маргарита, а у Воланда з'явився свій почет.

У другій половині 1936-го — на початку 1937 року письменник почав працювати над третьою редакцією роману. Тепер уже твір називався «*Князь темряви*». Водночас згодом, повернувшись знову до початку роману, автор уперше дає йому вже відому нам назву «*Майстер і Маргарита*». На титулі твору він ставить дати «1928–1937» і вже більше не припиняє працювати над романом. «*Дописати раніше, ніж померти*» — ось його головна мета.

Весь текст роману вперше було надруковано у травні–червні 1938 року. 1939 року були внесені важливі зміни в кінцівку роману й дописано епілог. Але авторські правки твору з'являлися майже до самої смерті письменника. Безнадійно хворий Булгаков диктував дружині уточнення до тексту. Помираючи, Булгаков говорив: «*Напевно, це правильно... Що я міг написати після "Майстра"?..*».

Факту, що роман усе ж таки вийшов друком, ми завдячуємо дружині письменника Олені Сергіївні Булгаковій, яка у страшні роки сталінських репресій зуміла зберегти рукопис роману. Уперше «*Майстер і Маргарита*» в скороченому варіанті був опублікований через 26 років після смерті його автора в часописі «*Москва*» (№ 11, 1966 і № 1, 1967).

Публікація роману спричинила жваву полеміку, що не припиняється й досі, як серед критиків, літературознавців, так і серед звичайних читачів. Деякі, на жаль, і сьогодні, не вчитуючись уважно в текст

¹ Переклад роману українською здійснено Миколою Білорусом (2005) і Юрієм Некрутенком (2006).

твору, сприймають його досить прямолінійно, як своєрідне «Євангеліє від диявола».

До роману М. О. Булгакова прийшла і світова слава. У вересні 1999 року радіостанція «Свобода» повідомила, що твір «Майстер і Маргарита» визнано на Заході найкращим романом ХХ сторіччя.

Надя Рушева.

З ілюстрацій до роману «Майстер і Маргарита» (1968)

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

Частина перша

1. Чи зацікавило вас прочитане? Поясніть чому.
2. Розкажіть, у чому суть розмови, яку ведуть між собою літератор Берліоз і поет Іван Бездомний. Як ви вважаєте, яке значення має ця розмова для подальшого розвитку подій твору?
3. Зачитайте, як відбулося знайомство Берліоза й Бездомного з невідомим. Яке враження справив на вас цей персонаж?
4. Доведіть, що «єршалаїмські» розділи вводяться в текст роману з елементом несподіваності. З'ясуйте роль цих розділів у загальній структурі твору.
5. Що дізнаємося про Іешуа Га-Ноцрі з розділу 2 роману? Поясніть, чому він називається «Понтій Пилат». Запропонуйте свій варіант назви.
6. Знайдіть у тексті й зачитайте розмову Іешуа з Понтієм Пилатом. Яку головну думку сповідує Іешуа? Чи погоджуєтеся ви з такою позицією?
7. Як ви гадаєте, чому Булгаков уникає прямого ототожнення Іешуа з євангельським Ісусом? Аргументуйте свою відповідь.
8. Простежте за текстом, якою зображено в романі Москву 20–30-х років минулого століття. Які сатиричні прийоми використовує письменник?
9. Розкажіть, за що були покарані Степан Лиходеев, Варенуха, Никанор Іванович, Поплавський та інші. А як ви поставилися до витівок Воланда та його почту?
10. Зачитайте, що розповідає Майстер про причини, які спонукали його спалити роман. За допомогою яких художньо-виражальних засобів автор створює цей епізод?

Частина друга. Епілог

1. Хто є головним героєм другої частини роману? Обґрунтуйте свою відповідь.
2. Які емоції та думки викликає у вас образ Маргарити?

- Знайдіть у тексті й прочитайте, з яким проханням звертається Маргарита до Воланда, коли в неї з'явилась можливість загадати одне бажання. Як ви оцінюєте вчинок героїні? Яку ще одну тему роману порушує прохання Маргарити?
- Зіставте два твердження дослідників про Майстра: «Він зломлений тими негараздами, що обрушилися на нього, але зламав він себе і сам, зсередини. Тоді, коли він утік від дійсності у клініку Стравинського, коли переконав себе, що “не треба перейматися великими планами”, коли йому почали заважати живі людські голоси» (В. Акімов); Майстер і не відрікся ні від чого. Він залишається сам на сам, завжди вірний собі, завжди — Майстер, і тоді, коли пише свій роман, і в будинку скорботи, і тим більше — в останніх розділах роману...» (Л. Яновська). Чия позиція є для вас ближчою й чому?
- Проаналізуйте інфографіку, створену на основі ілюстрацій українського художника-графіка Віктора Єфименка (1933–1994).

- Розкрийте, як у творі розкривається проблема протидії особистості й влади.
- Обґрунтуйте своє розуміння епілогу роману.
- Простежте, як у романі розкривається тема творчості та долі митця.
- Поміркуйте, чому Майстер, автор роману, називає себе не письменником, а «майстром». Яке значення має це слово у творі?
- Обґрунтуйте, які проблеми — богословські чи моральні, загальнолюдські — розглядаються в «єршалаїмських» розділах.

11. Прокоментуйте думку польського критика Анджея Дравича: «...як наказ і заповіт нас супроводжуватиме [...] одна з останніх фраз «Майстра і Маргарити». Якщо замислитися над нею, у її прозорості приховується глибокий і фундаментальний сенс, який, напевно, був до-рогий Булгакову. Гадаю, що він знадобиться і нам. Звучить ця фраза так: «Все буде правильно; на цьому побудований світ»».

У творчій майстерні письменника

ПРО КОМПОЗИЦІЮ РОМАНУ «МАЙСТЕР І МАРГАРИТА»

Композиція роману «Майстер і Маргарита» оригінальна та різнопланова. Перед нами справжній **роман-лабіринт**, у якому розкриваються три взаємопов'язані, але водночас й автономні сюжетні лінії: про кохання Майстра і Маргарити; про пригоди Воланда і його почту в Москві; ершалаїмські розділи про Понтія Пилата та Іешуа Га-Ноцрі.

Так, у межах єдиного тексту міститься **«роман у романі»** — твір, написаний Майстром. Розділи цього «вставного» роману про один день римського прокуратора Понтія Пилата розпорошені в оповіді про московське життя Майстра й пов'язаних з ним героїв. Як зазначає літературознавець Володимир Агеносов, обидва романи (булгаковський і Майстра), насамперед, пов'язані між собою **«загальною для них проблематикою: темою долі та особистої відповідальності кожної людини, протидії творчої особистості та натовпу»**.

Булгаковознавці, зокрема Ірина Галинська, також дослідили, що в побудові роману відчувається вплив **теорії трьох світів** (земного, космічного та біблійного) **Григорія Сковороди**, викладеної у трактаті **«Потоп змійний»**. На думку філософа, кожен зі світів створений з добра і зла й має дві сторони — зовнішню (ту, яку всі бачать) і внутрішню (невидиму). Земний світ у романі уособлюють люди, до космічного належать Воланд і його почет, і біблійний світ, відповідно, постає в історії про Іешуа Га-Ноцрі та Понтія Пилата.

Використання сквородинської теорії допомагає М. Булгакову увиразнити справжню сутність життя, наголосити на розриві між цими світами та в образній формі попередити людство про наслідки порушення законів буття.

Олег Шупляк.
Булгаков (2013)

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«Майстер і Маргарита» — роман про всесилля добра. Але за однієї важливої умови: якщо людина ніколи, ні за яких складних і драматичних обставин не сходить зі шляху добра. Це роман про відповідальність людини за добро.

Володимир Акімов, російський літературознавець

...роман Булгакова [...] виключає можливості однозначного трактування як окремих образів і сюжетних ліній, так і твору в цілому. Очевидно лише одне: «Майстер і Маргарита» — це художньо-філософський підсумок роздумів письменника про долю Творця.

Наталія Євстаф'єва, українська літературознавиця

...у цьому «надвечірньому» романі з пронизливою зворушливістю показані вади людські, від яких виникають численні біди та трагедії. Серед них боягузтво та зраду письменник вважав першими.

Віктор Лосєв, російський літературознавець

«Майстер і Маргарита» — моя найулюбленіша книга у світі. Для мене це найбільше дослідження людської уяви, ця книга про прощення, життя й історію, це найдивовижніша книга, яку я коли-небудь читав.

Данієл Редкліфф, британський актор, виконавець ролі Гаррі Поттера

Мистецькі передзвони

Роман М. Булгакова «Майстер і Маргарита» широко представлений у різних видах мистецтв. Ілюстрації до твору, численні вистави, різноманітні колажі, скульптурні зображення, фільми й анімація, рок-опера й навіть балет-фантазмагорія подають своє бачення цього унікального твору. Цікаво, що перша кіноверсія роману належить відомому польському режисеру **Анджею Вайдзі**, що 1971 року за булгаковським текстом зняв фільм «**Пилат та інші**».

А в легендарній групі **Rolling Stones** є пісня «**Sympathy for the Devil**» (Співчуття дияволу). На її створення учасників групи надихнув саме роман «Майстер і Маргарита». У списку 500 найвеличніших пісень усіх часів вона посідає високе 32-е місце. 2003 року на неї групою **Neptunes** було зроблено ремікс, який пізніше назвали одним з найкращих реміксів в історії музики.

Підсумовуємо вивчене

1. Розкрийте значення творчості М. Булгакова для читача XXI століття.
2. Самостійно проаналізуйте різноманітні висловлювання, представлені в інтернет-просторі, щодо сучасних оцінок творчості цього російськомовного письменника, про те, чи потрібен він українському читачеві. У класі проведіть дискусію на тему «Чи можемо ми в Україні вважати Михайла Булгакова “нашим” (“своїм”) письменником?».

3. Проведіть власне дослідження на тему «Михайло Булгаков та Микола Гоголь». Про його результати розкажіть у класі.
4. Поясніть, чому роман «Майстер і Маргарита» залишається «культовою книгою» різних поколінь читачів.
5. Прокоментуйте думки, наведені в рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки». Які з них вам найбільше близькі й чому?
6. Поясніть, як ви розумієте епіграф до твору. Яку роль він виконує для розуміння загального задуму роману?
7. Розкрийте, у чому полягає особливість побудови роману «Майстер і Маргарита». Обґрунтуйте, чому дослідники називають цей твір «роман у романі».
8. Чи погоджуєтеся ви з тим, що образ Майстра, створений письменником у романі, є автобіографічним? Поясніть свою думку.
9. Дослідіть, як у романі здійснюється протидія Добра і Зла, Світла і Темряви. Хто, на вашу думку, перемагає у цій боротьбі?
10. Розкажіть, які філософські погляди Г. Сковороди знайшли своє відображення в романі М. Булгакова.
11. Поясніть, як ви розумієте вислів з роману «Рукописи не горять».
12. Відомий літературний критик Бенедикт Сарнов стверджує, що в романі «Майстер і Маргарита» «немає нічого випадкового. Архітектоніка цього роману геометрично точна. В основі її — найсуворіша симетрія. Так, наприклад, майже кожний персонаж історичної частини роману співвідноситься з більш-менш точним її аналогом. Іешуа, що діє в сучасності, має свого аналога в особі Майстра. Учень Іешуа, Левій Матвій, співвідноситься з учнем Майстра — Іваном Бездомним». Чи погоджуєтеся ви з таким твердженням? На які ще «симетричні» образи у творі ви звернули увагу?
13. Проведіть самостійне дослідження на тему «Традиції Й.-В. Гете в романі М. Булгакова». Про його результати розкажіть у класі.
14. Розв'яжіть кроссенс. На його основі підготуйте розгорнуту розповідь про роман «Майстер і Маргарита».

15. Як ви гадаєте, чи будете колись перечитувати роман М. О. Булгакова, його окремі сторінки? Що може вплинути на ваше рішення знову відкрити булгаковський текст? Взагалі, як ви вважаєте, чи потрібно перечитувати те, що вже добре знайоме? Поясніть свою відповідь.
16. Уважно роздивіться інформаційний плакат. Хто з героїв роману й за яких обставин проголошує ці фрази? Прокоментуйте ті вислови з роману, які спонукали вас про щось замислитися. Поясніть свій вибір. Зробіть свій(ої) постер(и) з улюбленими цитатами з твору.

17. Підготуйте повідомлення про постановки роману «Майстер і Маргарита» на українській сцені.
18. Створіть (або словесно намалюйте) свої ілюстрації (колажі) до роману «Майстер і Маргарита».
19. Напишіть твір на одну з тем: «Рукописи не горять» (Доля роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита»); «Проблема морального вибору в романі «Майстер і Маргарита»»; «Сенс назви роману «Майстер і Маргарита»»; «Вічні проблеми в романі «Майстер і Маргарита»»; «Радянська дійсність 20–30-х років ХХ століття на сторінках роману «Майстер і Маргарита»»; «Образ автора в романі «Майстер і Маргарита»»; «Мої улюблені сторінки роману «Майстер і Маргарита»»; «Проблема свободи творчості в романі Михайла Булгакова»; ««Єршалаїмські» розділи роману «Майстер і Маргарита»» або ваш варіант теми.

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Розкрийте основні тенденції розвитку літератури на початку ХХ століття.
2. Поясніть, як співвідносяться між собою поняття «модерн» і «модернізм».
3. На конкретних прикладах розкрийте, у чому полягає художнє новаторство творів модернізму.
4. Кого з письменників називають засновниками («батьками») європейської модерністської прози й чому? Схарактеризуйте основні художні здобутки цих письменників.

5. Поясніть, чому Ф. Кафку вважають пророком ХХ століття. Чи погоджуєтеся ви з таким твердженням? Аргументуйте свою відповідь.
6. Розкрийте значення метафори перевтілення в новелі Франца Кафки.
7. Чи можете ви погодитися з твердженням друга та першого біографа Ф. Кафки Макса Брода про те, що «опис так званої пересічної людини, в якій для Кафки не було нічого пересічного, відбувався заради самої цієї людини, не відповідно до якоїсь мети, а через любов до кожної людини»? Обґрунтуйте свою відповідь.
8. Підготуйте розгорнуте повідомлення або мультимедійну презентацію на тему «Кафкіанський світ: яким він є?..». Зверніть увагу на те, який вплив мав Франц Кафка на творчість таких представників мистецтва ХХ століття, як Федеріко Фелліні, Хорхе Луїс Борхес, Габріель Гарсія Маркес, Харукі Муракамі, Гюнтер Грасс або інших.
9. Чи погоджуєтеся ви з думкою відомої дослідниці життя й творчості М. Булгакова Марієтти Чудакової, що «Майстер — „alter ego“ автора»? Аргументуйте свою відповідь.
10. Підготуйте мультимедійну презентацію про відображення роману М. Булгакова в різних видах мистецтва.
11. Напишіть листа майбутньому читачеві роману «Майстер і Маргарита».
12. На основі інформаційного плаката підготуйте розгорнуте повідомлення про М. Булгакова та його творчість.

13. Прокоментуйте шмуцтитул до цього розділу (див. с. 27). Запропонуйте свої варіанти епіграфів.

¹ Alter ego — букв. «інший я»; близький друг й однодумець.

Шедеври європейського поетичного модернізму

Предметом поезії є тільки вона сама, а не дійсність.

Шарль Бодлер, французький поет

...минуле завжди великою мірою визначається днем сьогоднішнім і має дивну властивість під впливом цієї нашої злободенності змінюватися, відкриваючи якісь недобачені, недооцінені або непізнані аспекти і деталі.

Віра Агеєва, українська літературознавиця

Про авангардизм і його основні течії

...за всієї численності власне модерністських й авангардистських течій творчість його великих митців відбувалась здебільшого поза цими течіями, не вкладаючись в жодну з них...

*Дмитро Наливайко,
український літературознавець*

В історії модернізму значне місце належить такому явищу, як **авангардизм**.

Авангардизм (від фр. *avant garde* — передовий загін) — умовна назва художніх тенденцій у мистецтві, що виникли на початку ХХ століття, для яких характерні категоричне заперечення традицій і цінностей попередніх культур, агресивне пропагування епатажу та протесту.

Авангардизм виник у Франції і згодом поширився у Німеччині, Італії, Росії та інших країнах. Учасники цього мистецького руху намагались зруйнувати всі загальноприйняті норми, правила та ідеали. Молоді бунтарі випускали зухвалі маніфести, свідомо дражнили публіку, закликали

«викинути на смітник історії» не тільки застарілі традиції, а й усю художню спадщину. Тому виступи авангардистів часто супроводжувалися скандалами. Але під цим приховувалася серйозна робота над створенням принципово нової художньої системи.

Серед авангардистів особливо цінувалося створення власного, ні на кого не схожого образу. Водночас естетика прекрасного змінюється на естетику потворного, яка, на думку митців, і здатна показати суть речей. Ідеал цілісної людської особистості зникає, у своїх творах авангардисти звертаються до **антицінностей**. Пріоритет надається внутрішньому світу митців, їхньому праву без обмежень вибирати способи вираження своїх переживань та асоціацій.

Отже, якщо **модернізм** на основі заперечення старого створює *свій художній світ*, синтезуючи найкраще з інших художніх систем, то **авангардизм** прагне зруйнувати все й лише потім збудувати нове, тобто він створює *свій художній хаос*.

Авангардизм виявлявся в різних течіях, кожна з яких у полеміці з іншими обстоювала свою творчу манеру, своє бачення подальшого розвитку мистецтва. Серед головних течій авангардизму слід вказати **футуризм**, **кубізм**, **дадаїзм**, **експресіонізм**, **сюрреалізм** та інші. З'ясуємо, чим же відрізнялися всі ці «*ізми*»...

На початку ХХ століття світ змінювався буквально на очах. Тому не дивно, що в мистецтві з'являється течія, головним прагненням якої є **передати динаміку руху, захоплення технікою, загальну урбанізацію суспільства**. Ця течія отримала назву **футуризм** (від лат. *futurum* — майбутнє).

На думку засновника футуризму італійського поета **Філіппо Томазо Марінетті**, автора маніфесту цієї течії, рев автомобільного мотору має хвилювати художника більше, ніж усмішка чи сльози жінки. Тому мотоцикл футуристи вважали більш досконалим творінням, ніж, наприклад, скульптури Мікеланджело.

Видатна роль в історії світової літератури ХХ століття належить поезії футуризму. Ви можете відчутися особливості поезії цієї течії на прикладі творчості **Володимира Маяковського**.

Ще однією цікавою художньою течією цього періоду культури був **кубізм** (від фр. *cube*, *cube* — *куб*). Одного разу відомий французький художник другої половини ХІХ століття Поль Сезан зауважив, що геометричні форми, наприклад кулі, конуса чи циліндра, потрібно шукати в самій природі. Він і гадки не мав, що його роздуми дадуть початок новій художній течії — **кубізму**. Отже, саме підкресленим використанням геометричних форм, прагненням роздрібнити реальні об'єкти на окремі фігури й вирізняється ця мистецька

Пабло Пікассо.
Скрипка та гітара
(1913)

течія. Біля витоків кубізму стояв відомий іспанський художник **Пабло Пікассо**. Яскравим прикладом кубізму може слугувати картина «*Скрипка та гітара*». Здається, що музичні інструменти розібрали на окремі частини, а потім знову зібрали, змінюючи кути і нахили.

Беззаперечним лідером кубізму в літературі став відомий французький поет **Гійом Аполлінер**, із творчістю якого ви також зможете ознайомитися на сторінках цього підручника.

Перша світова війна показала всьому людству, на яке зло здатна людина. Події цієї війни вплинули на появу такої мистецької течії, як **дадаїзм**, що виникла одночасно у Швейцарії, Франції та США і проіснувала з 1915-го по 1923 рік. Ця течія відображала розгубленість інтелігенції часів війни, кризу її художнього мислення. Метою дадаїстів було створення такого мистецтва, яке шокувало б людей так само, як і війна. Таке мистецтво вони називали «дада» (від фр. *dada* — дитячий коник). Це слово було обрано випадково теоретиком цього руху — румунським поетом **Тристаном Тцарою**, який знайшов його у словнику з французької.

Мистецтво — лише купа сміття, підібране на вулиці — так вважали дадаїсти. Т. Тцара наголошував: «Щоб написати поему в стилі дада, візьміть газету, ножиці, виріжте статтю, потім кожне слово і складіть усе це в мішок, потрусіть, виймайте одне за одним вирізані слова...».

Представниками дадаїзму були французькі письменники **Андре Бретон**, **Луї Арагон** та інші. Дадаїсти прагнули епатувати публіку. Так, картина **Марселя Дюшана** «*L.H.O.O.Q.*» — «*Мона Ліза з вусами*» — представляє відкрите глузування над класичним мистецтвом у живописі.

Відображення абсурдності навколишнього світу у творах дадаїстів стало підґрунтям для виникнення ще однієї мистецької течії — **сюрреалізму**.

Марсель Дюшан.
L. H. O. O. Q
(1919)

Сюрреалізм (від фр. *surrealitte* — надреальне, надприродне) — авангардистська течія, що виникла у Франції та США у 20-х роках, узявши за основу ідеї дадаїстів. Їй притаманне прагнення побудувати нову художню дійсність, що була б реальнішою («надреальною») за існуючу.

Для сюрреалізму характерне заглиблення у підсвідоме: митець має спиратися на досвід сновидінь, марення, галюцинацій, містичних видінь тощо.

Як і дадаїсти, сюрреалісти вдавалися до скандалу, епатажу, протестували проти сучасної цивілізації, політичного устрою. Тому багато дадаїстів прийняли ідеї сюрреалізму. Зокрема **Андре Бретон**, **Луї Арагон**, **Тристан Тцара**. Очолював цей рух французький письменник **Андре Бретон**, який 1924 року написав перший «*Маніфест*

сюрреалізму». Серед представників сюрреалізму в літературі можна ще назвати французьких письменників **Поля Елюара й Жана Кокто**, чеського поета **Вітезвала Незвала** та інших.

Естетичне кредо ще однієї течії авангардизму — **експресіонізму** — звучало так: «*Не конкретність, а абстрактне уявлення про неї; не дійсність, а дух*». Сучасники називали експресіонізм «*мистецтвом крику*». Це крик болю, вигук відчаю чи безмежний пафос віри у світле майбутнє.

Експресіонізм — течія авангардизму, для якої характерні гіпертрофоване авторське «я», суб'єктивність світобачення, загострена емоційність (експресія), напруженість, гротеск, бажання всі почуття виявити пристрасно і схвильовано.

Експресіоністи відмовлялися від об'єктивного зображення дійсності, висловлювали своє передчуття апокаліптичних подій в узагальнених, абстрактних образах. Їхні головні теми — загибель людини в цьому хаосі абсурдного життя, втрата людяності в людині. Серед найяскравіших представників експресіонізму можна назвати **Франца Кафку, Йоганнеса Бехера, Райнера Марію Рільке, Георга Тракля** — в літературі, **Василя Кандинського, Амедео Модільяні, Едварда Мунка** — в образотворчому мистецтві, **Рихарда Штрауса** — в музиці — та багатьох інших.

1. Продовжте речення: «Авангардизм — це ...».
2. Розкажіть про співвідношення модернізму й авангардизму в мистецтві.
3. Підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Авангардизм в образотворчому мистецтві й скульптурі ХХ століття».
4. Прокоментуйте інформаційний плакат, створений на основі картини «Жовто-червоне-сине» першого художника-абстракціоніста Василя Кандинського.

Мистецькі перезвони

Сьогодні, мабуть, важко знайти людину, яка б нічого не знала про **Сальвадора Далі**. «Сюрреалізм — це я», — гордо заявляв митець. У сюрреалістичному світі Сальвадора Далі, як уві сні, змінюються звичайні речі. Так, наприклад, старовинний годинник з краю столу стікає у цей ворожий світ.

Цікаво, що такий символ, як «мертвий годинник», нездатний показувати час, характерний для більшості сюрреалістів. Таким чином, прибічники цієї течії ніби намагаються показати всім, незалежно від часу або умов суспільного розвитку, загальнолюдську цінність своїх творів.

Живопис багатьох художників авангардизму тяжив до відсторонення художніх образів від конкретного сюжету, до безпредметного мистецтва, що не містить у собі жодного нагадування про дійсність, тобто до абстракції. Одними з фундаторів абстракціонізму вважають відомих художників **Василя Кандинського** та **Казимира Малевича**. В. Кандинський, який жив і вчився в Одесі, називав своє мистецтво «музикою кольору». За його спостереженнями, на певні кольори люди реагують упереджено. Так, наприклад, червоний сприймається як команда.

Казимир Малевич, який, до речі, народився у Києві, став справжнім революціонером у мистецтві. 1915 року на виставці в Петрограді художник уперше продемонстрував низку своїх робіт, що були продуманою комбінацією геометричних фігур. Серед них був і відомий тепер усьому світові «**Чорний квадрат на білому тлі**». А його картина «**Людина, що біжить...**» стала символом радянського терору і Голодомору в Україні.

Сальвадор Далі.
Постійність пам'яті (1931)

Пам'ятник Казимиру Малевичу
в Києві, установлений 2008 р.
(архітектор — Дмитро Антонюк)

Казимир Малевич.
Людина, що біжить, або Селянин
між хрестом і мечем (1932–1933)

Гійом Аполлінер
Guillaume Apollinaire
(1880–1918)

...Поетом можна бути в будь-якій сфері:
досить бути відважним і прагнути відкриття.

Гійом Аполлінер

РУЙНІВНИК МИСТЕЦТВА ЧИ ПОЕТ-НОВАТОР?

Гійома Аполлінера називають одним із найяскравіших представників авангардизму, винахідником терміна «сюрреалізм», експериментатором і новатором у царині поезії. Між тим тогочасна критика «вбачала в Аполлінері одного з богемно-анархічних митців, одержимих духом руйнування мистецтва, самих його основ (а заодно — суспільства й моралі) і повалення авторитетів, — тих митців, які будь-якою ціною прагнуть художніх новацій, оригінальності, аж до втрати сенсу творчості, до абсурду»¹. Ким же він був насправді? З'ясуємо, зазирнувши в життєпис цієї незвичайної людини.

Літературну спадщину Аполлінера складають твори найрізноманітніших жанрів: роман, повісті, оповідання, казки, п'єси, публіцистичні статті і, безумовно, вірші. Саме вони принесли письменникові найбільшу славу, утвердили за ним звання одного із творців західноєвропейської поезії ХХ століття. Цікаво, що поет писав і римованим віршем, і *верлібром* — вільним віршем (пригадайте, у чому його особливості й кого вважають першим видатним творцем шедеврів верлібру).

Справжнє ім'я митця, який виступав під псевдонімом Гійом Аполлінер, — Вільгельм-Альберт-Володимир-Александр-Аполлінарій Костровицький. Народився він 26 серпня 1880 року в Римі. Мати майбутнього письменника Анжеліка Костровицька, полька за походженням, на той час проживала в Італії. Особистість батька оповита таємничістю, навколо неї досі точаться дискусії, однак більшість біографів Аполлінера схиляється до того, що ним був італійський офіцер Франческо Фуджі Д'Аспермон. Дитинство поета минуло в Італії, в юнацькі роки він навчався у французьких колежах і ліцеях Монако, Канн і Ніцци, а в 1899 році родина оселилась у Парижі. Аполлінер сподівався отримати французьке громадянство, однак тривалий час йому це не вдавалось.

¹ Наливайко Д. Шляхами оновлення поезії // Аполлінер Г. Поезії. — К., 1984.

Початок літературного шляху письменника пов'язують з осінню 1901 року, коли з'явилися його перші публікації — спочатку вірші, а згодом стаття. У раних творах Аполлінер, продовжуючи традиції французької поезії, звертається до народної пісні, легенди. У цих віршах відчутний вплив романтичних тенденцій і символізму.

У 1911 році виходить перша збірка віршів, назва якої в перекладі М. Лукаша звучить як *«Зві-рослов, або Почет Орфея»*. В оригіналі вживається слово *бестіарій* (від лат. *bestia* — звір, тварина). Так називають середньовічні збірники зоологічних статей з ілюстраціями, у яких докладно описувались різноманітні тварини в прозі та віршах, головним чином з алегоричною і повчальною метою. Друга назва збірки (*«Почет Орфея»*) пов'язана з давньогрецьким міфом, згідно з яким пісні Орфея зачаровували навіть диких тварин. Почувши солодкий голос співця, вони покійно йшли за ним. Кожний вірш збірки (усього їх 30) є своєрідним підписом до гравюри художника Рауля Дюфі (1877–1953). У своїх поетичних мініатюрах Аполлінер подає спочатку стислий опис тварини, а потім іронічний або філософський коментар, викликаний роздумами про життя.

У 1913 році побачила світ теоретична праця поета *«Естетичні роздуми — художники-кубісти»*, у якій він розглядав *кубізм* як вихідну позицію для власної поетичної творчості. Пригадаймо, що таку назву одержала *авангардистська течія в західноєвропейському образотворчому мистецтві, яка зародилась на початку ХХ століття*. Саме під впливом яскравого представника кубізму Пабло Пікассо Аполлінер зацікавився новим віянням у мистецтві й спробував перенести його в поезію. Насамперед це виявилось у використанні прийому *симультанізму* (від фр. *simultaine* — одночасний) — одночасного зображення в одній площині різноманітних об'єктів, віддалених, не пов'язаних між собою образів, мотивів, переживань і вражень. Інколи спроби Аполлінера називають кубофутуризмом, наголошуючи тим самим на його зв'язку з пошуками поетів-футуристів.

Сам Аполлінер заперечував свою належність до якихось течій чи напрямів, проте називав своє мистецтво *«новим реалізмом»* або *«сюрреалізмом»* («надреалізмом», оскільки *sur* із французької мови перекладається як *над*). Цей термін він запропонував у 1917 році. Зокрема поет зазначав: *«Коли людина захотіла відтворити ходу, вона винайшла колесо, яке зовсім не схоже на ногу, тобто вона вчинила по-сюрреалістськи, сама того не розуміючи»*. Отже, під сюрреалізмом Аполлінер розумів здатність мистецтва відображати реальність інакше, ніж це робили реалісти: через нові художні форми й незвичні образи, які, викликаючи здивування, розкривають глибинну сутність буття. Коментуючи наведену цитату поета, сучасний вітчизняний літературознавець Дмитро Наливайко

Пабло Пікассо.
Портрет Г. Аполлінера
(1916)

відзначає: «...Аполлінер говорив про художній образ, який, не маючи зовнішньої схожості з предметом, з особливою силою і загостреністю виражає його внутрішню суть, його «ідею», — так, як колесо виражає «ідею ходи»»¹. Думка письменника дала поштовх до народження цілої авангардистської течії, яка одержала назву **сюрреалізм**.

Нові естетичні погляди Аполлінера знайшли яскраве відображення у **збірці «Алкоголі» (1913)**. Її назва пов'язана з прагненням поета передати враження від «нового світу», який «п'янить» своєю технізованістю і стрімкістю подій. Поет хотів цим заголовком сказати, що життя ХХ століття палюче, мов спирт. На таке розуміння читача наштовхує поема «Зона», яка відкривала збірку: «*І ти н'єш алкоголь цей палкий як життя/ Життя що ти н'єш як п'янюче пиття*» (переклад із французької М. Лукаша). Книга «Алкоголі» засвідчила новаторський підхід до оформлення поезії: **Аполлінер повністю відмовився від розділових знаків**, наголошуючи, що «*ритм і паузи вірша — оце і є справжня пунктуація, іншої не треба*». Один із найзнаменитіших віршів збірки — «**Міст Мірабо**²» (1912), який поет присвятив своїй коханій Марі Лорансен.

З початком Першої світової війни Аполлінер був змушений перервати мистецькі пошуки. У 1914 році він добровольцем іде на фронт і майже рік у складі французької армії воює на передовій. За надзвичайну відвагу його нагороджують Бойовим Хрестом. Крім того, поетові нарешті надають довгоочікуване французьке громадянство. Однак приємні події були затьмарені страшною — тяжким пораненням у голову осколком снаряда, що відіграло в житті поета фатальну роль.

Після лікування в госпіталі Аполлінер знову повернувся до літературного життя. Під враженням від перебування на фронті з'являється збірка «**Каліграми. Вірші Миру і Війни**» (1918), присвячена пам'яті друга поета, літератора Рене Даліза, вбитого на фронті 1917 року.

¹ Н а л и в а й к о Д. Шляхами оновлення поезії // А п о л л і н е р Г. Поезії. — К., 1984.

² Міст Мірабо́ (фр. Pont Mirabeau) — міст через річку Сену в Парижі. Для багатьох поколінь французів він став символом вічної історії взаємин чоловіка і жінки.

Збірка, до якої увійшли поезії, написані протягом 1913–1916 років, засвідчила експериментаторство автора в пошуках нової форми віршів. Назву цій книжці дали *поезії-каліграфи*, визначальною особливістю яких було **розміщення художнього тексту у формі певного графічного зображення**. Малюнок, який складався зі слів вірша, унаочнював його художні образи. Як і у збірці «Алкоголі», Аполлінер відмовився від використання розділових знаків. Яскравим зразком вірша-каліграми є поезія «*Зарізана голубка й водограй*» (1914). Цей твір автор присвятив своїм друзям — поетам і художникам, які пішли на фронт.

Тим часом підірване тяжким пораненням здоров'я Аполлінера згасало. Наприкінці жовтня 1918 року він захворів на грип. Ослаблений організм не зміг побороти хворобу. **9 листопада 1918 року** закінчився життєвий шлях Аполлінера. Однак його літературний шлях триває...

1. Що таке кубізм? Як він стосується творчості Аполлінера?
2. Як ви розумієте такий вислів письменника: «Щодо розділових знаків, то вони були усунуті тому, що здаються мені зайвими і справді є такими: ритм і паузи вірша — оце і є справжня пунктуація»?
3. Чому Аполлінера вважали руйнівником мистецтва, а нині називають новатором у галузі поезії?

МІСТ МІРАБО¹

Під мостом Мірабо струмує Сена
Так і любов
Біжить у тебе в мене
Журба і віха крутнява шалена
Хай б'є годинник ніч настає
Минають дні а я ще є
Рука в руці постіймо очі в очі
Під мостом рук
Вода тече хлюпоче
Од вічних поглядів спочити хоче
Хай б'є годинник ніч настає
Минають дні а я ще є
Любов сплива як та вода бігуча
Любов сплива
Життя хода тягуча
Надія ж негамовано жагуча
Хай б'є годинник ніч настає
Минають дні а я ще є
Минають дні години і хвилини
Мине любов
І знову не прилине
Під мостом Мірабо хай Сена плине
Хай б'є годинник ніч настає
Минають дні а я ще є

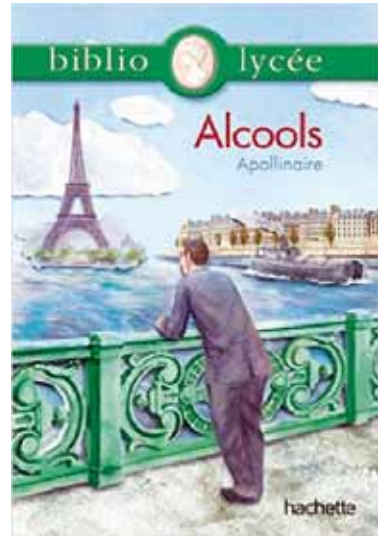
Марі Лорансен,
якій присвячено вірш
«Міст Мірабо»
(фото 1910)

¹ Тут і далі переклад із французької Миколи Лукаша.

LE PONT MIRABEAU

Sous le pont Mirabeau coule la Seine
Et nos amours
Faut-il qu'il m'en souviene
La joie venait toujours après la peine
Vienne la nuit sonne l'heure
Les jours s'en vont je demeure
Les mains dans les mains restons face à face
Tandis que sous
Le pont de nos bras passe
Des éternels regards l'onde si lasse
Vienne la nuit sonne l'heure
Les jours s'en vont je demeure
L'amour s'en va comme cette eau courante
L'amour s'en va
Comme la vie est lente
Et comme l'Espérance est violente
Vienne la nuit sonne l'heure
Les jours s'en vont je demeure
Passent les jours et passent les semaines
Ni temps passé
Ni les amours reviennent
Sous le pont Mirabeau coule la Seine
Vienne la nuit sonne l'heure
Les jours s'en vont je demeure

Обкладинка сучасного французького видання збірки «Алкоголі»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Які думки, почуття та настрої пронизують вірш «Міст Мірабо»?
2. Яку роль, на вашу думку, у вірші виконує рефрен?
3. Поміркуйте, символом чого в цій поезії є міст Мірабо.
4. Чи згодні ви з тим, що у вірші звучать не лише сумні ноти про кохання, яке минає, а й роздуми поета про плинність часу? Аргументуйте відповідь.
5. Доведіть, що в цьому творі використано прийом симультанізму.
6. Розгляньте репродукцію картини сучасної української художниці Олени Корольюк. Що, на ваш погляд, вона прагнула увиразнити у своїй роботі?

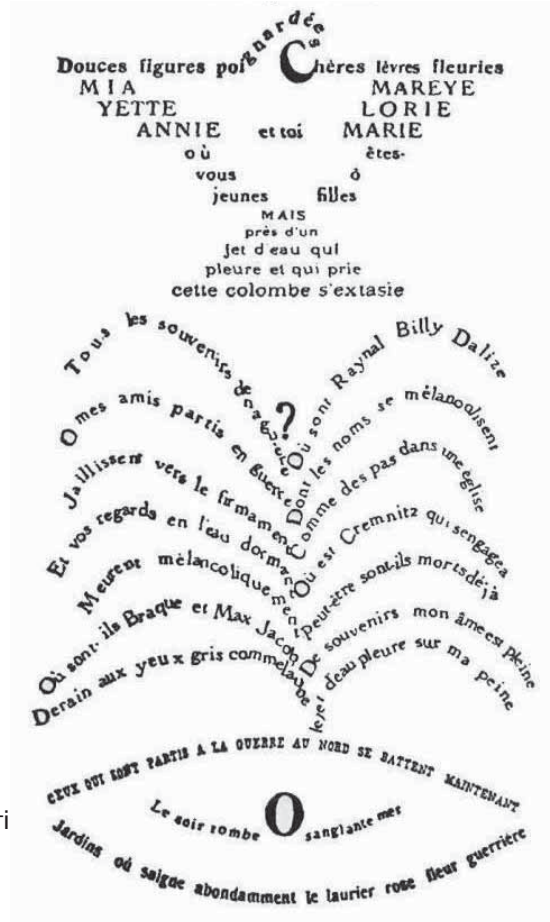
Олена Корольюк.
Міст Мірабо (живопис по шовку)

7. Проаналізуйте зразок мелодекламації, розміщений за такою адресою: <https://bit.ly/2RqzvNH>. Зверніть увагу, чи вдалося читцю передати настрої оригіналу, чи вдало дібрано музичний супровід до цієї поезії.
8. Запропонуйте відеоряд до вірша «Міст Мірабо».

ЗАРІЗАНА ГОЛУБКА Й ВОДОГРАЙ

О постаті убиті любі
 О дорогі розквітлі губи
 Міє Марее
 Єтто Лорі
 Анні і ти Маріє
 Де ви дівчата
 Я вас питаю
 Та біля водограю
 Що плаче й кличе
 Голубка маревіє

Душа моя в тремкій напрузі
 Де ви солдати мої друзі
 Де ви Бійї Даліз Реналь¹
 Печальні ваші імена
 Як у церквах ходи луна
 Б'ють відгомонам до небес
 Ви в сонну воду глядитесь
 І погляд ваш вмирає десь
 Де Брак де Макс Жакоб Дерен
 Що в нього очі як той Рейн
 Де милий Кремніц волонтер
 Вже може їх нема тепер
 Душа ятриться з непокою
 І водограй рида зі мною
 А як вони іще живі
 Десь б'ються на Північній фронті
 Тим олеандри² всі в крові
 І сонце ранене в траві
 На багрянистім горизонті

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження на вас справив вірш «Заріzana голубка й водограй»?
2. Що, на ваш погляд, символізують образи голубки, водограю, олеандрів і сонця?

¹ Бійї, Даліз, Реналь — згадуються реальні особистості, літератори, зокрема Рене Даліз, якому присвячено збірку «Каліграми. Вірші Миру та Війни».

² Олеандр — отруйне дерево з криваво-червоними квітами, яке асоціюється в романських народів з лавром, деревом війни. Існує переказ про загибель наполеонівських солдат, які смажили м'ясо на олеандрових шампурах.

3. Яким чином пов'язані між собою зміст вірша та його графічне оформлення?
4. Чи можна стверджувати, що в основу твору покладено антитезу? Обґрунтуйте відповідь.
5. Опишіть, яким ви уявляєте ліричного героя цієї поезії.

Мистецькі перезвони

Пабло Пікассо.
Голубка миру (1949)

Розмірковуючи над образами вірша **«Зарізана голубка й водограй»**, читачі вбачають у водограї символ скорботи за полеглими на фронті. З одного боку, він асоціюється зі слізьми, із вічним плачем за загиблими, з іншого — з фонтаном крові, пролитой на війні. Образ зарізаної голубки, який пов'язують із жіночністю, болем і тугою, зі зруйнованим війною життям, надзвичайно вразив Пікассо. Художник обрав його прототипом для зображення славного голуба, що згодом став емблемою миру.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Поезія зобов'язана Аполлінеру народженням нового ліризму, якого не знав ніхто до нього, навіть Вітмен.

Вітезлав Незвал, чеський поет

Вже не одне покоління дослідників і шанувальників поезії цілком слушно вбачає у творчості Гійома Аполлінера одне з найвидатніших і найоригінальніших поетичних явищ початку двадцятого сторіччя. Та разом із тим у його поезії, в її рухові і її структурах виразно проявляється і «спільний зміст», закономірності й тенденції, притаманні цілому етапові розвитку європейської поезії і ширше — всього європейського мистецтва. І розкривається по-справжньому творчість Аполлінера в єдності цих двох аспектів, органічно між собою взаємопов'язаних.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У творчій спадщині Аполлінера є твори, що засвідчують його інтерес до української культури. Це поема **«Пісня нелюбого»**, у якій згадуються запорозькі козаки, а головним чином її фрагмент **«Відповідь запорожців турецькому султанові»**. Його джерелом став сам текст відомої пам'ятки давньої української літератури — **«Листування запорожців із султаном»**, який у XIX столітті неодноразово видавався українською й російською мовами. Аполлінеру вдалося передати загальний дух, побудову, синтаксис і частково навіть ритмічну структуру цього документа.

Українською мовою вірші Аполлінера перекладали **Павло Тичина, Микола Лукаш, Михайль Семенко, Дмитро Павличко** та інші.

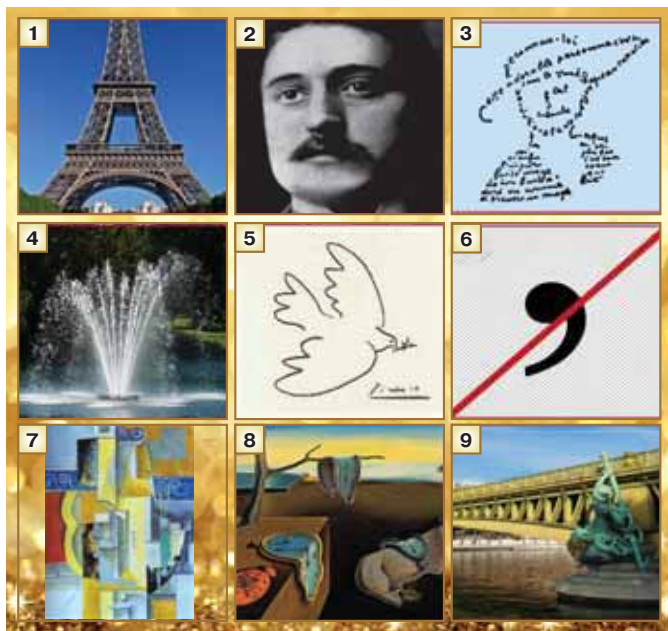
Читачеві ХХІ століття

Аполлінер прагнув у своїй творчості до синтезу музики, поезії та живопису. Розроблювана ним ідея взаємодії тексту й зображення стала однією з найпродуктивніших стратегій розвитку мистецтва в ХХ і ХХІ століттях. Зокрема нині популярною є **відеопоезія** — новий вид мистецтва, що органічно поєднує відео і поетичний текст, який або декламують, або представляють графічно.

Сучасні автори пишуть **візуальні вірші**, тобто такі, що синтезують літературний текст і елементи зорових видів мистецтва (графіки, живопису, декоративно-прикладного мистецтва, архітектури тощо) в одне естетичне ціле. Так, український поет **Микола Мірошніченко** створив вірш «**Фонтан**», у якому обіграно каліграму Г. Аполлінера «Зарізана голубка й водограй».

Підсумовуємо вивчене

1. Продовжте речення: «Каліграми — це ...».
2. Пригадайте сутність поняття «авангардизм».
3. Проілюструйте авангардистські тенденції творчості Аполлінера прикладами з прочитаних поезій.
4. Чим здивували вас вірші французького поета? Чи видаються вам його творчі пошуки актуальними і в наш час?
5. Підготуйте виразне читання одного з віршів Аполлінера.
6. Розв'яжіть кроссенс. Які образи з прочитаних віршів зашифровано в ньому? Що вони символізують? Про які особливості культури початку ХХ століття, а також творчості Аполлінера нагадала вам ця головоломка?

Райнер Марія Рільке
Rainer Maria Rilke
(1875–1926)

Щоб написати один вірш, потрібно побачити багато міст, людей і речей, потрібно пізнати тварин, потрібно відчувати, як літають птахи, і розуміти порухи маленьких квітів, що розкриваються вранці. Потрібно вміти пригадати дороги в незнані краї, несподівані зустрічі й неминучі розлуки...

Райнер Марія Рільке

«ВІЧНИЙ МАНДРИВЕЦЬ, ПОДОРОЖНІЙ УСІХ ШЛЯХІВ»

Саме так назвав Рільке австрійський письменник Стефан Цвейг. Таке визначення надзвичайно яскраво характеризує й особистість, і творчість письменника. Адже його вірші народжувалися завдяки мандрям у просторі й часі, подорожам з одного літературного методу або течії до інших, з культури до культури, із мови в мову (Рільке писав переважно німецькою, але ще й французькою, італійською, російською). Мандри для нього були не просто захопленням, а способом життя, результатом усвідомлення своєї належності всьому світові.

Умовно **Райнера Марію Рільке** називають австрійським поетом, оскільки народився він у Празі (4 грудня 1875 року), яка на той час входила до складу Австро-Угорщини. Але фактично поет не жив в Австрії, усе його життя пройшло в подорожах найрізноманітнішими країнами — Францією, Німеччиною, Італією, Іспанією, Швейцарією, Єгиптом, Україною, Росією та іншими. «Ви легко можете собі уявити, — писав Рільке в одному зі своїх листів від 1926 року, — який вплив справили на мене оточення чи більшість країн, у яких я за милістю моєї щедрої і поблажливої долі мав можливість зупинятися не лише як подорожній, а й по-справжньому там жити, беручи щонайживішу участь у сучасному й минулому цих країн...». «Яким же чином у минулому?» — здивуєтесь ви. Річ у тім, що Рільке з надзвичайною наполегливістю вивчав історію і фольклор тих країн, до яких потрапляв. Згодом усі ці знання живили його творчість.

Звернувшись до відомостей про дитинство письменника, ми дізнаємося, що його батько мріяв про військово майбутнє сина й відправив Райнера у військовий навчальний заклад. Його Рільке так і не закінчив через стан здоров'я. Інтерес до гуманітарних наук привів юнака до Празького

університету, де він навчався в 1895–1896 роках (надалі продовжив освіту в Берліні та Мюнхені). Перша збірка його віршів під назвою «*Життя і пісні*» вийшла 1894 року.

У 1897 році Рільке познайомився з німецькою письменницею **Лу Андреас Саломе**, яка народилася, провела дитинство та юність у Росії. Саме її захопливі розповіді про цю країну сприяли тому, що поет двічі (у квітні – травні 1899 та навесні – улітку 1900 року) вирушав у мандри російськими землями. Під час другої подорожі він відвідав і «*край чудової України*» (саме так про нашу батьківщину писав поет у листі до матері). Велике враження на Рільке справили злотоцолій Київ з його храмами та церквами, краса полтавських степів, велич Харкова, дніпровські кручі Канева.

Побачене під час подорожей навіяло йому багато віршів, які згодом увійшли до збірки «*Книга годин*» (1905). Вона написана від імені київського ченця, який розмовляє з Господом, звертаючись до Нього із запитаннями, роздумами та молитвами. Слід відзначити, що Бог є центральним образом збірки. Для Рільке він не лише неосяжна вища сила, а насамперед Творець, символ єдності Всесвіту і людини. Один із найяскравіших віршів цієї збірки — «*Згаси мій зір...*» (1897) — створений під враженням від мандрів Україною та Росією 1900 року, зокрема від перебування в Києві. Поезію написано у формі звернення до Бога, але, за спогадами Лу, адресовано саме їй:

* * *

Згаси мій зір — я все ж тебе знайду,
Замкни мій слух — я все ж тебе почую,
Я і без ніг до тебе домандрую,
Без уст тобі обітницю складу.
Відломиш руки — я тоді тебе
Впіймаю серцем. Наче між долонь,
А спиниш серце — мозок запульсує;
Коли ж ти вкинеш в мозок мій огонь,
Тебе в крові палючій понесу я.

Переклад із німецької Миколи Бажана

Lösch mir die Augen aus: ich kann dich sehn,
wirf mir die Ohren zu: ich kann dich hören,
und ohne FüÙe kann ich zu dir gehn,
und ohne Mund noch kann ich dich beschwören.
Brich mir die Arme ab, ich fasse dich
mit meinem Herzen wie mit einer Hand,
halt mir das Herz zu, und mein Hirn wird schlagen,
und wirfst du in mein Hirn den Brand,
so werd ich dich auf meinem Blute tragen.

Лу Андреас Саломе
(фото початку ХХ ст.)

Паралельно з «Книгою годин» створювалась і «Книга образів», яка вийшла раніше — у 1902 році. Наступним важливим етапом у творчості Рільке стала збірка «Нові вірші» (1907–1908). У ній яскраво відображена філософія поета щодо осмислення поняття *рiч* (нім. *Ding*). «Тільки речі говорять зі мною. Речі Родена, речі готичних соборів, античні речі — усі речі, які повністю речові. Вони й указують мені на зразки, на рухливий, живий світ...», — писав він у 1903 році. Що ж поет розумів під таким непоетичним словом *рiч*? Значення німецького слова «*Ding*» дещо відрізняється від значення українського *рiч*. Рільке вмiщав у це поняття не лише те, що звикли називати річчю ми, а розумів його значно глибше й ширше. Це не тільки нерухомі предмети, а й пам'ятки архітектури, скульптури, явища природи, тварини й навіть люди, а також біблійні та міфологічні образи. «Змальовуючи речі, поет використовує те, чого навчився в геніального скульптора Родена, — вміння бачити космос в окремому предметі й через нього вдивлятися навіть у найскромнішу річ, щоб проникнути в її сутність, у її глибинне життя»¹. Серед найвідоміших «віршів-речей» (нім. *Ding-Gedicht*) — «Пантера», «Фламінго», «Іспанська танцівниця», «Ваза троянд».

До «Нових віршів» увійшла і славнозвісна поезія «Орфей, Еввідіка, Гермес» (1904), створена на основі відомого античного міфу.

За уявленнями давніх греків, Орфей був сином річкового бога — фракійського царя Еагра (за іншими міфами — Аполлона) та музи Калліопи. Цей співець і поет володів магiчним даром: своїм дивовижним голосом і грою на арфі він зачаровував увесь світ. Дружиною Орфея була прекрасна німфа Еввідіка. Якось, збираючи зі своїми подругами весняні квіти, вона наступила на змію, отрута якої виявилася смертельною. Невтішний Орфей довго оплакував свою кохану. Слухаючи його гіркий спів, разом із ним сумувала й уся природа. Однак юнак не хотів скоритися долі й вирішив урятувати свою Еввідіку, визволивши її зі страшного царства душ померлих. З благаннями відпустити дружину він звернувся до самого володаря потойбіччя — царя Аїда. Той, розчулившись від його проникливого співу, погодився відпустити Еввідіку. Однак Орфеєві було поставлено непохитну умову: він зможе повернути кохану, якщо жодного разу не подивиться на неї, доки не приведе її додому. Орфей не зміг стриматись і озирнувся на дружину. Еввідіка навiки залишилася в царстві Аїда.

Вершиною творчості Рільке вважають дві збірки — «Дуїнянські² елегії» та «Сонети до Орфея», які вийшли 1923 року. Варто зазначити, що Орфей — улюблений образ Рільке. Як ви вже знаєте, уперше він звертався до нього в «Нових віршах». Солодкоголосий співак Орфей, народжений фантазією давніх греків, постає у творчості поета як символ мистецтва, що перетворює світ, привносячи в нього красу та гармонію.

Орфеєм ХХ століття називають і самого Рільке, чий поетичний голос вирізняється магiчною силою. Його неповторне звучання перервала

¹ Борецький М. Творцем покликаний Орфей // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. — 2000. — № 1.

² Назва пов'язана із замком Дуїно, що розташований на березі Середземного моря, неподалік від міста Трієста. Там Рільке жив у 1911–1912-х роках.

хвороба. Видатний поет помер від лейкемії у грудні 1926 року в одній із клінік Швейцарії. Однак подібно до того, як голос міфологічного Орфея не підвладний часу, так і голос Рільке продовжує звучати в душах нових читачів. Якось поет написав: *«Якщо ви мене шукаєте, шукайте мене у своєму серці. Якщо я там залишатимусь, я житиму і далі»*. Його вірші не припиняють подорожей у часі та просторі.

1. Поясніть, чому особистість Рільке асоціюється з образом мандрівця.
2. Яке враження справив на вас вірш «Згаси мій зір...»?
3. Чи можна цей твір назвати діалогом ліричного героя зі Всевишнім? Аргументуйте свою думку.
4. Яку роль у поезії «Згаси мій зір...» відіграє антитеза?
5. Використовуючи матеріали статті й рубрики **«До уваги допитливих»**, підготуйте повідомлення про перебування Рільке в Україні.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Приблизно два тижні поет перебував у Києві. Він був настільки вражений його величчю і красою, що навіть подумував про те, щоб назавжди залишитися жити в цьому місті, яке називав *«близьким до Бога»*. Найбільше поета приваблювали релігійні пам'ятки давнини: Києво-Печерська лавра, Софійський собор, монастирі та церкви. Рільке читав російською мовою твори **Тараса Шевченка**, цікавився його живописними полотнами. Поет відвідав могилу Кобзаря в Каневі. Багато творів Рільке нав'яні українськими враженнями, особливо вірш *«В оцім селі стоїть останній дім...»*, поема *«Карл XII, король шведський, їде степами України»*, оповідання *«Пісня про Правду»*, *«Як старий Тимофій співав, умираючи»*. Рільке переклав німецькою мовою «Слово о полку Ігоревім». Твори Рільке українською мовою перекладали **Микола Зеров**, **Леонід Мосендз**, **Микола Бажан**, **Василь Стус**, **Дмитро Павличко**.

До вивчення вірша «ОРФЕЙ, ЕВРІДІКА, ГЕРМЕС»¹

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Уважно прочитайте перші дві строфи вірша. За допомогою яких художніх засобів описано царство Аїда?
2. Який настрій навіює цей пейзаж? На які події автор налаштовує читача?
3. Розкажіть про психологічний стан Орфея. Завдяки чому ми відчуваємо його?
4. Опишіть, якою постає у вашій уяві Еврідіка. Що увиразнено в її образі?
5. Як описані події сприймає Гермес — із байдужістю чи співчуттям? Аргументуйте відповідь текстом.
6. Поміркуйте, яку роль у творі відведено образу Гермеса — *«бога мандрівок і доручень дальніх»*?

¹ Текст вірша ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

7. Чому, на ваш погляд, Орфей зазнає поразки?
8. Визначте ідею цієї поезії.
9. Доведіть, що «Орфей, Еврідіка, Гермес» — вірш, у якому епічні елементи поєднуються з потужним ліричним струменем.
10. До роздуму над якими життєвими проблемами спонукає ця поезія?
11. Чи можна стверджувати, що Рільке переосмислює давньогрецький міф? Обґрунтуйте свою думку.

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Близько 70 творів австрійського поета переклав **Василь Стус** (1938–1985). Зокрема — повністю славнозвісні «Сонети до Орфея», 66 поезій з «Дуїнезьких елегій», фрагмент вірша «Орфей, Еврідіка, Гермес». Своїми перекладацькими спостереженнями над лірикою Орфея ХХ століття Стус поділився у статті «Райнер Марія Рільке». Слід зазначити, що над більшістю перекладів письменник був змушений працювати за колючим дротом, відбуваючи покарання за свої демократичні погляди. Для Стуса поетична спадщина Рільке була надзвичайно близькою, у його високій поезії він відчував паралелі з власним життям. Одну з таких різючих паралелей яскраво увиразнює перекладений українським митцем фрагмент «Еврідіки, Орфея, Гермеса». Ольга Калашник у своїй статті «Український Р. М. Рільке. «Орфей. Еврідіка. Гермес»» у журналі «Всесвіт» (2006. — № 7–8) наголошує, що Стус не випадково переклав саме той уривок твору, де йдеться про Еврідіку. «У листі до дружини поет тонко натякає на те, що зла, темна сила розлучила їх, відібравши в українського Орфея рідну половину: *«Еврідіка — суть поеми Рільке, її головна тема, така близька мені тепер, особливо після нашого не-побачення»*. А не побачився поет із дружиною тому, що відмовився переходити з нею на чужу мову, як того вимагав наглядач». У таких нелюдських умовах переклад «Орфея, Еврідіки, Гермеса» для Стуса *«був не лише перекладацьким випробуванням, а й найніжнішим освідченням, поцілунком, дотиком через відстань, яку можуть подолати тільки любов і мистецтво»*.

ОРФЕЙ, ЕВРІДІКА, ГЕРМЕС

Уривок

...а зліва квапилась за ним Вона —
ота кохана, що забракло й лірі
здобутись на таку, як в неї, тугу,
бо й світ став стужений од неї й все поспіль:
ліс, і долина, і дорога, й простір,
і поле, і ріка, і звірина,
і в цьому світі туги, ніби десь
над іншою землею сонце йшло,
і небо, все озорене й притихле, —
це небо туги в шпичаках зірок —
така кохана.

*Переклад із німецької
Василя Стуса*

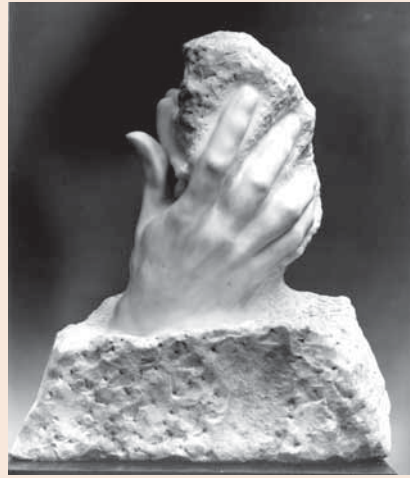
Орфей, Еврідіка і Гермес.
Римська копія з давньогрецького
оригіналу (430 рік до н.е.)

Мистецькі перезвони

Велику роль у формуванні особистості Рільке відіграв видатний французький скульптор **Огюст Роден** (1840–1917), у якого поет кілька років служив секретарем. Він писав про свого духовного вчителя: «Те, що він споглядає, обіймає зором, завжди стає для нього єдиним, — тим світом, у якому все відбувається; якщо він ліпить руку, ця рука одна у просторі, і немає нічого іншого, крім цієї руки...». Саме творчість Родена сприяла появі збірки «Нові вірші», яка розкриває уявлення Рільке про «вірші-речі».

*Огюст Роден.
Рука Бога
(1898–1902)*

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Наприкінці XIX — на початку XX століття в європейських літературах значного поширення набувають модерністські течії, з якими західні літературознавці прагнуть поєднати поезію Рільке, не виявляючи, однак, у цьому одностайності. Одні відносять її до символізму, інші — до експресіонізму, останнім часом на догоду моді пов'язують її з екзистенціалізмом. Справді, певними гранями поезія Рільке перехрещувалася з модерністськими течіями, не зливаючись із жодною з них, далеко виходячи за їх вузькі рамки.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

Перекладати Рільке дуже складно. Його поезії можуть трансформуватися тільки в дуже розвинені мови. Крім того, тема віршів поета кристалізується і змістовно, і ритмічно, і інтонаційно, і навіть фонічно. Перекладаючи Рільке, мусиш гірко усвідомлювати, як багато губиться з його чарів, з його мудрості, з його доброти і ніжної людяності, з його природної граціозності. Але в цій гіркоті завжди підтримує високе поетове почуття упокорення.

Василь Стус, український письменник, громадянський діяч

Ніхто не може передбачити, яку взагалі роль гратиме поезія в суспільстві майбутнього, яку роль гратиме в добу масового атеїзму і світової економіки релігія, християнство й інші світові віросповідання, що ввійшли у звичай, право, закон. Залишається послання, що на повну силу прозвучало у творчості Райнера Марії Рільке, так, як залишаються всі інші великі послання світової літератури, починаючи від Гомерових богів, що сміються...

*Ганс Георг Гадамер, німецький філософ,
один із найвидатніших мислителів другої половини XX століття*

Підсумовуємо вивчене

1. Чому стаття про Рільке має таку назву — «Вічний мандрівець, подорожній усіх шляхів»? А якби ви писали статтю про письменника в якесь із сучасних Інтернет-видань, яку назву їй дали б? Які б ілюстрації до неї запропонували?
2. Узагальніть відомості про тематику віршів Р.-М. Рільке.
3. У чому полягає своєрідність його лірики?
4. Пригадайте особливості модерністської літератури.
5. Подумайте, які риси модернізму простежуються в прочитаних віршах.
6. Прокоментуйте висловлювання Р.-М. Рільке, наведені в рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки».
7. Розкажіть про вплив на творчість письменника його знайомства з українською та російською культурами.
8. Чим, на ваш погляд, можна пояснити інтерес до лірики Рільке у XXI столітті?
9. Використовуючи матеріали рубрики «Дізнаємося про видатну особистість», підготуйте повідомлення на тему «В. Стус — перекладач творів Рільке».
10. Розгляньте підсумковий плакат¹. Про які факти з життя і творчості Рільке він нагадує?

11. Створіть асоціативний куц на тему «Райнер Марія Рільке».

¹ У плакаті використано репродукцію картини Едварда Джона Пойнтера «Орфей і Еврідіка» та фото поштової листівки із зображенням Києва початку ХХ століття.

Федеріко Гарсія Лорка

Federico García Lorca

(1898–1936)

Справжня поезія — це любов, мужність і жертва.

Федеріко Гарсія Лорка

СЛАВА І БІЛЬ ІСПАНІЇ

Федеріко Гарсія Лорка в багатьох читачів асоціюється з велично-трагічним символом Іспанії. Величним, бо його поезія — яскраве явище в літературі цієї країни, яке прославало її на весь світ. Трагічним — тому що іспанцям не вдалося врятувати свого генія від загибелі.

Народився Лорка **5 червня 1898 року** в селищі Фуенте Вакерос, неподалік міста Гранада. Його батько був заможним землевласником, мати — вчителькою. Тут, у мальовничому краю оливкових, апельсинових і мигдалевих дібров, і минули його дитячі роки. *«Моє дитинство — це село і поле. Пастухи, небо, безлюддя»*, — писав поет. Не випадково чимало своїх поетичних рядків він присвятив рідній природі.

У будинку, де ріс Лорка, панувала творча атмосфера: звучали фортепіано та гітара, під яку так любив співати батько. У свідомість хлопчика назавжди увійшли романси й колискові, почуті з вуст простих людей рідної Андалузії — найпівденнішої області Іспанії.

У 1909 році родина переїхала до Гранаді. Тут Федеріко навчався в школі, особливо цікавився музикою і малюванням. У 1914 році Лорка вступив до Гранадського університету на факультет філософії, філології і права, закінчивши який, отримав диплом юриста. Однак ця сфера діяльності не приваблювала юнака, і з 1919 року він продовжив навчання в Мадридській студентській резиденції на відділенні літератури. Саме в студентські роки і побачила світ його перша поетична збірка, яка так і називалася — *«Книга віршів»* (1921). Уже в цих ранніх творах яскраво були помітні риси творчості Лорки — музикальність і тісний зв'язок з фольклором. У цьому ж році була опублікована й друга книга — *«Поема про канте хондо»*. Словосполучення *канте хондо* (*cante jondo*) в перекладі з іспанської означає *глибинний спів*. Так на півдні Андалузії називали народну пісню-імпровізацію, у якій злилися елементи ромської, арабської та іспанської пісенної і музичної культур. Вона складається всього з трьох-чотирьох рядків і відрізняється особливою емоційністю.

Це мистецтво вираження внутрішнього стану людини, її глибинних переживань. Таку пісню зазвичай виконують співак і гітарист. Канте хондо є музичною й емоційною основою *фламенко*¹. Основні мотиви андалузських народних пісень *канте хондо* — любов і смерть. Варто зазначити, що вони є традиційними для іспанської культури загалом. З любов'ю і смертю пов'язаний такий національний ритуал, як корида (бій биків). Улюбленець публіки тореадор завжди перебуває на межі між життям і смертю.

Передчуття трагічної долі, любов і смерть і стали провідними мотивами у творчості Лорки. Один із найвідоміших віршів збірки «*Поема про канте хондо*» має назву «*Гітара*».

ГІТАРА

Як заридала
моя гітара, —
розбилась досвітку
криштальна чара.
Ой заридала
моя гітара...
Хочу утішити —
надармо,
хочу утішити —
намарно.
Плаче, як вода,
що рине з яру,
плаче, як вітер,
що жене хмару.
Хочу впинити —
надармо,
вона ридає
за даллю.
Плаче пісок гарячий,
кличе біле латаття,
плаче стріла за ціллю,
вечір кличе світання,
плаче в голім гіллі
пташка остання.
А-ой, гітаро!
У серці п'ять ножів
одним ударом!

Переклад з іспанської
Миколи Лукаша

Починається плач
Гітари.
Розбиваються кубки
Світанку.
Починається плач
гітари.
Марно заспокоювати її.
Неможливо.
заспокоїти її.
Плаче монотонно,
як плаче вода,
як плаче вітер
за снігопадом.
Неможливо
заспокоїти її.
Плаче за речами
далекими.
За гарячим піском півдня,
що просить білих камелій.
Плаче стріла,
не влучивши в ціль,
вечір без ранку,
і рання пташка, що вмерла
на гілці дерева.
Ой гітаро!
Поранене серце
п'ятьма шпагами.

Підрядник
Вадима Васильцова

¹ *Фламенко* — південноіспанський музичний, пісенний і танцювальний стиль, який утворився в Андалузії наприкінці XVIII століття. Спів і танець сольні, супроводжуються грою на гітарі, кастаньєтах.

Найбільше визнання Лорці принесла збірка віршів «*Циганське¹ романсеро*» («*Romancero gitano*», 1925). Характеризуючи поезію, поет казав: «...ця книга, хоча і названа “циганською”, насправді поема про Андалузію. Я назвав її циганською тому, що цигани — це найблагородніше і найглибше на моїй батьківщині, це її аристократія, хранителі вогнища, крові і мовлення...».

Олена Березіна. Фламенко (2014)

Заявивши про себе як талановитий поет, Лорка вирішив спробувати свої сили у створенні трагедій. У 30-х роках ХХ століття він пише кілька творів цього жанру, присвячених трагічній долі іспанської жінки. Найвідомішим із них стала *п'єса* «*Криваве весілля*» (1933).

Саме в цей час в Іспанії розігрувалися і справді криваві події. Щораз вище «піднімав голову» фашизм, очолюваний диктатором Фрэнко. 18 липня 1936 року почалася Громадянська війна, яка масштабами кровопролиття вразила весь світ. У країні панувала атмосфера терору й безправ'я. Усюди відбувалися арешти, допити й розстріли іспанців, які не скорились фашистському режиму. Деякі, боячись розправи, не наслідувалися вести боротьбу з коричневою чумою, однак немало відважних іспанців відкрито виступали проти фашизму. Серед них був і Лорка, який безстрашно заявляв: «Я іспанець до мозку кісток і не міг би жити в будь-якому іншому місці земної кулі, однак мені ненависний кожний, хто вважає себе вищим за інших лише тому, що він — іспанець. Я брат усім людям, і мені огидні ті, хто любить батьківщину всліпу і приносить себе в жертву порожнім націоналістичним ідеалам».

Виступи Лорки не могли залишитися непоміченими. Комендант Гранади, який представляв нову владу, заявив, що поет завдав «більше шкоди пером, ніж інші пістолетом». 16 серпня Лорку арештували. А на світанку 19 серпня 1936 року його життя обірвала фашистська куля.

«На багатостраждальній землі Іспанії, де римується «*la muerte*» і «*la suerte*» («смерть» і «доля»), зацвіла така густо-чорна кривава троянда, од моторошного запаху якої стало паморочитися в голові багатьох за Піренеями. Фашисти розстріляли генія!»²

Лорці судилося стати вічною славою і вічним болем Іспанії.

1. Який образ Федеріко Гарсія Лорки — поета і громадянина — склався у вашій уяві після прочитання статті?
2. Поясніть значення словосполучення *канте хондо*.

¹ Нині в усіх міжнародних документах використовують термін *роми* на означення групи народів, представників якої раніше називали циганами. У сучасному побутовому мовленні коректним також вважається вживання назви *роми*. Однак у часи Лорки загальноприйнятим було слово *циган* (ісп. *gitano*), саме тому воно використано в багатьох його творах. Словосполучення «циганський романс» є поширеним у сучасному мистецтві й не суперечить правилам коректності.

² Зі статті Івана Драча «Поезія Федеріко Гарсія Лорки».

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справив на вас вірш «Гітара»?
2. Простежте, за допомогою яких художніх засобів створено образ гітари.
3. Які асоціації викликають у вас фінальні рядки вірша? Чим є гітара для ліричного героя?
4. Чи згодні ви з тим, що у вірші Лорки олюднено гітару? Доведіть свою думку.
5. Як у творі передано єдність гітари й гітариста?
6. З'ясуйте, яку роль в іспанській культурі відіграє гітара. Чи відобразилося національне ставлення до цього інструмента в прочитаному творі?
7. Порівняйте художній переклад і підрядник (дослівний переклад) вірша «Гітара». Поміркуйте, чи вдалося перекладачеві зберегти образ гітари, створений автором оригіналу.

Літературні нотатки подорожнього

Убивцям Федеріко Гарсія Лорки не вдалося знищити пам'ять про поета. Вона жива, навіть незважаючи на те, що книги його були публічно спалені на гранадській площі, а факти його біографії тривалий час замовчувались офіційними органами. Одне з яскравих свідчень шанування співвітчизниками свого генія — пам'ятник письменнику в Мадриді, відкритий у 1986 році. Не випадково Лорку зображено з голубом у руках, який розправив крила.

Пам'ятник Ф. Гарсія Лорці в Мадриді (скульптор — Хуліо Лопес Фернандес)

ПРО ЦАРІВНУ МІСЯЦІВНУ

Прийшла в кузню Місяцівна
в серпанковім покривалі,
хлопчик дивиться на неї —
краса очі пориває.
Має білими руками,
аж малому серце в'яне,
вислоняє, грішна й чиста,
тугі перса олив'яні.

«Тікай, тікай, Місяцівно,
бо як вернуться цигани,
накують із твого серця
намиста й перснів багато».
«Дай я, хлоню, потанцюю,
бо як вернуться чхавале¹,
ти з закритими очима
лежатимеш на ковадлі».
«Тікай, тікай, Місяцівно.
Чуєш, тупотять бахмати²?»
«Ну-бо, хлоню, не топчися
по білі моїй крохмальній».
Битим шляхом скаче вершник,
мов у бубон в шлях бабаха,
а вже в кузні малий хлопчик
склепив віченьки бідаха.
Гаєм їхали цигани,
мусянджовії³ примари.
Очі мружили набакир,
рівно голови тримали.
А в тім гаю пугач пуга,
пугач пуга тоскно й жаско...
Пливе небом Місяцівна,
за руку держить хлоп'ятко.
В кузні туж, у кузні лемент,
плачуть, голосять цигани,
а царівну Місяцівну
повивають хмари, хмари.

*Переклад з іспанської
Миколи Лукаша*

*Альфонс Муха.
Місячне сяйво
(1902)*

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Якими думками, почуттями, настроями пронизано цей вірш?
2. Опишіть, якою ви уявляєте царівну Місяцівну. Завдяки чому у вашій уяві виник її образ? Що, на ваш погляд, вона уособлює?
3. Проаналізуйте композицію поезії. Чи згодні ви з тим, що у вірші можна виділити п'ять частин? Обґрунтуйте відповідь.
4. Яку роль у цій поезії виконують повтори?
5. Споконвічними мотивами іспанської народної поезії є кохання, фатальна доля, смерть. Чи можна стверджувати, що ці мотиви присутні й у вірші про царівну Місяцівну? Доведіть свою думку.

¹ *Чхавале* — ромською мовою «хлопці».

² *Бахмат* — бойовий верховий кінь (діалектне).

³ *Мусянджобвий* — латунний; *латунь* — метал жовтого кольору; тут це слово вживається, очевидно, щоб увиразнити блиск фігур вершників у місячному сяйві.

6. Послухайте виконання поезії іспанською мовою («ROMANCE DE LA LUNA LUNA») та українською за такими посиланнями:
 - <https://bit.ly/2VS8BqB>
 - <https://bit.ly/2O4UQ4y>
 Яке враження справили на вас ці виконавські версії?
7. Порівняйте вірш із баладою Й.-В. Гете «Вільшаний король». Що в них спільного?
8. Підготуйте виразне читання одного з наведених вище віршів Ф. Гарсія Лорки.

У творчій майстерні письменника

Лейтмотивний образ «Циганського романсєро» — LUNA (українською мовою перекладаємо як *місяць*). Цікаво, що це слово в іспанській мові жіночого роду. Така граматична особливість створює неабиякі труднощі під час перекладу, оскільки в Лорки LUNA — це образ жінки, провісницї долї. Саме тому, щоб зберегти його, Микола Лукаш вдається до словосполучення *царївна Місяцївна*. Адже слово *місяць* в українських читачів аж ніяк не асоціювалося б із жіночим образом. «*Має білими руками*» («*tieve la luna sus brazos*») — не випадково саме такими рядками описано танок Місяцївни. Адже в іспанських танцях, зокрема у фламенко, саме рухи рук несуть на собі основне смислове навантаження.

Джоєфіна Волл.
Богиня місяця (1995)

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«Іспанець до мозку кісток», Лорка міг з повним правом називати себе «братом усіх людей». Справді, його поезія має інтернаціональний попит. Як справедливість і людська доброта.

Василь Стус, український письменник, перекладач, громадський діяч

Він зумів відтворити у своєму мистецтві душу іспанця з такою своєрідністю, з якою вже протягом століть не відтворював жодний інший іспанський письменник... Лорка загинув, але пристрасна поезія його, сягнувши далеко за межі батьківщини поета, живе як дорогоцінний компонент не тільки іспанської, а й вселюдської, отже, й української культури.

Іван Драч, український письменник

Твори Ф. Гарсія Лорки перекладали такі видатні діячі української культури, як **Микола Лукаш, Василь Стус, Ігор Качуровський, Дмитро Павличко** й інші. Цікавою для дослідження є тема «Образ Федеріко Гарсія Лорки в українській поезії». Адже життєвий і творчий шлях великого іспанця став джерелом натхнення для багатьох поетів, зокрема **Дмитра Павличка, Івана Драча, Бориса Олійника, Любові Забашти**.

Підсумовуємо вивчене

1. Як ви розумієте слова Ф. Гарсія Лорки, винесені в епіграф до статті про нього?
2. Поясніть, у чому виявляється національна своєрідність лірики Лорки.
3. Яким ви уявляєте ліричного героя його творів?
4. Назвіть основні мотиви творчості поета.
5. Чи можна поезію Лорки назвати яскравим зразком модерністської лірики? Аргументуйте свою думку.
6. Розгляньте підсумковий плакат¹ до теми. Про які визначальні події в житті Лорки та особливості його творчості він нагадує? Розшифруйте, що означають наведені зображення.

7. Підготуйте дудл, плакат, буктрейлер (на вибір), спрямований на популяризацію творчості Лорки.

¹ Плакат створено на основі картини Джованні Вепхадзе «Іспанська гітара» (2014).

Срібна доба російської поезії

- ✓ Пригадайте, що ви знаєте про такий літературно-мистецький напрям, як модернізм. Які течії раннього модернізму вам відомі?
- ✓ Назвіть твори французьких поетів-символістів, які ви запам'ятали з 10 класу. Як у них відобразилися основні естетичні принципи символізму?

Це була епоха пробудження самостійної філософської думки, розквіт поезії і загострення естетичної чуттєвості, релігійного неспокою і шукання, інтересу до містики й окультизму. З'явилися нові душі, були відкриті нові джерела творчого життя; бачилися нові зорі...

Микола Бердяєв, російський філософ

Початок 1890-х років – початок 1920-х років у розвитку російської поезії називають *срібною добою*. Таке найменування вона отримала за аналогією із *золотою добою*, на яку припав розквіт російської літератури, коли творили О. Пушкін, М. Гоголь, Ф. Достоевський. Мистецькі пошуки срібної доби виявилися у різних течіях, провідними серед яких були символізм, акмеїзм і футуризм. Розглянемо їх докладніше.

СИМВОЛІЗМ

У 10 класі ви ознайомилися з поезією французьких символістів Шарля Бодлера, Поля Верлена, Артюра Рембо і знаєте, що *символізм* — одна з течій модернізму, у якій провідним засобом творення художньої реальності є символ, що наповнює конкретний образ багатозначністю.

Пригадаймо *основні ознаки символізму*. Сутність цієї течії полягала в символізації зовнішніх виявів світу для осягнення його внутрішнього змісту. Завданням митця було побачити зв'язки між *зовнішнім (реальним)* і *внутрішнім (ідеальним)* світами, показати таємничу взаємозалежність усього на світі.

Для символістської поезії були характерні такі особливості:

- ❖ *сугестивність* (натяк, навіювання, звернення до емоційної сфери читача);
- ❖ *символізація* (творення художньої реальності за допомогою символу);
- ❖ *музикальність* (поєднання слова і музики, використання прийомів звукопису: алітерації, асонансу та ін.);
- ❖ *елітарність* (багатозначність символістської поезії вимагала особливого читача, читача-інтелектуала, читача-співавтора).

Російський символізм розвивав здобутки свого французького попередника, а також російської школи «чистого мистецтва» (вірші Ф. Тютчева, А. Фета та інших).

Національну самобутність російського символізму визначило вчення про Софію Премудрість Божу релігійного філософа й поета **Володимира**

Соловйова. Намагаючись теоретично осмислити тему Софії, В. Соловйов пов'язав її з філософією «всеедності», за якою дійсність, життя розглядаються як єдиний універсальний організм, у якому об'єднані Бог, людство, Космос, Істина, Добро, Краса.

Російський символізм був неоднорідним, у ньому існувало дві групи поетів: «старші символісти» (1890-і роки) й «молодші символісти» (1900-і роки). Розрізнялися вони не тільки за віком, а й за особливостями світосприйняття. Так, «старші» (Валерій Брюсов, Костянтин Бальмонт, Дмитро Мережковський, Зінаїда Гіппіус, Федір Сологуб та ін.) розвивали тенденції французького символізму, а «молодші» (Олександр Блок, Андрій Бєлий, В'ячеслав Іванов та ін.) формувалися під впливом релігійної філософії В. Соловйова.

У 1910-х роках у російському символізмі намітилася криза, що призвела до появи таких течій, як акмеїзм і футуризм.

АКМЕЇЗМ

Акмеїзм виник у 1912 році в надрах поетичної спілки «Цех поетів», яка відмежувалася від символізму. Уже сама назва спілки вказувала на ставлення митців до поезії, що сприймалася як професійна діяльність, яку потрібно вдосконалювати (*порівняйте*: у символістів поезія — таїнство, божественне осяяння).

Акмеїзм (від грец. *акте* — вершина, вищий ступінь або якість чого-небудь) — модерністська течія в російській поезії 10-х років ХХ століття, головною ознакою якої, на противагу символізму, було відображення земного, конкретного, предметного світу.

Найяскравіші представники акмеїзму — Микола Гумільов, Сергій Городецький, Анна Ахматова, Осип Мандельштам, Володимир Нарбут й ін.

Визнаючи символізм за свого «батька», акмеїсти водночас виступали проти надмірного ірраціоналізму та містики, вважали, що непізнаване не можна пізнати, та й не слід цього робити. Поети-акмеїсти не сприймали властивої символізму туманності, вони виступили за відображення конкретного предметного світу, за чіткість, простоту й однозначність художніх образів. «Боротьба між акмеїзмом і символізмом... є, насамперед, боротьба за цей світ, гучний і барвистий, що має форму, вагу й час», — наголошував С. Городецький. Важливою ознакою акмеїстичних творів стала предметна деталізація художніх образів, поетизація світу речей і побуту. Ця ознака більшою мірою виявилася у творчості Анни Ахматової.

Поезію акмеїстів вирізняють яскраві культурні асоціації, звернення до минулих епох. О. Мандельштам назвав акмеїзм «тугою за світовою культурою». Поети цієї течії зверталися до Античності й Середньовіччя (О. Мандельштам), східної та африканської цивілізації (М. Гумільов), слов'янської міфології (С. Городецький), а поезія В. Нарбута, нашого співвітчизника, пройнята образами й мотивами української культури.

ФУТУРИЗМ

Футури́зм (від лат. *futurum* — майбутнє) — авангардистська течія в літературі й мистецтві 10–30-х років ХХ століття, в основі якої лежить ідея створення надмистецтва, що здатне змінити світ.

Футуризм, як і символізм, був інтернаціональним явищем, яке охопило не тільки літературу, а й живопис, музику, скульптуру. Він з'явився в 1909 році в Італії. Російський футуризм виник майже водночас з італійським, його появу знаменували поетичні збірки *«Пролог. Егофутуризм»* (1911), *«Ляпас громадському смаку»* (1912). Діяльність російського футуризму визначило декілька груп, найяскравішою з яких була *«Гілея»*. До неї входили кубофутуристи¹ Велімир Хлебников, брати Давид і Микола Бурлюки, Володимир Маяковський, Василь Каменський та ін.

Російський футуризм був бунтівною течією, він народився з невдоволення традиційним мистецтвом. Одним із програмних положень футуризму став **розрив із традиційною культурою, заперечення літературних традицій**. Зокрема, кубофутуристи вимагали *«скинути Пушкіна, Достоевського, Толстого... з Пароплава сучасності»*. Представники цієї течії оголосили себе творцями нового мистецтва, яке відповідало б духу сучасності. У своїх творах вони зверталися до урбаністичної тематики, уславляли людину майбутнього та машинну цивілізацію. Важливе значення футуристи надавали **словотворчості**. Утверджуючи самоцінність слова, поети прагнули до перетворення реальної мови на «зарозумілу», яка, за словами В. Хлебникова, може об'єднати людей. Це сприяло появі значної кількості неологізмів (одним з найвідоміших неологізмів була самоназва гуртківців «Гілеї» — *будетляне*²). Поетичні оновлення досягалися і завдяки **депоетизації мови**, коли у твори навмисно вводилися стилістично недоречні слова, вульгаризми, технічні терміни. Футуристи також відмовлялися від розділових знаків, відкидали правопис, намагалися ввести «телеграфний» синтаксис (без прийменників). Велике значення поетинноватори надавали **візуалізації**, яку запозичили з авангардного живопису. Вони використовували різні шрифти, фігурно розташовували слова, розміщували віршовані рядки «сходінками», видавали твори на шпалерах та ін. Важливою ознакою поезії футуристів була **орієнтація на проголошення, публічність**. Подібні творчі експерименти увиразнювали поетичну мову і приголомшували публіку, чого і прагнули футуристи.

Поезія срібної доби мала великий вплив на розвиток російської літератури. Естетичні пошуки поетів збагатили зображальний арсенал, поетичну образність і стилістику, «розкріпачили» поетичну уяву, змусили митців звернутися до нових ритмічних і звукових форм.

¹ Назва запозичена від однойменного напрямку авангардизму в живописі, який, своєю чергою, виник як поєднання концепцій двох живописних напрямів: кубізму й футуризму.

² Від російського *будет* — *буде*; *будетляне* — *провісники майбутнього*.

ТРАГІЧНІ ДОЛІ МИТЦІВ СРІБНОЇ ДОБИ

За невелику, але бурхливу історію свого існування срібна доба російської поезії пережила небувалий злет, що був жорстоко перерваний революцією 1917 року і тоталітарним радянським режимом. Доля багатьох митців срібної доби склалася трагічно. У 1921 році від хвороб, зневіри й емоційного виснаження помер О. Блок, у цьому ж році більшовиками був розстріляний М. Гумільов, загинув у таборах ГУЛАГу О. Мандельштам, вкоротили собі віку М. Цветаєва й В. Маяковський. Від сталінського терору постраждала Анна Ахматова та її родина. Д. Мережковський, З. Гіппіус, В. Соловійов, К. Бальмонт емігрували... Та попри все висока культура срібної доби російської поезії збереглася і відродилася в поетичних наслідуваннях, наукових дослідженнях, читацькому сприйнятті.

1. Поясніть, чому російську поезію межі ХІХ–ХХ століть називають *срібною добою*.
2. Розкрийте характерні ознаки акмеїзму і футуризму, порівнявши їх із символізмом.
3. Накресліть і заповніть у зошиті таблицю.

ПРОВІДНІ ТЕЧІЇ СРІБНОЇ ДОБИ РОСІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

	Символізм	Акмеїзм	Футуризм
Хронологічні рамки			
Представники			
Сутність			
Стильові особливості			

4. Розкажіть про трагічні долі митців срібної доби.

Читачеві ХХІ століття

Справжнім подарунком для українських шанувальників поезії срібної доби стала антологія «*Хотінь безсенсовних отрута*»: 20 російських поетів срібного віку в українських перекладах», що побачила світ у 2007 році. Вірші В. Брюсова, О. Блока, М. Гумільова, О. Мандельштама, Анни Ахматової та інших поетів зібрані в українських версіях у виконанні найяскравіших перекладачів — від Івана Франка до Дмитра Павличка. «...Сьогодні переклади не виконують ознайомлювальної функції — оригінали приступні майже всім освіченим українцям. Але ж поезії не читають в ім'я голої інформації про сюжети. Не можна говорити про справжню гуманітарну освіченість без знання творів російських поетів срібного віку. А добрий переклад є насамперед явищем своєї рідної культури», — наголошує автор і упорядник збірки, відомий науковець і перекладач Максим Стріха.

Олександр Блок
Александр Блок
(1880–1921)

Є поети, чия творчість входить у наші серця як безцінний дар, з котрим ми ніколи не розлучаємося. Серед них — Олександр Блок — зоря першої величини у сліпучо-яскравому сузір'ї російської поезії.

Максим Рильський

НАЙЯСКРАВІША ЗІРКА СРІБНОГО НЕБОСХИЛУ

Олександр Блок — одна з найяскравіших зірок на срібному небосхилі російської поезії. Співець «снів» і «туманів», шанувальник Прекрасної Дами й таємничої Незнайомої, мешканець галасливих вулиць і безстрашний воїн, він завжди залишався проникливим ліричним поетом.

Олександр Олександрович Блок народився 16 листопада 1880 року у дворянській родині. Невдовзі після народження сина мати Блока, Олександра Андріївна, розлучилася зі своїм чоловіком, і хлопчик виховувався в будинку діда — відомого вченого-ботаніка, ректора Петербурзького університету Андрія Бекетова. Бабуся і тітки майбутнього поета займалися літературою, музикою, обожнювали поезію. Творча натхненна атмосфера, ніжне піклування рідних сприяли ранньому пробудженню поетичного таланту Олександра Блока. Перші вірші Сашко написав у п'ять років. А ще була «запашна глушина маленької садиби», без якої неможливо уявити ні життя, ні поезію Блока. Старший Бекетов за порадою свого друга, відомого вченого-хіміка Дмитра Менделєєва, придбав маєток Шахматово, що неподалік Москви. Саме тут в Олександра Блока зародилася палка пристрасть до театру й виникло глибоке почуття до доньки Менделєєва — Любові Дмитрівни. Улітку 1896 року юнак організував «Приватний Шахматовський театр», де разом із Любою грав «Гамлета».

Вона — Офелія — у білій сукні, з польовими квітами й розплетеними косами, що золотим дощем спадають на плечі; він — Гамлет — юний принц, який пізнав жорстокість і підступність світу. Уже в молоді роки Олександр збагнув, що Гамлет для нього — це не просто роль у домашній виставі, долі Гамлета прагнув поетичний дар молодого поета, внутрішній голос, який згодом Анна Ахматова назве «трагічним тенором епохи».

Захоплення театром було таким сильним, що О. Блок хотів обрати артистичну кар'єру. Але родичі наполягли на класичній освіті, і в 1898 році юнак «доволі несвідомо» вступив на юридичний факультет

Петербурзького університету. Любов до літератури взяла верх, і вже на третьому курсі Олександр перевівся на філологічний факультет, який успішно закінчив.

У 1903 році О. Блок одружився з Л. Менделєєвою. У цьому ж році відбувся і літературний дебют майбутнього поета. У журналі російських символістів «Новий шлях» було опубліковано десять його віршів, Блок познайомився з поетами-символістами А. Белім, В. Брюсовим, К. Бальмонтом.

Лірика Олександра Блока — унікальне явище російської поетичної культури. При всьому розмаїтті її проблематики, відмінності ранніх віршів від подальшої творчості, вона виступає як єдине ціле й відображає внутрішню логіку творчих пошуків поета. На цю особливість указував і сам Блок, упорядковуючи тритомне видання своїх творів не за хронологією, а за змістом.

Так, перший том «автобіографічної трилогії» (1898–1904) пов'язують зі збіркою *«Вірші про Прекрасну Даму»*. Провідна тема збірки — тема кохання — розроблялася О. Блоком під впливом релігійного вчення про Софію Премудрість Божу В. Соловйова. А образ коханої дружини — Л. Менделєєвої — став земним уособленням Вічної Жіночності й Прекрасної Дами, яку оспівував лицар-поет:

Я знаю — близько Ти. Літа собі минають —
У вигляді одному дуже близько Ти.
Весь горизонт пала — і ясний до відчаю,
Сумую я в зітханнях німоти...

Переклад із російської Кирила Васюкова

Поезія другого тому (1904–1908) позначилася кризою світогляду поета. Блок поступово відмовляється від містики та релігійних ідей Соловйова. У збірках *«Бул'башки землі»*, *«Місто»*, *«Снігова маска»* зоряний і містичний світ Прекрасної Дами поступився місцем реальному світові з його драматизмом і дисгармонією. Так, у знаменитому вірші *«Незнайома»* (1906) контрастно переплелися повсякденність і фантастика, «низька» дійсність і «висока» мрія. Ліричний герой тепер не прагне служіння Прекрасній Дамі, він поринає у світ життєвих стихій — стихії природи, міста, урбаністичної цивілізації, земного (а не містичного) кохання.

Лірику третього тому (1908–1921) представляють збірки *«На полі Куликовім»*, *«Батьківщина»*. Осмислюючи шляхи розвитку Росії, яка стояла на порозі трагічних подій, Блок звертається до історичної тематики. Революцію 1917 року поет сприйняв натхненно, як *«живу стихію»*, *«космічну грозу»*, що зламає сучасну *«мертву цивілізацію»*. Тема історичних потрясінь, оновлення світу посіла головне місце й у поемі Блока *«Дванадцять»*, і вірші *«Скіфи»*.

Олександр Блок
у ролі Гамлета
(фото 1898)

Глибока душевна криза, спричинена переосмисленням революційних подій і долі Росії, виснажлива праця, голод і тяжка хвороба зупинили творчий злет митця. 7 серпня 1921 року Олександр Блок відійшов у вічність.

У своєму житті поет пройшов крізь страшні випробування, але йому вдалося зберегти віру в людину та любов до життя. Його творчим кредо став вірш «*Яка жага безумна — життя...*» (1914), у якому поет звертається і до вас — молодих людей ХХІ століття:

Проте колись юнак веселий
В прийдешнім спогада мене:
Ні, не похмурість, не могила
Була в душі його на дні.
Він весь — свобода яснокрила,
Дитя при світлому вогні!

Переклад із російської
Максима Рильського

1. Які епізоди з біографії Олександра Блока вам запам'ятались?
2. Розкажіть, у якій атмосфері ріс і виховувався поет.
3. Назвіть провідні теми й мотиви творчості Олександра Блока.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Творчість О. Блока ще за життя поета була добре відома в нашій країні. Зокрема поет двічі бував у Києві. У 1907 році Блок виступив на літературному вечері, що відбувся в Київському оперному театрі.

Серед найвідоміших перекладачів творів Блока — **Максим Рильський, Григорій Кочур, Дмитро Павличко.**

Максим Рильський та Дмитро Павличко написали про творчість Блока статті, а Ліна Костенко присвятила поетові такі проникливі рядки:

*Учора в дощ зайшов до мене Блок.
Волосся мокре, на щоках росинки.
Блідий од смутку, тихий од думок,
близький до сліз, реальний до ворсинки.*

*Постояв трохи, слів не говорив,
поусміхався дивними очима.
І ніч у зламах врубелівських крил
стояла довго в нього за плечима...*

Олександр Блок у Києві
(фото 1907)

НЕЗНАЙОМА

Щовечора над ресторанами,
Де шал гарячий не приглух,
Правує окриками п'яними
Весни хмільний і тлінний дух.

Удалині, в нудоті вуличній,
Над заміським затишшям дач,
Ледь золотіє крендель в булочній
І ріже слух дитячий плач.

І кожний вечір, за шлагбаумами,
Заламуючи котелки,
Серед канав гуляють з дамами
На всякий дотеп мастаки.

Там кочети скриплять над озером,
І чується жіночий виск,
А в небі, все схопивши позирком,
Байдуже скривлюється диск.

І мій єдиний друг, наморений,
В моїм видніє келишку
І, тайним хмелем упокорений,
Як я, таїть журбу важку.

А там, біля сусідніх столиків,
Лакєї заспані стирчать,
І пияки з очима кроликів
«In vino veritas!»¹ кричать.

І кожен вечір, в час умовлений
(Чи це не мариться мені?),
Дівочий стан, шовками зловлений,
Пливе в туманному вікні.

Вона повільно йде між п'яними,
І все зажурена, одна,
Духами дишачи й туманами,
Сідає мовчки край вікна.

І віють давніми й оздобними
Повір'ями тугі шовки,
І брилик з перами жалобними,
І персні гарної руки.

Чудною близькістю закований,
За темну я дивлюсь вуаль —
І бачу берег зачарований
І чарами пойняту даль.

Мені всі тайнощі довірено
З чийось сонцем заодно,
І душу всю мою незмірену
Терпке пронизує вино.

І, сколихнувшись, пера струсячі
У мозку тріпотять моїм.
І очі сині-сині, тужачи,
Цвітуть на березі смутнім.

В моїй душі є скарб, і вручено
Від нього ключ лише мені!
Потворо захміліла й змучена,
Це правда: істина — в вині!

*Переклад із російської
Михайла Литвинця*

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справив на вас вірш «Незнайома»? Як ви думаєте, про що він?
2. Змалюйте словесно образ Незнайомої та обивательського світу. Якби ви малювали ілюстрацію до вірша, які фарби переважали б у ній? Поясніть свій вибір.
3. На які частини можна поділити вірш? Які почуття та образи домінують у кожній з них?
4. Які образи й деталі втілюють бездуховність повсякденного життя?
5. Проаналізуйте образ Незнайомої. Як ви думаєте, Незнайома — реальність чи видіння?

¹ Істина в вині! (лат.)

6. Назвіть і прокоментуйте образи-символи у вірші.
7. Прочитайте фінальні рядки вірша. Як ви думаєте, який зміст у них вкладає автор?
8. Уважно роздивіться інформаційний плакат¹, присвячений віршу «Незнайома». Коментуючи його, зверніть увагу на особливості композиції, образ ліричного героя, ідею твору. Спираючись на плакат, доведіть, що протиставлення двох частин вірша виражається на рівні образів, лексики, звукової організації.

¹ В інформаційному плакаті використано фрагменти ілюстрації Іллі Глазунова.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Музика творення, музика життя, музика зоряної мислі, а не «музика революції» — це Блок, це планетарне звучання його поезії, натхненна й сяюча вібрація його слова в душі російської культури.

Дмитро Павличко, український поет, перекладач

Вірші Блока про кохання — це чаклунство. Як усяке чаклунство, вони болючі й незбагненні... у цих поезіях, особливо в «Незнайомій», майстерність доходить до краю... Це не стільки вірші про вічно жіноче, скільки прорив величезної поетичної сили, що бере в полон і досвідчені, і недосвідчені серця.

Костянтин Паустовський, російський письменник

Пісумовуємо вивчене

1. Підготуйте повідомлення на тему «Олександр Блок — найвизначніший поет срібної доби й віддзеркалення цього часу».
2. Олександр Блок писав, що Незнайома — це «не просто дама в чорній сукні зі страусовим пір'ям на капелюсі. Це — диявольський сплав з багатьох світів, здебільшого синього й лілового. Якби я володів засобами Врубеля, я створив би Демона; але кожен робить те, що йому призначено». Поясніть слова поета.
3. Об'єднайтеся в групи і складіть кіносценарій за віршем О. Блока «Незнайома».
4. Розв'яжіть кроссенс, присвячений творчості Олександра Блока.

Анна Ахматова

Анна Ахматова

(1889–1966)

І зовсім я не пророчиця,
Й життя моє — блиск ручаїв,
А просто співати не хочеться
Під дзвін тюремних ключів.

Анна Ахматова

Переклад із російської
Михайла Москаленка

«ЗЛАТОУСТА АННА»¹

«Від одного погляду на неї перехоплювало подих. Високу, з темним волоссям, смагляву, струнку, і неймовірно гнучку, з блідо-зеленими очима сніжного барса, її протягом півстоліття малювали і писали фарбами, ліпили з гіпсу і виточували з мармуру, фотографували... Присвячені їй вірші склали б більше томів, ніж усі її твори», — писав про Анну Ахматову поет Йосиф Бродський. Зовнішності й душевному стану Ахматової були притаманні особливі шляхетність і стриманість, які надавали величності усьому, що вона робила. Царствена, але водночас позбавлена погордливості, Ахматова прийшла в літературу срібної доби, щоб зберегти й пронести високе слово доби «золотої».

Анна Ахматова (Анна Андріївна Гóренко) народилась 11 червня 1889 року на Одещині, в містечку Великий Фонтан. Вона була третьою із шести дітей у сім'ї. Коли дівчинці виповнився один рік, родина переїхала до Царського Села, міста біля Санкт-Петербурга, де Анна жила і вчилася до 16 років. Із самого дитинства вона вдихала вільне повітря царськосельських парків, насичене європейською культурою й російською поезією, та найбільше — творчістю Олександра Пушкіна, якого обожнювала і сприймала не як поета далекого минулого, а як близьку людину, сучасника. Царське Село, на думку багатьох дослідників, стало «вратами» ахматовського художнього світу.

Кожного літа Аня разом із сестрами відпочивала на березі Чорного моря, поблизу Севастополя. Її називали «диким дівчиськом», бо схожою вона була більше на хлопця, ніж на молоду панянку: бігала босоніж,

¹ Так назвала Анну Ахматову поетеса Марина Цветаєва.

купалася з ранку до ночі, любила засмагати, дружила з моряками. Найсильніше враження тих років — Херсонес. Таємничий південь, як і суво-ра пушкінська північ, став ліричною вітчизною Анни Ахматової.

Перший вірш Аня написала в 11 років, але батько не підтримав захоплення доньки й заборонив підписуватися своїм прізвиськом, щоб «не ганьбила». Тоді Анна обрала літературний псевдонім — **Ахматова** — на честь прабабусі по материнській лінії, яка вважала, що її рід іде від прославленого ординського хана Ахмата.

У 1905 році батьки дівчинки розлучились. Анна з матір'ю переїхала до Євпаторії, а потім до родичів у Київ, де навчалася у Фундуклеївській гімназії. Саме там дівчинка захопилася літературою, особливо полюбила поезію О. Блока. Закінчивши гімназію, вона вступила на юридичний факультет Вищих жіночих курсів, та, усвідомивши своє поетичне покликання, продовжила освіту на історико-літературних курсах у Петербурзі. Цій події передувало весілля. У 1910 році Ахматова вийшла за свого давнього приятеля по царськосельській гімназії **Миколу Гумільова**, який на той час став уже відомим поетом-акмеїстом. Молоді обвінчалися в одній із церков на околиці Києва, а жити переїхали до Петербурга. Через два роки в них народився син — Лев.

М. Гумільов знайомить Анну зі своїми літературними однодумцями, і вона приєднується до поетичного угруповання акмеїстів «Цех поетів». Ахматова багато пише, виступає з віршами, друкується в московських і петербурзьких виданнях. Одна за одною виходять збірки: «*Вечір*» (1912), «*Чотки*» (1914), «*Біла згряя*» (1917), «*Подорожник*» (1921), «*Анно Доміні*» (1922). Уже перша книга принесла великий успіх. Про що ж були вірші Ахматової? Про любов...

Анна Ахматова
з Миколою Гумільовим і сином
Львом (1915)

Двадцять перше. Вже ніч. Понеділок.
Ледве видно столицю в імлі.
І придумав же хтось від безділля,
Що буває любов на землі...

Переклад із російської Оксани Лозової

Ні тоді, ні раніше так ніхто не писав. Ранні вірші Анни Ахматової були про радощі й прикрощі земного кохання, про довіру, розлуку, зраду, тугу, самотність, про те, що близьке кожному. Але жінку, її почуття Ахматова не тільки оспівувала, земна жінка відтепер стала ліричною героїнею. Це було новаторство в російській поезії, а про Ахматову казали, що з'явилася друга лірична поетеса після Саффо.

Революцію 1917 року Анна Андріївна не прийняла, але й відмовилася емігрувати. Вірші Ахматової не вписувалися в нову ідеологію, і до 1939 року їх майже не друкували. «Тоді я вперше була присутня при своїй громадській смерті. Мені було 35 років», — скаже поетеса про виму-

шене мовчання. У цей час мисткиня досліджувала архітектуру давнього Петербурга і творчість О. Пушкіна. У страшні роки сталінських репресій і Другої світової війни Ахматова пережила арешт сина й чоловіка, смерть друзів, евакуацію, тяжку хворобу. Найважливіший твір пізнього періоду — поема *«Реквієм»* (1935–1940). Протягом першого післявоєнного року Анна Андріївна написала більше 20 віршів, багато й успішно виступала. Та в 1946 році вийшла постанова Політбюро Комуністичної партії, у якій творчість поетеси було оголошено антирадянською. Знову настали тяжкі роки забуття. Ахматова багато й успішно перекладала. У 60-х роках вона закінчила філософську *«Поему без героя»*, над якою працювала понад 20 років. Прийшло й міжнародне визнання — поетеса здобула літературну премію «Етна-Таорміна» (Італія), була обрана почесною докторкою Оксфордського університету (Англія). У 1965 році вийшов її останній прижиттєвий збірник *«Віг часу»*, а навесні 1966-го, після тяжкої хвороби, Анна Андріївна пішла з життя.

Завершуючи автобіографію, Ахматова писала: *«Я не переставала писати вірші. Для мене в них — мій зв'язок із часом, з новим життям мого народу. Коли я писала їх, я жила тими ритмами, що звучали в героїчній історії моєї країни. Я щаслива, що жила в ті роки й була свідком подій, яким немає рівних»*.

1. Розкажіть про головні віхи життєвого і творчого шляху Анни Ахматової. Що найбільше вас вразило у долі поетеси?
2. Подумайте, завдяки яким якостям характеру Ахматовій вдалося вижити і не зламатися у трагічні часи.
3. Яким містам в ахматовській топографії належить особлива роль? Поясніть свою відповідь.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У біографії Анни Ахматової є одеські, євпаторійські, севастопольські сторінки. Але справді «ахматовським» містом України був Київ. У Києві Ахматова вчилася, вінчалася, тут відчула себе поетесою. А вірші з її *«Київського зошита»* увійшли до першої збірки *«Вечір»*.

А ще було Поділля. У селі Слобідка-Шелехівська на Хмельниччині зберігся будинок тітки Ахматової по материнській лінії, де неодноразово була поетеса. Тепер у ньому розташований Літературно-меморіальний музей Анни Ахматової.

Ахматова добре знала українську мову й переклала «Вільні сонети» та «Зів'яле листя» **Івана Франка**. Відомо також, що й українські митці цікавилися творчістю Ахматової, а деякі з них були особисто знайомі з поетесою. Зокрема **Микола Бажан** був разом з Ахматовою в Італії, коли їй вручали премію «Етна-Таорміна», а **Григорій Кочур** відвідав поетесу в останні роки її життя. Українською Ахматова звучить у перекладах **Дмитра Павличка, Петра Перебийноса, Михайла Москаленка, Світлани Жолоб, Володимира Затулівітра** та інших.

Один із пам'ятників Анні Ахматовій у Києві, установлений 2003 року студентами і викладачами Інституту реклами

* * *

Дав мені юнь Ти сутужною...
 Був ти нещедрим у ніжності.
 Скільки журби, далебі!
 Як же багатством у бідності
 Душу зігріти Тобі?
 Пісню слави лесливую
 Нам доля співа сліпа.

Господи! Та ж недбайлива я,
 Твоя рабіня скупа.
 Ні прутиком, ні трояндою
 Не буду в садах Отця.
 Я від кожної тріски падаю,
 Здригаюся від слівця.

*Переклад із російської
 Петра Перебийноса*

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справив на вас цей вірш? Яким настроєм він пройнятий?
2. Чи можна стверджувати, що твір побудовано у формі молитви? Аргументуйте відповідь.
3. Які питання хвилюють ліричну героїню?
4. Прокоментуйте християнські мотиви у творі.
5. Яку інтонацію оберете для виразного читання твору?

* * *

Жовтіє світло з темноти,
 Нас квітень ласкою проймає.
 На півжиття спізвився ти,
 Але й таким тебе приймаю.
 Сідай ось поруч і зумій
 Повеселіти над роками:

Поглянь на синій зошит мій
 Із молоденькими рядками.
 Прости журбу мою за двох,
 Раділа сонцю я замало.
 Прости, прости, що в багатьох
 Тебе я часто впізнавала.

*Переклад із російської
 Петра Перебийноса*

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Якими думками та настроями пройнятий цей вірш?
2. Намалюйте словесно картину, що виникла у вашій уяві під час читання твору.
3. Про які події з життя ліричної героїні ми дізнаємося? Як ви ставитесь до її сповіді?
4. Проаналізуйте символіку кольорів у поезії.
5. Прочитайте й прокоментуйте кульмінаційні рядки вірша.

Читачеві XXI століття

В Інтернеті можна знайти чимало цікавих матеріалів про життя і творчість Анни Ахматової. Зокрема, ресурс «Анна Ахматова» (<http://anna.ahmatova.com/>) пропонує користувачам збірки віршів, статті, спогади, значну кількість фотоматеріалів і портретів поетеси, а також аудіозаписи творів в авторському виконанні. Рекомендуємо також ознайомитися з унікальним зібранням про життєвий і творчий шлях мисткині, розміщений на сайті Київської бібліотеки імені Анни Ахматової: <https://bit.ly/2Ga0aQA>. Тут, до речі, можна знайти велику добірку українських перекладів творів поетеси та матеріали для дослідження теми «Анна Ахматова і Київ».

До вивчення поеми «РЕКВІЄМ»¹

У творчій майстерні письменниці

ПРО ІСТОРІЮ НАПИСАННЯ ТА КОМПОЗИЦІЮ ПОЕМИ «РЕКВІЄМ»

З ілюстрацій
до поеми
«Реквієм»

Наталія Бичкунова.
Пам'ятник (із серії
графічних ілюстрацій
до поеми «Реквієм»)

Найвизначнішим твором у пізній творчості Анни Ахматової вважається поема *«Реквієм»* — один з перших поетичних творів, присвячених сталінським репресіям. Це твір і про тих, хто опинився за ґратами, і про тих, хто мужньо переніс смерть рідних і близьких, хто не покоровився лихий долі.

«Реквієм» має біографічну основу. Так, у 1921 році за контрреволюційну змову розстріляли колишнього чоловіка Ахматової поета — Миколу Гумільова (на той час подружжя вже розлучилося). Тричі заарештовували сина Льва Гумільова (1935, 1938, 1949). Молодший Гумільов відбув більше 10 років концтаборів за «контрреволюційний терор», але насправді це була помста влади за батьків. Тричі репресований був і новий чоловік Ахматової, мистецтвознавець Микола Пунін, який загинув у таборі. Але «Реквієм» — це не тільки особиста трагедія, це трагедія всього народу; розповідаючи про своє горе, Ахматова говорить від імені мільйонів людей.

Композиція поеми має складну структуру. Твір складається з 10 розділів і широкого обрамлення (епіграфа, розділу «Замість передмови», посвяти, вступу й епілогу). Зберігати текст твору, що викривав злочини сталінської епохи, було небезпечно, й Ахматова довірила поему близьким друзям, які зберегли твір у своїй пам'яті. Завдяки цьому поема «пережила» часи, коли друкувати її було неможливо. У 60-х роках, коли всі вірші були скомпоновані й записані на папері, Ахматова з гордістю повідомила: *««Реквієм» знали напам'ять 11 осіб, і ніхто мене не видав»*. У 1963 році поема була опублікована за кордоном, і лише в 1987-ому вона вийшла в СРСР і стала широко відомою читачам.

¹ Текст поеми ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Які з віршів поеми вразили вас найбільше? Чому?
2. Розкрийте біографічну основу поеми.
3. Виразно прочитайте «Посвяту». Кому присвятила Ахматова свій твір?
4. Схарактеризуйте особливості композиції поеми.
5. Роздивіться інформаційний плакат¹, присвячений «Реквієму» Анни Ахматової. Чи погоджуєтесь ви з тим, що поему Ахматової можна назвати «голосом пам'яті»? Як у ньому звучить особиста трагедія поетеси і трагедія всього народу? Простежте, як переживання ліричної героїні вплітаються в історичний, національний, християнський контексти. Наведіть приклади образів, що увиразнюють кожний із цих контекстів. Як ви думаєте, чому на плакаті зображено пам'ятник поетесі, який установлено біля в'язниці «Хрести» в Санкт-Петербурзі?

6. Усно намалюйте портрет ліричної героїні. Яке значення має уподібнення героїні до Богоматері?
7. За допомогою яких художніх засобів створюється ефект багатоголосся в поемі?
8. Виразно прочитайте епілог «Реквієму». Як інтерпретується в ньому тема пам'ятника?
9. Прокоментуйте епіграф до поеми. Як він перегукується зі змістом твору? Чи можна стверджувати, що епіграф виражає ідею «Реквієму»?
10. Прослухайте, як читає свій твір Ахматова: <https://bit.ly/2YqjEba>. Яке враження справило на вас авторське виконання? Що нового воно додало до вашої інтерпретації поеми?
11. Поясніть, як ви розумієте назву твору.

¹ В інформаційному плакаті використано портрет Анни Ахматової роботи художника Юрія Анненкова, фотографію пам'ятника поетесі навпроти в'язниці «Хрести» в Санкт-Петербурзі (скульпторка Галина Додонова).

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

...За ім'ям Анни Ахматової стояв увесь народ, чим пояснюється її популярність, що дало їй право говорити від імені всіх людей... Її поезія, яку читали, цькували, замурували, належала людям. Вона дивилася на світ спочатку крізь призму серця, потім крізь призму живої історії.

Йосип Бродський, російський і американський поет, письменник, лауреат Нобелівської премії

Пісумовуємо вивчене

1. Як ви думаєте, чому Марина Цветаєва назвала Ахматову «златоустою Анною»?
2. За допомогою інформаційного плаката¹ розкрийте основні особливості ранньої лірики Анни Ахматової. Прокоментуйте їх на прикладі прочитаних вами віршів.

ОСОБЛИВОСТІ РАННЬОЇ ЛІРИКИ АННИ АХМАТОВОЇ

- ✓ психологізм у зображенні внутрішнього світу ліричної героїні;
- ✓ «щоденниковість» оповіді;
- ✓ лаконізм змісту і форми;
- ✓ конкретність описів;
- ✓ «неметафоричність», використання оксюморонів, контрастів.

3. Знайдіть в Інтернеті й прослухайте фрагмент «Реквієму» В.-А. Моцарта (Lacrimosa). Порівняйте поетичний і музичний «Реквієми».
4. Літературознавець Борис Зайцев назвав «Реквієм» Анни Ахматової «мовчазним вироком звірству». Чи поділяєте ви думку дослідника? Поясніть свою відповідь.
5. За матеріалами сайтів, присвячених Ахматовій (зокрема рекомендованих у цьому розділі підручника), підготуйте віртуальну екскурсію «Українські стежини Анни Ахматової». Проведіть таку екскурсію в класі.
6. Підготуйте мультимедійну презентацію «Анна Ахматова в образотворчому мистецтві». Простежте й прокоментуйте хронологію створення образів мисткині.

¹ Інформаційний плакат створено на основі репродукції картини Натана Альтмана «Портрет Анни Ахматової» (1914).

7. Розтлумачте підсумковий плакат¹, присвячений творчості Анни Ахматової. Зверніть увагу на подвійний портрет поетеси. Як ви думаєте, яким був задум художника? Поясніть, у чому полягали особливості ранньої та пізньої творчості Ахматової. Назвіть твори кожного з періодів.

8. Напишіть твір на одну з тем: «Любов'ю ми живі одною...» (за ранньою поезією Анни Ахматової); «Я тоді була з своїм народом. Там, де мій народ, на лихо, був»; «Мої улюблені сторінки лірики Анни Ахматової».

¹ У підсумковому плакаті використано автографи віршів Анни Ахматової, портрет поетеси роботи художника Володимира Янкілевського, фотографію пам'ятника поетеси у Києві (скульптор Олександр Стельмашенко).

Володимир Маяковський

Владимир Маяковский

(1893–1930)

Своїми швидкими кроками Маяковський сягнув далеко за нашу сучасність і десь, за якимсь поворотом, довго ще нас чекатиме.

Марина Цвєтаєва

«А ВИ НОКТЮРН¹ ЗМОГЛИ Б ЗАГРАТИ НА ФЛЕЙТІ
ЗАРЖАВІЛИХ РИНВ?»

Поета, драматурга й публіциста Володимира Маяковського часто називають найсуперечливішим із російських письменників ХХ століття. Гучногосий оратор і ніжний лірик, звеличений і принижений владою «трибун революції», зухвала, категорична й водночас надзвичайно вразлива людина. У його суперечливості — відображення складного і трагічного духу доби, у яку довелося жити великому письменнику.

Народився майбутній поет 19 липня 1893 року в грузинському селищі Багаді, розташованому поблизу міста Кутаїсі, в українській родині. Батько був лісником, його рід походив з кубанського козацтва, мати (уроджена Павленко) — з херсонських селян. Сам поет в одному інтерв'ю про своє походження говорив так: «Батько був козак, мати — українка. Перша мова — грузинська. Так би мовити, між трьома культурами». Про «три різних краплини в собі» Маяковський писав у вірші «Нашому юнацтву» (1927): «Ввібрав я трьох мовних джерел потік. Я не з кацапів-роззяв. Я з діда — козак, з другого — січовик, а в Грузії жить починав» (переклад Миколи Бажана). Сучасний російський письменник Юрій Зверєв наводить такий цікавий факт: «Сестра поета Людмила Володимирівна

Маяковський зі своїм улюбленим песиком

¹ Ноктюрн (фр. *nocturne* — нічний) — поширена назва музичних композицій, переважно інструментальних, що навіяна поетичним настроєм ночі.

розповідала, що... батько любив носити українські сорочки з вишивкою і запально сміявся, "як на картині Репіна". Улюбленим письменником у родині був Гоголь»¹.

Дитинство поета минуло серед величних гір і розкішних лісів, які з усіх боків оточували селище Багдаді. Однак щасливе грузинське життя родини Маяковських перервало велике горе. У 1906 році від зараження крові раптово помирає батько. Намагаючись влаштувати долі трьох дітей після втрати годувальника, мати вирішує їхати до Москви. Тут юний Маяковський з головою занурився в революційну діяльність: виступав на мітингах, розповсюджував прокламації. У п'ятнадцятирічному віці він вступив до партії більшовиків, свято вірячи в правоту їхньої справи. Паралельно юнак змушений був заробляти на життя. Навчання в московській гімназії довелось залишити. За політичну активність юного революціонера тричі заарештовували. Саме під час останнього ув'язнення Маяковський написав цілий зошит своїх перших віршів, з яких фактично й почалась його літературна творчість.

Петро Келін.
Портрет
Володимира
Маяковського
(1944)

У 1911 році він вступив до Московського училища живопису, скульптури й архітектури (здібності художника виявилися ще в дитинстві), у період навчання захопився футуризмом. 17 листопада 1912 року відбувся перший публічний виступ поета-початківця в кав'ярні з екстравагантною назвою «Бродячий собака». А вже в грудні 1912 року разом з іншими ідеологами футуризму він склав знаменитий Маніфест, який відкривав альманах «*Ляпас суспільному смакові*». Цей документ був викладом нових літературних принципів, він заперечував усі попередні естетичні цінності та в епатажній формі заявляв про розрив з тогочасною літературною традицією². У цьому ж альманасі були вперше надруковані два вірші Маяковського — «Ніч» і «Ранок», які свідчили про народження нового поета.

«Роком поетичного хрещення» Маяковського біографи вважають 1913-й. Він публікує свою першу збірку віршів «Я», разом з іншими футуристами виступає в містах Росії та України, бере участь у дискусіях і виставках, робить доповіді «Про новітню російську літературу», «Про досягнення футуризму». Крім того, пише статті, ставить у Петербурзі трагедію «Володимир Маяковський». Багато його виступів, як і інших футуристів, супроводжуються грандіозними скандалами. Адже далеко не всі готові були з радістю сприймати жовту кофту й циліндр Маяковського, його гостре слівце, його вірші, зовсім не схожі на

¹ З в е р е в Ю. Возвращение к Маяковскому // <http://zverev-art.narod.ru/ras/51.htm>

² Одне з положень Маніфесту було таким: «Скинути Пушкіна, Достоевського, Толстога та інших з Пароплава сучасності».

поезію класиків. Маяковський стає королем епатажу і скандальної слави, за що його виключають з училища.

Основна тема творчості Маяковського цього періоду — його ліричне «я», світовідчуття поета в місті, взаємини зі світом. Воно яскраво звучить у віршах «*Нате!*», «*Послухайте!*», «*Скрипка і трошки нервово*», і, звичайно ж, у ліричній мініатюрі «*А ви змогли б?*»:

Я вмить закреслив карту буднів,
хлюпнувши фарбами зі склянок.
Відкрив я в холодці на блюді
визицюватість океану.
З рибин на вивісках строкатих
читав я губ нових порив.
А ви
ноктюрн
змогли б заграти
на флейті заржавілих ринв?

Переклад із російської
Платона Воронька

Євгенія Ланг.
Маяковський (1918)

Цей вірш стане знаковим для поета, який протиставив себе світу буденності й нудьги. Дивовижне поєднання того, що, здавалося б, неможливо поєднати (флейти й заржавілих ринв), не могло не привернути увагу публіки, у когось воно викликало нерозуміння й неприйняття, в інших — подив і захват.

У подальшому Маяковський напише багато **віршів і поем**, серед яких і пройняті революційним пафосом, адже поет щиро повірив в оновлювальну роль більшовицького перевороту («*Лівий марш*» та ін.), і сатиричні, спрямовані проти недоліків суспільства («*Прозасідалися!*», «*Підлиза*» та ін.), і любовна лірика («*Лілічка! Замість листа*», «*Лист Тетяні Яковлеві*», «*Люблю*»). У творчій спадщині митця є і **сатиричні п'єси** («*Клоп*», «*Баня*»). Варто зауважити, що ті, хто в літературному дзеркалі впізнавали себе, влаштували справжнє цькування поета. Маяковський, який щиро вірив, що боротьба зі суспільними вадами наблизить світле майбуття, болісно переживав цю ситуацію.

У 1919–1920-х роках Маяковський активно співпрацює з Російським телеграфним агентством (РОСТА). Свій талант літератора й художника він спрямовує на створення «Вікон РОСТА» — плакатів, які поєднували в собі яскравий малюнок і гострий підпис, схожий на приказку, прислів'я або гасло. Основна тематика таких плакатів — утвердження революційних завоювань, критика міщанства. Цей проект можна назвати прообразом сучасних білбордів.

Письменникові судилося коротке земне життя, але твори його живуть і нині. В автобіографії «*Я сам*» він написав: «*Я — поет. Цим і цікавий... Про інше — тільки якщо це вистоялось словом*».

1. Як ви думаєте, чому Маяковський захопився саме футуризмом?
2. Розкажіть про ваше сприйняття вірша «А ви змогли б?». Чи здивувало воно вас своєю поетичною образністю?

До таємниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО ТОНІЧНЕ ВІРШУВАННЯ

Чимало творів Маяковського написані тонічним віршем.

Тонічне віршування (від грец. *tonos* — наголос) — це система віршування, за якої ритмічність досягається впорядкованим розташуванням наголошених складів серед ненаголошених.

Загальна кількість складів у рядку і ненаголошених складів тут довільна.

Ця система віршування відома з глибокої давнини. Вона утворилась із варязького, давньонімецького й давньоруського фольклору (билин). Однак слід зазначити, що, як і до Маяковського, так і після нього тонічний вірш використовували вельми рідко. Ним написані деякі вірші Г. Гейне й Т. Шевченка. Яскравий приклад у ліриці Маяковського — вірш «Послухайте!».

1. Продовжте речення: «Тонічне віршування — це ...».
2. Доведіть, що вірш «Послухайте!» написано тонічним віршем.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Маяковського, крім походження, ще багато чого пов'язує з Україною. З виступами він побував у Києві, Одесі, Полтаві, Дніпрі, Житомирі, Донецьку, Харкові, Миколаєві, Ялті, Севастополі, Сімферополі, Керчі, Євпаторії та Бахчисараї. Твори Маяковського перекладали **Михайль Семенко, Микола Вороний, Микола Бажан, Платон Воронько, Леонід Первомайський, Дмитро Павличко, Микола Лукаш** та багато інших. У своїй творчості великий поет неодноразово звертався до української тематики. Зі щирою ніжністю і любов'ю в 1924 р. він писав про нашу столицю (вірш «**Київ**»). Найяскравіший подарунок нашій Батьківщині — вірш «**Борг Україні**» (1926).

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справив на вас вірш «Борг Україні»¹?
2. Чи відчувається в ньому ставлення самого автора до України, української мови? Якщо так, то як би ви характеризували його?
3. Відлуння творів якого відомого класика звучить у вірші? Завдяки чому читач згадує ці твори?
4. Поясніть, як ви розумієте назву цієї поезії.
5. Прочитайте матеріали рубрики «**У творчій майстерні письменника**». Які особливості лірики Маяковського відображені в поезії «Борг Україні»?

¹ Текст вірша ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

ПРО ДЕЯКІ ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛІРИКИ МАЯКОВСЬКОГО

Улюблений прийом поета — *метафора*, особливо *гіперболічна*, тобто така, що ґрунтується на перебільшенні. Маяковський використовує і *футуристичну метафору*, що встановлює зв'язки між речами та предметами, які здавалося б, не можна якось пов'язати. Так, у вірші «**А ви змогли б?**» читача вражає метафоричний образ «*флейти заржавілих ринв*».

Ліриці Маяковського притаманний і *футуристичний епітаж* — уживання грубих, підкреслено не естетських слів або висловів, що шокували публіку, звиклу до класичної поезії, у якій не було місця такій лексичі. Таким, наприклад, є слово *плювочки* щодо зірок («**Послухайте!**»).

Загалом лексичний склад поезії Маяковського є дуже своєрідним. Його твори насичені *розмовною лексикою* (вжитий у вірші «**Борг Україні**» вислів «*жартів не скаль*» походить від простонародного *скалити зуби*). Поет часто використовує *неологізми* (наприклад, *хмарочос*, *автомобіль'*), він і сам любив вигадувати нові слова.

Маяковський — майстер *екзотичних рим*, тобто таких, які не знайомі читачеві і які навіть не завжди впізнають як риму. Так, у вірші «**Послухайте!**» не одразу видно достатньо послідовне перехресне римування, оскільки цей невеличкий вірш складається всього із чотирьох чотиривіршів, кожний рядок розбитий на сегменти завдяки написанню їх «драбинкою».

«**Драбинка**» — це новаторство Маяковського. Воно полягало в тому, що поет розбивав віршовані рядки, кожне окреме слово ставилось немовби сходинкою (звідси й назва — «*драбинка*»), яка підказує читачеві зупинку, немов паузу для виділення сенсу слова. «Драбинка» — це ще й своєрідна підказка читцю про темп читання, характер інтонації, місце пауз.

Підсумовуємо вивчене

1. Яке враження справили на вас вірші Маяковського? Що зацікавило в його особистості?
2. Які думки поета не втратили актуальності й у наш час?
3. Як ви думаєте, чому стаття про Маяковського називається саме так? А ви змогли б запропонувати свою назву? Якщо так, то аргументуйте її.
4. Як ви розумієте слова Марини Цветаєвої, винесені в епіграф до теми?
5. Перевірте правильність такого запису: «*Тонічне віршування — це система віршування, за якої ритмічність досягається впорядкованим розташуванням ненаголошених складів серед наголошених*».
6. Які з прочитаних вами віршів написані тонічним віршем?

¹ Хоча нині ці слова є цілком звичними для нас, за часів Маяковського вони були неологізмами.

7. Підготуйте повідомлення на тему «Маяковський і Україна», використовуючи матеріали з рубрики **«Українські стежини зарубіжної літератури»** та додаткові джерела. Особливу увагу зверніть на зв'язки поета з вашим рідним краєм.
8. Виконайте одне завдання на вибір:
 - ✓ підготуйте виразне читання напам'ять вірша, який вам сподобався;
 - ✓ напишіть есе «Мої роздуми над прочитаними віршами Маяковського».
9. За бажанням спробуйте написати вірш, який би починався словом «Послухайте!».
10. Уважно розгляньте підсумковий плакат до теми. Про що він нагадує нам?

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Дайте своє розуміння поняття «авангардизм». Назвіть яскравих представників авангардизму в різних видах мистецтва.
2. Заповніть таблицю «Авангардизм та його течії».

Назва течії	Основні ознаки	Представники
футуризм		
кубізм		
дадаїзм		
експресіонізм		
сюрреалізм		

3. Поясніть, чому стаття про Г. Аполлінера має таку назву: «Руйнівник мистецтва чи поет-новатор?».
4. Каліграфами називають:
 - А вірші, які супроводжують малюнками
 - Б вірші-підписи до малюнків
 - В вірші, записані у формі малюнків

5. Хто з поетів-модерністів і чому відмовився від уживання розділових знаків?
6. Поясніть, чому Р.-М. Рільке називають «*Орфеєм ХХ століття*».
7. Поміркуйте, що спільного в ліриці Р.-М. Рільке і Ф. Гарсія Лорки.
8. Роздивіться інформаційний плакат, присвячений срібній добі російської поезії. Поясніть взаємозв'язок течій. Прокоментуйте їх стильові особливості на прикладі прочитаних вами творів.

9. Складіть асоціативний куц до образу Олександра Блока — поета й особистості .
10. Знайдіть і прокоментуйте у вірші О. Блока «Незнайома» ознаки, які підтверджують його належність до символізму.
11. Чи вважаєте ви долю і вдачу Анни Ахматової героїчною? Підтвердіть свою думку конкретними фактами із творчого та життєвого шляху поетеси. Які риси характеру допомогли їй вижити у трагічні моменти життя?
12. Підготуйте рекламний проект/буктрейлер/постер, присвячений творчості Анни Ахматової.
13. Продовжте речення: «*Тонічне віршування — це...*»
14. Прокоментуйте такий вислів: «*До поетичного новаторства В. Маяковського можна віднести написання віршів "драбинкою"*». Наскільки правильно і повно він відображає новаторські тенденції у творчості поета?
15. Установіть відповідність між двома колонками.

А Маяковський	1 «Минають дні години і хвилини...»
Б Лорка	2 «Я вмить закреслив карту буднів...»
В Аполлінер	3 «Як заридала моя гітара...»
Г Рільке	4 «Була це душ копальня дивовижна...»
16. Що, на ваш погляд, об'єднує таких різних поетів, як В. Маяковський і Г. Аполлінер?
17. Створіть (на ваш вибір) плакат, буклет або асоціативний куц на тему «Шедеври європейської лірики першої половини ХХ століття».

На захисті вільних цінностей: проблеми свободи, миру і людської гідності в літературі ХХ століття

Уламки вір. Уламки сподівань.
Так захаращують безмежну душу,
що, мабуть, вже не віднайтись самому.

*Василь Стус, український поет,
перекладач, правозахисник*

Кожен вирішує для себе: раб він чи вільна людина!

Курт Воннегут, американський письменник

- ✓ Згадайте, що вам уже відомо про письменника раннього Відродження Томаса Мора і його книгу про Утопію.

До таємниць мистецтва слова

ПРО РОЗВИТОК ЖАНРУ АНТИУТОПІЇ

Розібратися, що ж таке **антиутопія**, неможливо, не зрозумівши, що таке **утопія**. Як ви уже знаєте, появи утопії світ завдячує англійському письменникові і державному діячеві **Томасу Морю** (1478–1535), який в одній зі своїх праць з доволі довгою назвою «*Золота книжечка, настільки ж корисна, як і забавна про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія*» описав химерний острів Утопію, на якому існував ідеальний лад.

Утопія (від грецьких слів οὐδὲ τόπος, тобто «місце, якого немає», за іншою версією — благословенне місце) означає щось нездійсненне, відображення ідеального суспільства, де все і завжди майже досконале.

У літературознавстві утопією називають різновид соціальної фантастики, для якого характерні правдиве змалювання життя в суспільстві загального благоденства. Така особливість утопії як літературного жанру потребує від автора художньої майстерності та особливих засобів переконливості у правильності суспільних проєктів та ідей, висловлених у творі.

Серед літературних творів утопії, що присвячені відображенню мрії про ідеальне суспільство, — «Місто Сонця» Томмазо Компанелли, «Вісті нізвідкіля» Вільяма Морріса й інші.

На відміну від утопії, що змальовує ідеальний світ, **антиутопія** — це жанр художньої літератури, що критично висвітлює уявне майбутнє, зокрема його небезпечні наслідки, пов'язані з різноманітними експериментами над людством з метою його «покращення».

Метою будь-якого твору антиутопії є звільнення від зайвих міфів та ілюзій, висвітлення справжніх проблем людства, прогнозування його майбутніх небезпек і загроз.

Уперше цей термін (англ. *dystopia*, *antiutopia*) ужив англійський філософ і економіст Джон Стюарт Мілль ще у 1868 році, але як назва для літературного жанру антиутопія почала використовуватися набагато пізніше, у 60-роках ХХ століття. Інтерес до антиутопії особливо розвинувся у ХХ столітті. Цьому сприяли, насамперед, Перша і Друга світові війни, а також масові злочини проти людства, що, на жаль, ознаменували цей історичний період.

Антиутопія є протиставленням утопії. В антиутопічних творах, частіше у гротескній і гіпертрофованій формі, розкривається далекий від ідеалу суспільний устрій, а головний герой протистоїть його режиму. Антиутопія широко використовує фантастику як прийом, але водночас, на відміну від наукової фантастики, що створює «інші» світи, висвітлює більш реальні та впізнавані речі. Фантастичні елементи в антиутопії допомагають розкрити недосконалість описуваного суспільного устрою, показати його негативні наслідки.

Серед характерних для творів антиутопії ознак варто вказати на такі:

- ✓ описуються негативні явища певної держави або суспільства, їхнього політичного устрою;
- ✓ дія відбувається у майбутньому;
- ✓ створюється антисвіт, антидержава, проти якої виступає герой;
- ✓ подається кілька поглядів на описаний суспільний устрій, які можуть суперечити один одному і створювати конфлікт;
- ✓ оповідь ведеться від імені учасників події, таким чином читач наче ознайомлюється зі щоденником чи нотатками героя, і в такий спосіб сам є частиною того, що відбувається.

Примирення з навколишньою дійсністю, покірне сприйняття своєї долі, сліпе поклоніння режиму, що змальовується в антиутопії, частіше викликає непорозуміння, несприйняття і навіть протест у головного героя твору.

Джордж Орвелл
(Ерік Артур Блер)
George Orwell
(1903–1950)

Кожен рядок моїх творів, написаний після 1936 року, прямо чи опосередковано спрямований проти тоталітаризму...

Джордж Орвелл

ПАЛКІЙ НЕНАВИСНИК ТОТАЛІТАРИЗМУ

Англійського письменника Джорджа Орвелла називають пророком і генієм, про нього пишуть книги, а на його твори знімають фільми. Сам же він відзначав: *«Моєю точкою відліку завжди є почуття несправедливості... Я пишу тому, що існує брехня, яку я хочу викрити, якийсь факт, до которого я хочу привернути увагу, і моя головна турбота — бути почутим»*.

Ерік Артур Блер (справжнє ім'я Орвелла) народився **25 червня 1903 року** в Індії, у селищі Мотігарі, на самому кордоні з Непалом. У цьому факті немає нічого дивного, адже Індія в той час була частиною Британської імперії. І хоча родина хлопчика походила зі старовинного аристократичного шотландського роду, багатою вона не була. Сам письменник згодом характеризував себе як представника *«нижчого середнього класу»* або *«безземельного дворянства»*.

Коли хлопчикові виповнилося 8 років, родина повернулася до Англії, де Ерік навчався в приватній підготовчій школі. Його успіхи й наполегливість сприяли тому, що через декілька років він отримав стипендію для подальшого навчання в одній з найпрестижніших приватних шкіл Англії в Ітоні. За словами біографіни письменника **Марії Карп**, Орвелл ще з дитячих років дуже любив читати й до того ж зазначав, що *«будь-яка книжка може його чомусь навчити»*. Тому й не дивно, що він мріяв стати письменником.

Після закінчення школи Ерік Артур покинув Англію й вирушив до Бірми, де з 1922-го по 1927 рік працював в індійській імперській поліції. Проте служба не приносила йому морального задоволення. Цей досвід

сприяв його переосмисленню імперської політики Британії. Як Орвелл сам зазначав, перебування в Бірмі сповнило його справжньої ненависті до імперіалізму. Повернувшись до Англії 1927 року, він остаточно вирішив стати письменником.

Але шлях до письменницької слави виявився нелегким: його твори не друкували, тому доводилося виконувати різну роботу (посудомийника, репетитора, помічника продавця), мандрувати й жебракувати. Цей період свого життя Орвелл яскраво описав у книзі *«Собаке життя у Парижі та Лондоні»* (1933). Існувати за літературні заробітки він зміг лише з 1934 року. Як стверджують дослідники творчості Орвелла, саме щоб розірвати з минулим й утвердити інше «я», письменник обирає для себе псевдонім: протонародне ім'я Джордж і прізвище Орвелл за назвою річки в місцевості, де пройшло його дитинство.

Переломним моментом у житті письменника стала участь у Громадянській війні в Іспанії (1936–1939), спогади про яку стали основою роману-хроніки *«Повернення в Каталонію»* (1938). Чотири місяці Орвелл провів на фронті у складі республіканського ополчення, отримав тяжке поранення. Перебування на цій війні йому, тоді ще переконаному прихильнику соціалізму на той час, «відкрило очі» на те, що соціалізм може бути не тільки демократичним, а й побудованим на зразок тоталітарного режиму «советщини». Згодом письменник утвердився як принциповий і палкий ненависник будь-якого тоталітаризму.

У роки Другої світової війни письменник працював у відомій британській національній телерадіокомпанії ВВС (Бі-бі-сі). Орвелл був ведучим антифашистської передачі та писав публіцистичні твори. В есеї-рецензії на *«Mein Kampf»* 1943 року Орвелл уперше порівняв Гітлера і Сталіна. Американська дослідниця біографії й творчості Орвелла Андреа Халупа стверджує, що на той час це багатом навіть не вкладалося в голову.

Джордж Орвелл
в студії ВВС (фото 1942)

Можливо саме тому, коли 1944 року письменник спробував надрукувати свій новий твір *«Animal Farm»* (*«Колгосп тварин»*) — антисталінську сатиричну казку, йому скрізь відмовляли. Влада Великобританії побоювалася образити свого союзника, який ціною неймовірних жертв перемагав у цей час на всіх фронтах війни. А сам письменник, за його власними словами, *«уперше був по-справжньому задоволений тим, що зробив»*, і доклав усіх зусиль, щоб його твір нарешті побачив світ.

Видання *«Колгоспу тварин»* вдалося реалізувати уже в повоєнний час, 1945 року. І хоча самому Орвеллу заплатили лише 100 англійських фунтів за невеличкий наклад цього твору, проте книга розійшлася блискучо, а до письменника прийшла справжня слава.

Трагічні післявоєнні події, зокрема скинуті американцями атомні бомби на Хіросіму та Нагасакі, спричинили усвідомлення письменником нової загрози, що стоїть перед людством. Тому Орвелл розпочав новий резонансний твір — антиутопічний роман «1984», який побачив світ 1949 року.

Але невдовзі, **21 січня 1950 року**, змучений туберкульозом, на який він хворів багато років, письменник помер.

Найвідоміші твори Джорджа Орвелла («Колгосп тварин» і «1984») були заборонені в СРСР і країнах Східної Європи аж до кінця 1980-х років. Чому так сталося, чого боялася влада цих держав, ви зможете остаточно зрозуміти, лише прочитавши їх...

1. На основі прочитаної статті складіть розповідь про життя й творчість Дж. Орвелла.
2. Розкрийте, які історичні події стали поштовхом для творчості письменника.
3. Прокоментуйте назву статті про письменника й епіграф до неї. Запропонуйте свій варіант назви статті.
4. Поділіться враженнями, на які очікуєте від читання творів Дж. Орвелла.

До вивчення сатиричної казки «КОЛГОСП ТВАРИН»¹

У творчій майстерні письменника

З ІСТОРИЇ СТВОРЕННЯ ТА ВИДАННЯ «КОЛГОСПУ ТВАРИН»

Основою сюжету «Колгоспу тварин» Джорджа Орвелла була подія, свідком якої він став. Як він сам згадує про це в передмові до першого перекладу твору: якось в англійському селі він побачив, як маленький хлопчик прутом поганяє коня. Тоді й виникла думка про те, що якби тварини усвідомлювали це, то давно б позбулися гніту набагато слабшої від них істоти. Через п'ять років він написав твір «Animal Farm», який зробив його відомим на весь світ.

Виданий англійською в серпні 1945 року, твір Орвелла справив ефект вибуху бомби, адже протягом усієї війни британці й американці намагалися не дратувати Сталіна й утримувалися від публічної критики радянського режиму. А тут з'являється така дошкульна сатира на весь радянський лад, у якій легко вгадується і сам керівник СРСР, і події революції 1917 року, які привели комуністів до влади.

Перший переклад цього всесвітньо відомого твору Орвелла вийшов саме українською. Його здійснив на той час нікому ще не відомий американський науковець українського походження, а згодом — усесвітньо відомий історик, професор Гарвардського університету **Ігор Шевченко**

¹ Текст сатиричної казки ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

під псевдонімом **Іван Чернятинський**. За дозволом перекласти й видати твір українською він звернувся безпосередньо до самого Орвелла. Оскільки тоді перелякані цим твором західні видавці не поспішали його друкувати, аби надалі не псувати стосунки з радянськими союзниками, то Орвелл охоче відгукнувся на цю пропозицію. Так зав'язалося листування між автором твору та його перекладачем. А коли Орвелл дізнався, що переклад призначається саме для безпосередніх учасників подій, описаних у його творі, то він написав передмову спеціально для українського видання й навіть виділив частину власних грошей на друк книжки у видавництві «Прометей». Його переконав залізний аргумент, який навів І. Шевченко в листі: *«Нам завжди було цікаво, чи знає хто-небудь правду про репресії та голодомор. Ваша книга нарешті дала відповідь на це питання»*.

Обкладинка першого видання повісті-антиутопії українською мовою (Мюнхен, 1947)

У передмові до видання Джордж Орвелл написав: *«Я отримав прохання написати передмову для перекладу "Animal Farm" українською мовою. Я добре свідомий того, що пишу для читачів, про яких нічого не знаю, та й вони, мабуть, ніколи не мали нагоди довідатися про мене»*. Письменник звертає увагу на два аспекти, принципові для нього. Зокрема про те, що *«окремі епізоди, хоч і, назагал, правильно переспівують історію революції, не тільки спрощені, а й поперемишувані під хронологічним оглядом. Це було необхідно для симетричної побудови оповідання»*. А щодо кінцівки твору зазначив: *«Багато читачів закрили книжку під враженням, що вона кінчається цілковитим примиренням між свиньми та людськими істотами. Та не такий був мій намір — навпаки, я навмисно закінчив оповідання гучною бучею. Писав я безпосередньо після Тегеранської конференції, що, як усі думали, установила ліпші відносини між СРСР та Заходом. Я особисто не вірив, що ті дружні відносини будуть тривати довго. І, як виявилось, не дуже помилявся»*.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться враженнями, які справив на вас прочитаний твір.
2. Підготуйте повідомлення про історію створення твору першого українського видання «Колгоспу тварин».
3. Сформулюйте тему та ідею твору.
4. Розкажіть, як і чому хутір «Дідівщина» змінюється на «Колгосп тварин».
5. Схарактеризуйте основних персонажів твору.
6. Які історичні аналогії виникали у вас, коли ви читали цей твір? Свою відповідь аргументуйте прикладами з тексту.

7. Кого з відомих історичних осіб можна впізнати в образах героїв твору? Аргументуйте свою відповідь.
8. Зачитайте «Сім Заповідей», які проголосили тварини. Проаналізуйте за текстом, як і чому вони змінюються протягом розвитку подій.
9. За допомогою конкретних прикладів доведіть, що «Колгосп тварин» — антиутопія.
10. Поясніть, як ви зрозуміли фінал твору. Зверніть увагу на авторський коментар кінцівки твору.
11. Розв'яжіть кроссенс і на його основі складіть зв'язну розповідь.

Літературні нотатки подорожнього

2016 року в Лондоні біля головного входу до штаб-квартири ВВС було встановлено бронзовий пам'ятник Джорджу Орвеллу. Скульптор **Мартін Дженнінгс**, автор пам'ятника, так прокоментував свою роботу: «Я багато років є прихильником Орвелла, тому вважаю, що базою для цієї роботи стало моє знання його творів». Тому не дивно, що на стіні біля пам'ятника розміщена цитата з «Колгоспу тварин»: «Якщо свобода взагалі щось означає, то це право говорити людям те, чого вони не хочуть чути».

Пам'ятник Джорджу Орвеллу в Лондоні

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Крім першого українського перекладу «**Колгоспу тварин**», здійсненого **Ігорем Шевченком** під псевдонімом **Іван Чернятинський**, існує ще декілька перекладів цього твору. Так, зокрема у «вільному перекладі», як його називають, **Ірини Дибко «Хутір тварин»**, перекладачка змінює імена всіх героїв на російський лад. Наприклад, замість містера Джонса у творі йдеться про господаря ферми Романова, а кнур Наполеон став Вісарйоновим.

Оригінальний варіант назви твору Орвелла «**Ферма “Рай для тварин”**» представлено в українському перекладі **Юрія Шевчука** 1991 року. Цікаво, що передрук цього перекладу 2015 року вийшов уже під назвою «**Колгосп тварин**».

Також є ще кілька перекладів твору Орвелла українською, зокрема **Олексія Дроздовського** під назвою «**Скотоферма**». Але дивно те, що про особистість автора цього перекладу літературознавчій і перекладацькій спільноті нічого не відомо.

Читачеві ХХІ століття

Багато з ідей і навіть фраз Джорджа Орвелла продовжують «жити» й у сучасному суспільстві. Так, письменник в есеї «**Ви і атомна бомба**» вперше використав термін «**холодна війна**». Задовго до того, як з'явилися засоби відеостеження і прослуховування, Орвелл у своєму романі «1984» описав «тотальне стеження» за людиною. І сьогодні, коли йдеться про роботу спецслужб, часто використовують відому фразу з роману: «**Великий брат стежить за тобою...**».

У творчій майстерні письменника

ПРО РОМАН «1984»

Найвідомішим твором Джорджа Орвелла став роман-антиутопія «1984», виданий у 1949 році. Цей твір перекладено 62 мовами світу, а в 2009 році впливова британська газета «*The Times*» «1984» назвала найважливішою книжкою, надрукованою за останні 60 років. Роман також посідає перші місця в різних рейтингах, зокрема у рейтингу «100 найкращих книжок усіх часів» американського журналу «*Newsweek*» він займає другу позицію.

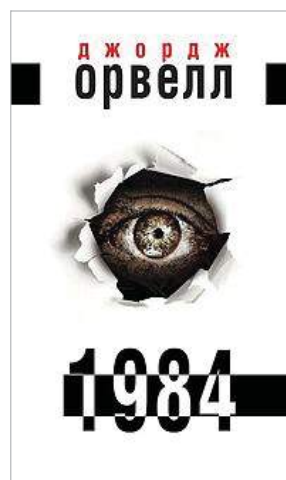
А були часи, коли цей твір Орвелла був заборонений не тільки в Радянському Союзі, а й у Сполучених Штатах — настільки революційним і небезпечним його вважали.

Обкладинка англомовного видання роману

Роман змальовує тоталітарне суспільство, у якому панують страх, диктатура та тотальне стеження. Терор, який влаштовує влада в романі «1984», спрямований на повне знищення особистості й руйнування її здатності адекватно сприймати реальність. Згодом назва цього твору, його фрази й навіть ім'я самого Орвелла стали використовувати для обговорення питання тоталітарного устрою. Наприклад, фразою роману: «*Великий брат стежить за тобою!*» (англ. *Big Brother is watching you!*) — почали характеризувати будь-який акт спостереження, який сприймається як насильницький. Цікаво, що відома фраза з роману: «*Двічі по два — дорівнює п'яти*» — як зазначають дослідники творчості Орвелла, виникла тоді, коли письменник почув радянське гасло «*П'ятирічку — за чотири роки!*».

Головний герой твору Вінстон Сміт, мешканець Лондона, працює в «Міністерстві правди». За ним, як і за іншими працівниками, невпинно стежить Старший (Великий) брат, який все бачить і все знає. Це одноосібний лідер держави Океанія, де відбувається дія. Раптово Вінстон усвідомлює, що влада всіх обманує, і починає шукати відповідь на запитання, чому цей світ саме такий і як його зробити кращим. Він стає справжнім бунтарем, але що з цього вийшло, можна дізнатися, лише прочитавши роман.

Обкладинка українського видання роману

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Орвелл дуже актуальний, і в якомусь сенсі можна навіть сказати, що він сьогодні актуальний мало не більше, ніж тоді, бо тоді думали: ось тоталітарні режими, нацистська Німеччина, Радянський Союз, всі ці історичні поняття, і ось після 89–91 року вже почало здаватися, що тоталітаризм абсолютно в минулому. На жаль, ми бачимо сьогодні, що тоталітаризм не пішов.

Марія Карп, британська письменниця, журналістка, біографія Дж. Орвелла

Орвелл створив художню модель тоталітарного суспільства і держави в своїх романах «1984» і «Колгосп тварин». Це суспільство, побудоване на пропаганді, оскільки пропаганда є головним виробництвом країни. [...]

Орвелл своєю книгою побудував цілу країну, окремий світ, вибудований на фундаменті пропаганди. Він хотів утримати нас від переходу в цей світ, але це виявилось не так просто. І не його вина, що утримати нас не вдалося. Вина лежить на нас.

Георгій Почепцов, український письменник-фантаст і журналіст, фахівець з питань комунікаційних технологій

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Особливі творчі взаємодії пов'язують Джорджа Орвелла з відомим українським письменником **Іваном Багряним**. Ці взаємозв'язки дослідила українська літературознавиця **Світлана Кобута** в роботі **«Концепція “вільної людини” у творчій спадщині Івана Багряного та Джорджа Орвелла»**. Зокрема дослідниця зазначає, що непрямий діалогічний зв'язок обох письменників *«будується навколо не лише спільних проблем, а й творів авторів»*.

Цікаво і те, що, як зазначає відомий український літературознавець і громадський діяч **Іван Дзюба**, саме Іван Багрянний був ініціатором й організатором першого видання «Колгоспу тварин» українською мовою.

Читачеві ХХІ століття

Тим, хто бачить себе в майбутньому блогером, цікаво буде дізнатися поради Джорджа Орвелла щодо письменницької майстерності, які він розкриває в *есеях «Політика й англійська мова»* і *«Чому я пишу?»*. Так, наприклад, письменник звертає увагу на те, що насамперед потрібно дати собі відповіді на такі прості запитання:

- що я намагаюся сказати?
- якими словами це найкраще передати?
- який образ чи вислів це добре пояснює?
- чи достатньо свіжим є цей образ, щоб мати найсильніший ефект?

Також письменник радить не використовувати занадто довгі слова, не використовувати мовні кліше, а наголошує, що якщо ви можете викинути слово — викидайте його. Є і така порада: *«Краще поруште ці правила, ніж пишiть щось відверто безкультурне і дике»*.

Мистецькі передзвони

Ось уже кілька десятиліть поспіль серед найпопулярніших жанрів кінематографа залишається антиутопія. Найбільш відомі серед них — **«Той, що біжить по лезу»** (1982, режисер **Рідлі Скотт**), **«Матриця»** (1999, режисери **Лана і Лілі Вачовські**), **«Особлива думка»** (2002, режисер **Стівен Спілберг**), **«Еквілібріум»** (2002, режисер **Курт Віммер**), а також **«Голодні ігри»** (2012, режисер **Гері Росс**), **«Дивергент»** (2014, режисер **Ніл Бергер**) та інші, касовий успіх яких вражає.

Тоталітарне суспільство, диктатура, різноманітні засоби перетворення людини на бездумного виконавця — це те, що розкривається у фільмах-антиутопіях, має попередити про ті небезпеки, які можуть чатувати на нас у майбутньому.

Постер фільму «Матриця» (1999)

Підсумовуємо вивчене

1. Підтвердьте або спростуйте думку українського журналіста Олега Шами про те, що у творі Орвелла «знайшлося місце голоду в Україні, а також бажання радянської влади засекретити дії, що призвели до цієї трагедії. Орвелл описує схожу ситуацію на скотному дворі: "Залишилися тільки солома і буряк. Голод подивився їм прямо в обличчя"».
2. Порівняйте і прокоментуйте думки про творчість Джорджа Орвелла, представлені в рубриці «**Зі скарбниці літературно-критичної думки**».
3. Якщо володієте англійською мовою, спробуйте порівняти оригінал твору Орвелла (або його уривок) з перекладом або навіть декількома його перекладами.
4. Опрацювавши матеріал про українські переклади твору Орвелла, поданий у рубриці «**Українські стежини зарубіжної літератури**» (с. 113), поміркуйте, яка з назв перекладів, на вашу думку, більш вдала й чому.
5. На відеоканалі Youtube (<https://bit.ly/2OWhrkc>) подивіться анімаційний фільм режисерів **Джона Хеласа і Джоя Бетчелора** «Хутір тварин» (1954) і порівняйте його з прочитаним текстом.

Постер мультфільму
«Хутір тварин» (1954)

6. Напишіть есе на тему «Актуальність творів Джорджа Орвелла у наш час».
7. На основі інформаційного плаката підготуйте повідомлення про творчість Джорджа Орвелла.

Епічний театр Бертольта Брехта: чим він дивує глядача?

Наш театр повинен пробуджувати в глядачах бажання пізнати життя, він повинен навчити їх відчувати радість у боротьбі за зміну дійсності. Наші глядачі повинні не лише стежити за тим, як на сцені визволяють Прометея, — вони повинні навчитися розуміти, яку насолоду приносить участь у справі його звільнення.

Бертольт Брехт

З 20-х років ХХ століття німецький письменник Бертольт Брехт працював над розробкою теорії свого театру, визначивши його як *епічний*. Цей театр він протиставляв традиційному — *драматичному*, який ще називав *аристотелевським* — за ім'ям давньогрецького мислителя Аристотеля, автора славнозвісного трактату «Поетика». У цій праці йшлося про силу емоційного впливу театру на глядацьку публіку. Завдання драматичного театру — підкоривши почуття глядача, створити ілюзію справжнього життя, щоб разом з акторами він сміявся і плакав, обурювався і дивувався, переживав сумніви і прозріння. Забувши про театральні умовності, глядач сприймає все побачене як реальні події і настільки емоційно захоплюється ними, що переживає *катарсис*¹.

Зовсім інші завдання епічного театру. За Брехтом, він покликаний насамперед діяти не на почуття, а на розум глядача, використовуючи до того ж основну особливість епосу як роду літератури — *оповідь про певні життєві ситуації немов збоку*. Як відзначають дослідники, епічним Брехт називав свій театр ще й тому, що саме зображення подій за багатомірністю та масштабністю, за настановою на виявлення всезагального зв'язку явищ близьке до епічного зображення.

Усе в такому театрі підпорядковане дотриманню дистанції між сценою і публікою, щоб глядач, емоційно не занурюючись у дію, міг зберігати ясність розуму і був спроможний постійно міркувати над побаченим. Йому не повинні заважати ні сльози смутку чи радості, ні страх за долю персонажів, ні надмірні сплески інших емоцій. Отже, Брехт хоче поставити кожного, хто дивиться або читає п'єсу, у позицію уважного спостерігача за всім, про що йому оповідають драматург, режисер і актор. *Завдання письменника — розвивати інтелект глядача (звідси ще одна назва театру — інтелектуальний), пробуджувати в ньому прагнення до вдосконалення світу, спонукати його до суспільної активності*.

Щоб здійснити свій задум, Брехт теоретично обґрунтовує і використовує на практиці *ефект відчуження*, який полягає в незвичайному зображенні звичайного з метою пробудження глядацького сприйняття.

¹ *Катарсис* — тут: за Аристотелем, очищення емоцій мистецтвом.

Сам митець пояснював цей ефект таким чином: «Відчужити подію чи характер — означає насамперед позбавити цю подію чи характер усього очевидного, знайомого, зрозумілого і збудити відтак здивування і зацікавленість».

Здивуванню глядачів були підпорядковані різноманітні театральні засоби. Так, звикнувши до багатих декорацій і достовірних костюмів в історичних п'єсах, публіка брехтівського театру здивовано дивилася на мінімалістичне оформлення сцени, досить умовні костюми персонажів, таблички з написами, які з'являлись над головами акторів у ході спектаклю. Ще більш незвичним для неї було введення в п'єсу так званих *зонгів* — пісень, які виконують актори, але ніби поза дією спектаклю.

Дивувало й те, що актори епічного театру не прагнуть, щоб глядач їх повністю ототожнював з театральними персонажами. «Брехт рекомендує акторові грати і водночас залишатися самим собою — людиною, що грає чужу роль, ні на мить не забуває про це й не дає забути глядачеві. Брехт порівнює актора свого театру з перехожим, який переповідає юрбі цікавих вуличну пригороду, свідком якої щойно був: розігруючи сценку в особах, перехожий все-таки не стане видавати себе за її учасника...»¹

Брехт виклав особливості епічного театру в порівнянні з драматичним, основні з яких можна представити у вигляді такої таблиці:

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДРАМАТИЧНОГО Й ЕПІЧНОГО ТЕАТРІВ

Драматичний театр	Епічний театр
Дія	Розповідь
Залучає глядача до сценічної дії і розтрачує його активність	Робить глядача спостерігачем, але пробуджує його активність
Дає глядачеві змогу виявляти почуття	Примушує глядача приймати рішення
Переживання	Світогляд
Глядач співпереживає	Глядач вивчає
Гіпноз	Аргументація
Сприймання консервується	Сприймання переходить у пізнання

1. Перевірте правильність таких записів: «Драматичний театр — це театр емоцій, епічний — театр міркувань»; «Актори епічного театру намагаються грати так, щоб глядач втратив відчуття різниці між театральною дією і справжнім життям».
2. Продовжте речення: «Епічний, неаристотелевський, інтелектуальний — це ...».
3. Поясніть, у чому полягає сутність ефекту відчуження.
4. Прокоментуйте таблицю «Порівняльна характеристика драматичного й епічного театрів».

¹ З а т о н с ь к и й Д. С. Реалізм Бертольта Брехта // Брехт Б. Копійчаний роман. Матінка Кураж та її діти. Кавказьке крейдяне коло. — К., 1987.

Бертольт Брехт
Bertolt Brecht
(1898–1956)

Як митець, особливо як драматург, як практик і театретик театру, Брехт був сміливим новатором і вдався до художніх прийомів, що викликали заперечення у прихильників звичних, традиційних форм.

Дмитро Затонський

ТВОРЕЦЬ ЕПІЧНОГО ТЕАТРУ

Німецький митець **Бертольт Брехт** — драматург і публіцист, поет і прозаїк, режисер і кіносценарист — насамперед увійшов в історію літератури як творець нової театральної системи, що одержала назву «епічний театр». В її основі — ідея виховання активного глядача, який прагне до перебудови суспільства на засадах розуму і справедливості.

Народився майбутній письменник (повне ім'я — Ойген Бертольд¹ Фрідріх Брехт) 10 лютого 1898 року у старовинному баварському містечку Аугсбурзі. Його батько, директор паперової фабрики, належав до заможних городян. У родині Брехтів дітей з ранніх років готували до буржуазного життя, за словами самого письменника, навчали «*мистецтву панувати*». Однак така перспектива зовсім не влаштувала Бертольта, який ще в юності твердо вирішив стати на шлях протесту проти міщанського укладу життя. Вже згодом у вірші «*Вигнаний на законній підставі*» він напише:

В міру того, як я виростав і роздівлявся довкола,
Відвертало мене від людей мого класу,
Від звички наказувати і від послуг лакея.
І залишив я свій клас і приєднався
До простолюддя.

Переклад із німецької Леоніда Череватенка

Приєднатися до простолюддя Брехту допоміг і його літературний хист, який пробудився в душі хлопця дуже рано. Спроби пера талановитого початківця не залишались без уваги — ще в 1914 році друком вийшли його вірші, есе та театральні рецензії. Не залишився непоміченим і твір 17-річного Брехта-гімназиста, написаний за словами Горация: «*Солодко й почесно вмерти за батьківщину*». Пригадаймо, що в цей час уряд Німеччини, намагаючись здійснити свої загарбницькі плани, вів Першу світову

¹ Пізніше змінив своє ім'я на Бертольт.

війну. На вулицях Аугсбурга, як і інших німецьких міст, звучали урапатріотичні гасла, у яких висловлювалася підтримка політики кайзера. На фронтах гинули тисячі німецьких солдат, кинутих шовіністичним урядом у горнило війни. Причому гинули вони, не захищаючи свою батьківщину від ворога, а виконуючи накази тих, хто прагнув загарбати чужі землі. Саме в такий тривожний час юний Брехт напише зізнання, яке шокувало його вчителів: *«Вислів, що вмерти за батьківщину солодко й почесно, можна розцінювати лише як тенденційну пропаганду. Прощатися з життям завжди важко, у ліжку так само, як і на полі бою, і особливо молодим людям у розквіті сил. Тільки пустоголові дурні можуть зайти у своєму порожньому красномовстві так далеко, щоб говорити про легкий стрибок крізь темні ворота»*. Цей твір не лише обурих педагогів, а й ледве не став приводом для виключення Брехта з гімназії. Водночас він став яскравим виявом оригінальності мислення автора, а головне — його громадянської позиції, яка полягала у викритті сутності загарбницької війни, буржуазної моралі і захисті права людини на достойне життя.

Закінчивши в 1917 році гімназію, Брехт стає студентом медичного факультету Мюнхенського університету. Однак навчання переривається мобілізацією до армії. Через слабке здоров'я Брехта направляють не на фронт, а працювати санітаром у госпіталі в його рідному Аугсбурзі. Жахи війни, про які він так багато чув, тепер вриваються і в його життя. Вони постають перед очима юнака у вигляді фізично і духовно скалічених солдат. Свої думки і переживання Брехт виливає в *«Легенду про мертвого солдата»* (1918). У сатиричній формі він викриває мілітаристську політику й антигуманізм уряду, який, за художнім вимислом письменника, і мертвому воїну не дає спокою, а безжалісно й цинічно штовхає його на загарбницьку війну. Саме цей твір через шістнадцять років гітлерівці використали як привід для позбавлення Брехта німецького громадянства.

Згодом з'являються і перші п'єси Брехта — *«Ваал»*, *«Барабани серед ночі»*, *«У нетрях міст»*, які засвідчили народження нового німецького драматурга. Так, відгукуючись про прем'єру «Барабанів серед ночі», відомий берлінський критик Герберт Ієрінг писав: *«Двадцятичотирирічний художник Берт Брехт протягом одного дня змінив художній образ Німеччини»*. Цю п'єсу було відзначено найпрестижнішою на той час літературною премією країни — імені Клейста.

У 1924 році Брехт переїжджає до Берліна. Тут він зацікавлюється ідеями комунізму, активно вивчає праці класиків марксизму-ленінізму, виступає з лекціями в марксистській робітничій школі. З 1926 року працює на посаді драматурга в «Німецькому театрі». У 1928 році ім'я Брехта набуває міжнародного визнання у зв'язку з публікацією і постановкою на сцені п'єси *«Тригрошова опера»*. Саме в 20-і роки в уявленні митця починає складатися славнозвісна теорія епічного театру, яка вплинула на всю його подальшу творчість.

Однак разом зі славою яскравого драматурга на письменника чекали і неприємності, пов'язані з переслідуванням його гітлерівцями за антивоєнні погляди та комуністичні переконання. Перший зловісний

«дзвінок» пролунав ще в 1923 році, коли під час гітлерівського путчу в Мюнхені ім'я Брехта було внесено до списку осіб, які підлягають страті. Надалі ж хвиля цькування митця наростала з жахливою силою. За кожним його кроком стежили поліцейські, написані ним твори піддавали жорсткій цензурі.

1933 рік, коли до влади в Німеччині приходять фашизм, стає фатальним як у долі всієї країни, так і в долях її найкращих представників. Більшість із письменників змушені покинути заражену «коричневою чумою» батьківщину, інші ж приречені на довгий час піти у так звану внутрішню еміграцію, тобто припинити будь-яку творчу діяльність на знак протесту проти панівного режиму. Серед перших закономірно опиняється і Бертольт Брехт. Емігрантські дороги приводять його до Праги, Відня, Цюріха, Парижа, тривалий час він живе в Данії, Фінляндії і США. У роки вигнання митець продовжує боротьбу з фашизмом усіма можливими для нього засобами: виступає в радіопередачах і на конгресах письменників, працює в редколегії журналу *«Das Wort»* («Слово»), пише антивоєнні художні твори. Саме його драматургія стає найсильнішим чинником політичної боротьби під час перебування в еміграції. У лексиконі письменника навіть з'являється словосполучення *бойовий реалізм*, під яким він розуміє викриття вад сучасного буржуазного світу, спрямування читача до активної боротьби проти них.

Письменник прагне винести на сцену глобальні філософські теми: людина і війна («Матінка Кураж та її діти»¹, 1939), людина і наука («Життя Галілея», 1938–1946); людина і мораль («Добра людина із Сичуаня», 1940); людина і закон («Кавказьке крейдяне коло», 1945); людина і фашизм («Страх і відчай Третьої імперії», 1938; «Кар'єра Артуро Уї, якої могло б і не бути», 1941). Особливе місце у його творчості посідає своєрідний вид драми —

парабола, тобто розгорнута, багата на події притча.

Однією з найпопулярніших п'єс Брехта є історична хроніка *«Матінка Кураж та її діти»*, події якої відбуваються в часи Тридцятилітньої війни (1618–1648). Він написав її за мотивами повісті німецького письменника XVII століття, безпосереднього учасника Тридцятилітньої війни — Г. Я. К. Грімельсгаузена — *«Детальний і дивовижний життєпис неприторенної дурисвітки та волоцюги Кураж»*. Торговка Анна Фірлінг на прізвище матінка Кураж усілякими засобами намагається одержати зиск від війни. Її жагуче прагнення збагатитися за рахунок грабунку мирних мешканців не зробило її ані багатогою, ані щасливою.

Міхаель Матіас Прехтль.
Бертольт Брехт (1983)

¹ Німецькою *Mutter Courage und ihre Kinder. Courage* в перекладі з нім. — «сміливість».

У гонитві за наживою на дорогах війни вона втрачає трьох своїх дітей, однак навіть і не усвідомлює, що своїми діями сама доклала рук до їхньої гибелі. Завершує п'єсу зонг, який звучить із глибини сцени:

Війна, то щедра, то убога,
Тривати може цілий вік.
Але від неї нічого
Не має простий чоловік.

Переклад із німецької
Марка Зісмана

Гелена Вайгель
у ролі матінки Кураж

Навіщо ж Бертольт Брехт напередодні Другої світової війни розповів історію про події досить давні? Насамперед він прагнув, щоб крізь призму далекого минулого читач і глядач осмислили сучасність, щоб подолавши у собі духовну сліпоту матінки Кураж, яка сподівалася на горі інших побудувати власне щастя. Світова прем'єра «Матінки Кураж...» відбулася в 1941 році в Цюриху, коли Європою вже йшла війна. У Берліні виставу вперше зіграли вже в 1949 р.

У роки еміграції Брехт написав першу редакцію славнозвісної п'єси «Життя Галілея», в основу якої покладено історію життя великого італійського дослідника епохи Відродження Галілео Галілея (1564–1642). Він виступив на захист учення Миколая Коперника про геліоцентричну будову світу, активно пропагував його. За це вченого засудила інквізиція. Не витримавши її переслідувань, Галілей у віці 69 років був змушений зректися своїх поглядів. У народі збереглася легенда про те, що після тортур інквізиції Галілей піднявся з колін і сказав: «А все-таки вона крутиться!». Однак більшість учених стверджували, що насправді це не що інше, як вигадка. До реальних фактів вони відносили те, що Галілея не піддавали тортурам, а лише погрожували ними. Злякавшись цих погроз, учений здався. Про ці факти знав і Брехт, саме їх він і використав під час написання п'єси.

У 1948 році Брехт повернувся на рідну землю. Важливою подією в його житті стало відкриття театру «Берлінський ансамбль», який він заснував разом зі своєю дружиною, відомою німецькою акторкою, славнозвісною виконавицею ролі матінки Кураж Геленою Вайгель. Саме цей театр і дав йому можливість перевірити на практиці свої драматургічні новації. Гастролі трупи в Парижі, Варшаві, Москві, Лондоні, Римі і Ленінграді (тепер — Санкт-Петербурзі) утверджують за Брехтом славу одного з найвидатніших драматургів ХХ століття. Він пише теоретичні праці, присвячені театру, веде активну громадську роботу. Свідченням широкого визнання діяльності письменника є, зокрема, обрання його президентом Німецького Пен-клубу та віце-президентом Академії мистецтв Німецької Демократичної Республіки.

П'єси письменника не сходять зі сцен театрів різних країн, отже, його творча спадщина і нині продовжує «робити глядача проникливим».

1. Як Брехта характеризує той факт, що він відмовився від принад буржуазного життя?
2. Яке враження справив на вас твір майбутнього письменника, написаний за словами Горація?
3. Що ви дізналися про теорію епічного театру?
4. Якби потрібно було схарактеризувати Брехта одним реченням, то яке ви б запропонували як його лаконічний портрет?
5. Підготуйте розповідь про головні віхи життєвого і творчого шляху письменника та місце в ньому драми «Матінка Кураж та її діти».

До вивчення п'єси «МАТІНКА КУРАЖ ТА ЇЇ ДІТИ»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справила на вас ця п'єса?
2. Пригадайте, що ви знаєте з уроків історії про Тридцятилітню війну. З якою метою Брехт у ХХ ст. звернувся до подій, що відбулися в XVII столітті?
3. Прочитайте першу репліку фельдфебеля про війну. Чому він дійшов висновку, що «без війни порядку нема»? Чи здивували вас такі його міркування?
4. Яке враження справила на вас перша зустріч із матінкою Кураж?
5. Як вона пояснює походження свого прізвиська? Поясніть лексичне значення слова «кураж».
6. Що на початку п'єси читач дізнається про дітей матінки Кураж? Якими чеснотами вони наділені?
7. Як ви розумієте такі слова фельдфебеля?
*Хоче війною жити,
Мусить їй щось сплатити.*
8. Як головну героїню характеризує епізод торгівлі з кухарем (2-й епізод)? Чому, на ваш погляд, їй не спало на думку подарувати кухареві каплуна, аби той нагодував її сина?
9. Перекажіть епізод «Загибель Швейцеркаса». Чи можна в його загибелі звинувачувати матінку Кураж? Аргументуйте відповідь.
10. Прочитайте в особах 5-й епізод. Які штрихи до портрета матінки Кураж та Катрін додає описане в цьому епізоді?
11. Як сприйняли мир матінка Кураж, священник і кухар? Чим вони керувались у своєму ставленні до миру?
12. Пригадайте, кому з персонажів належать такі слова: «...Чесноти вже не оплачуються, оплачуються лише вади, такий уже світ, хоч мусив би іншим бути!». Чому цей персонаж зробив такий висновок? Чи згодні ви з ним?
13. Яку роль у розумінні ідеї п'єси відіграє 11-й епізод?

14. Чи можна вчинок Катрін вважати героїчним? Обґрунтуйте свою думку.
15. Чи згодні ви з тим, що в образі Катрін автор змалював антипода матінки Кураж? Аргументуйте відповідь.
16. Чи є серед вчинків матінки Кураж ті, які свідчать про її людяність?
17. Поміркуйте, чому Брехт не зобразив прозріння матінки Кураж.
18. Які почуття у вас викликали події, описані в 11-му епізоді?
19. Наведіть приклади використання прийому відчуження в п'єсі.
20. Розкрийте сенс фіналу твору.
21. Поясніть, яку роль у п'єсі виконують зонги.
22. Чи можна вважати, що брехтівські ремарки перед кожною дією мають характер точної історичної довідки? Навіщо, на вашу думку, Брехт подає такі розлогі ремарки?
23. Розгляньте фрагмент афіші до спектаклю за п'єсою «Матінка Кураж та її діти». Що, на ваш погляд, хотів виразити художник?

Фрагмент афіші до постановки п'єси в мистецькому коледжі при Державному університеті штату Іллінойс (США)

У творчій майстерні письменника

ПРО П'ЄСУ «МАТІНКА КУРАЖ ТА ЇЇ ДІТИ»

«*Матінка Кураж та її діти*» (1939) написана напередодні війни. Письменник бачив, відчував, як невпинно і неблаганно насувається катастрофа. Автор задумав свою п'єсу як своєрідне попередження, пересторогу перед Другою світовою війною.

Сцена зі спектаклю в літньому театрі «Делакорт» (Нью-Йорк, режисер Дж. Вулф, у головній ролі — оscarоносна акторка Меріл Стріп, 2006)

У творі немає згадки про нацизм чи Гітлера. Йдеться про Тридцятилітню війну — ту, що у XVII сторіччі охопила майже всю Європу, спустошила Німеччину, наполовину винищивши її населення, обернувши на пустелю, згарище колись квітучі міста й села. І шляхами цієї страхітливої війни їздить фургоном зі своїми дітьми від різних батьків спритна, моторна, язиката, цинічна, але й по-своєму людяна маркітантка¹ — матінка Кураж. Вона не має ілюзій щодо справжніх цілей цієї війни, розуміє, що імператор і королі, полководці й навіть фельдфебелі піклуються не про істину, віру чи справедливість, а про загарбання чужих земель, привласнення чужого багатства. Вона й собі хоче погріти руки коло розпаленої ними пожежі. Але той, хто надто близько підходить до вогню, ризикує згоріти, принаймні обпектися.

Вир війни затягує хитромудру маркітантку. Спочатку вербувальники забирають її сина Ейліфа, і він гине, страчений своїми ж, бо не втямив, що грабунок, який є «подвигом» у ході воєнних дій, стає злочином після замирення. Гине й менший син Кураж — Швейцеркас, якого вона влаштувала на безпечну посаду полкового скарбника і який, захоплений у полон католиками, не зметикував, що не слід ховати від них довіреної йому каси. Загинула й німа Катрін: пожалівши маленьких дітей з міста Галле, на яке хочуть зненацька напасти німецькі солдати, вона почала бити в барабан, щоб попередити про небезпеку. Матінка Кураж залишається сама. І все ж таки знов тягнеться із своїм фургоном за полком, що вирушив у черговий похід...

Інколи Брехту закидали, що він не зобразив процесу прозріння своєї героїні. Брехт пояснював це так: *«Завдання автора п'єси полягало не в тому, щоб примусити в кінці прозріти матінку Кураж — хоч вона децю вже бачить у середині п'єси, наприкінці епізоду 6-го, а потім знов втрачає зір, — авторові потрібно було, щоб бачив глядач».*

Ренато Гуттузо
Матінка Кураж (1952)

Це досить нетрадиційний, незвичний — особливо для драматурга — підхід до свого предмета. Але незвичним був і сам предмет. Письменник мав на меті викрити не стільки несправедливу, загарбницьку, імперіалістичну війну як таку, скільки зв'язок із нею простої, «маленької» людини. Пильно придивляючись до еволюції, якої зазнала нацистська Німеччина за шість років гітлерівського панування, Брехт розумів, що німецький обиватель піде на майбутню війну не лише засліплений гучними демагогічними гаслами про «батьківщину», «расу», «силу», «велич», а й сподіваннями на власний дрібний, егоїстичний зиск. Так чи інакше він мав рацію: у Німеччині знайшлося чимало людей, які, незважаючи на всі трагічні

¹ Маркітант — у XVIII–XIX століттях дрібний торговець, який супроводжує армію.

уроки історії, йшли за фашистами аж до їхнього ганебного кінця — одурені, а в чомусь і прозрілі, йшли вони без віри, без надії, мов заворожені. З цього погляду постать матінки Кураж надзвичайно типова. Вона у певному розумінні — геніальне передбачення. Напередодні війни чи не найнаочніше можна було застерегти людей через аналогію з якоюсь давноминулою війною. Тому Брехт і вдався тут до війни Тридцятилітньої, але не показав її як щось певне, історично, конкретно дане, а лиш як привід, як щось метафоричне. Цим він наголошує, що має на увазі саме сучасність, навіть майбутнє.

Брехт показує, як війна не щадить нікого. Вона забирає дітей матінки Кураж, кожен з яких наділений певними чеснотами і фактично іде з життя через ці чесноти. Так, Ейліф гине з надмірної хоробрості, від нестримної жадоби до подвигів (певна річ, подвигів, як він їх розуміє). Швейцарка вбиває наївна чесність. А Катрін — доброта. Та й сама матінка Кураж залишається невлаштована, бо й вона, незважаючи на всю свою спритність, весь свій цинізм, не дуже пасує до порядків і звичаїв цієї війни. Вона, скажімо, не може покинути Катрін і піти з кухарем. А от такі, як кухар, не пропадають саме тому, що здатні не зважати ні на кого і ні на що, крім самих себе. Отже, Брехт немовби приводить нас до висновку про нелюдяність суспільства, у якому процвітають такі спритні циніки, як кухар. Водночас наголошує і на тому, що війна не щадить особистостей, наділених кращими чеснотами.

За статтею Дмитра Затонського «Реалізм Бертольта Брехта»

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Спектаклі за творами Брехта багаторазово ставилися на українській сцені. Вони йшли і йдуть у театрах Києва, Харкова, Чернігова, Івано-Франківська, Рівного, Одеси, Ужгорода та багатьох інших міст. Однією із виконавиць ролі Кураж свого часу була народна артистка України, Герой України **Ада Роговцева**.

Твори Брехта українською мовою перекладали **Володимир Митрофанов, Юрій Лісняк, Василь Стус, Марк Зісман, Віктор Коптілов** та інші. **Стус** присвятив творчості поета глибокі літературно-критичні статті «**Гнівний поет доби**» і «**Про п'єсу Б. Брехта "Життя Галілея"**».

З 2008 року в Житомирському державному університеті імені Івана Франка за ініціативи відомого дослідника творчості Брехта, професора **Олександра Чиркова**, діє «**Брехт-Центр**», на базі якого проходять різноманітні наукові заходи, присвячені великому німецькому письменникові.

Сцена з п'єси «Матінка Кураж та її діти» Б. Брехта у постановці Чернігівського молодіжного театру

❖ Пригадайте, який епізод п'єси ілюструє ця світлина.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Нетерплячий поет Брехт написав перші вірші і п'єси третього тисячоліття.

Ліон Фейхтвангер, німецький письменник

Анна Фірлінг ніби уособлює ту частину німецького народу, яка, мріючи про ситість і добробут, забула, що життєві блага не можна добувати будь-якими засобами, що бажання прожити безбідно війною так чи інакше обертається крахом...

Шлях Анни Фірлінг — це постійна капітуляція перед війною. Вона капітулює вже тоді, коли обирає собі за ремесло маркітанство, коли заради власної вигоди відмовляється від сина, коли віддає перевагу ситому шлункові, а не безпеці жителів міста Галле. Свою філософію капітулянта матінка Кураж відверто, що межує із самовикриттям, сформулює в «Пісні про велику капітуляцію»... Кураж мовчки крокує услід за війною, бо війна годує її. Кураж воліє краще закрити очі на антилюдяність війни. Тому-то її останні слова: «Я мушу торгувати далі» і «Ей, візьміть мене з собою!» — звернені до солдатів, що виходять з міста, лунають як похоронний дзвін по материнству і гуманізму й одночасно як звинувачення духові комерції і цинізму, що вбиває людину в людині. Через те образ Анни Фірлінг дає змогу в поодинокому побачити загальне, у незвичайності долі матері-маркітантки — буденний вияв грабіжницьких воєн, здатних розкладати цілі народи, перетворюючи їх у співучасників злочинів, які здійснюють фашисти.

Олександр Чирков, український літературознавець

Велика п'єса Брехта, написана 1939-го (в унісон Другій світовій), дихає й тепер передчуттям реальних бід. У діалогах, монологах, зонгах — психологія й фізіологія війни...

Справедливий антифашистський пафос брехтівської п'єси цю матінку в різних спектаклях часто олюднював. І на сценах світу виникали полки страдниць, що тягнули свої фургони й заливалися слізьми, всупереч теорії «епічного театру». Навіть Брехт свого часу зіщулювався, заперечив, став наполягати, що в цьому образі він підкреслює «риси меркантильного характеру», а не тему «батьківщина-мати кличе».

Об'ємність брехтівського персонажа (це вже, мабуть, оцінка й нинішнього часу) проявляє в ньому риси страшні, сатанинські. Жінка-антихрист, наживаючись на крові, прирікає на загибель дітей чужих і своїх, до останньої монети торгуючись, торгуючись...

Мабуть, це один із найбільш «віроломних» образів світової культури. Образ повзучого зла, буденного пекла. Це персонаж, чий фургон прокладає проклятий маршрут, бо це дорога, яка веде до мотлоху. До вселенської катастрофи.

Олег Вергеліс, український театральний критик

Літературні нотатки подорожнього

Ансамбль унікальних театральних декорацій, які використовувалися під час постановки п'єси в Берліні в 1941 році можна побачити в музеї «Брехт-Вайгель-Хаус» у німецькому місті Букові (<https://bit.ly/2YW9gZA>). Раніше тут була літня резиденція письменника та його дружини Гелени Вайгель. Серед усіх експонатів особливу увагу привертає легендарний фургон, з яким Гелена Вайгель у ролі матінки Кураж 405 разів мандрувала дорогами своєї героїні на багатьох сценах Європи.

Фургон Матінки Кураж
(з експозиції музею
«Брехт-Вайгель-Хаус»)

А в Берліні продовжує діяти театр «Берлінський ансамбль», спектаклі якого і нині користуються великим успіхом. Як і в часи Брехта, його символом є зображена на театральній завісі голубка миру Пабло Пікассо. Ви можете ознайомитися з репертуаром театру на його офіційному сайті за адресою: <http://www.berliner-ensemble.de>.

Підсумовуємо вивчене

1. Поясніть, у чому полягає новаторство Брехта-драматурга.
2. Установіть відповідність між іменами персонажів та їхніми репліками:

А Матінка Кураж	1 — Мир знову став мені кісткою в горлі. Треба знищити людство вогнем і мечем, бо воно грішне з пелюшок.
Б Священик	2 — Хто в біду попадає, закон відкидає, правда?
В Ейліф	3 — Оце така вона, війна! Добра годувальниця!
Г Кухар	4 — Тут винні ті, хто розв'язував війну, хто вивертає назовні найгідкіше, що є в людях.
3. Розкрийте алегоричний сенс історії, розказаної Брехтом.
4. На конкретних прикладах розкрийте проблематику твору. Висловіть особисте ставлення до порушених проблем, аргументуючи свою точку зору прикладами і цитатами з тексту.
5. Поясніть, чому твір Брехта називають «п'єсою-передчуттям», «п'єсою-попередженням».
6. Підсумуйте, які ознаки епічного театру ви помітили в п'єсі «Матінка Кураж та її діти».
7. Розкажіть, яке враження особисто на вас справив образ матінки Кураж.
8. Доведіть, що «Матінка Кураж та її діти» — це історична хроніка.

9. Прокоментуйте висловлювання, наведені в рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки». Яке з них видалося Вам найцікавішим? Чому саме?
10. У чому полягає актуальність цього твору для сучасних українців?
11. Якби у вас була можливість поставити фрагмент із спектаклю, який епізод ви вибрали б? Чому? Підготуйте поради акторам і декораторам.
12. Розгляньте підсумковий плакат¹ до теми. Які особливості творчості Брехта і його п'єси «Матінка Кураж та її діти» він увиразнює?

13. Створіть плакат, кроссенс, буклет, хмару слів (на вибір) до теми «Бертольт Брехт «Матінка Кураж та її діти»» або запропонуйте свій варіант афіші до спектаклю за п'єсою Брехта.
14. Напишіть твір-роздум на одну із тем:
 - ✓ «Образ війни у п'єсі Б. Брехта «Матінка Кураж та її діти»»;
 - ✓ ««Вас годує війна!» (Образ матінки Кураж)»;
 - ✓ «Тема прозріння у п'єсі «Матінка Кураж та її діти»»;
 - ✓ «Війна і «маленька людина»: мій погляд на проблему крізь призму п'єси Б. Брехта».

¹ У плакаті використано світліну сцени з спектаклю «Кураж» (Київський академічний театр юного глядача на Липках, режисер — Олексій Скляренко).

Генріх Белль
Heinrich Böll
(1917–1985)

Белль не повчає, не переконує, не агітує, не вдається до сили логіки. Він робить щось більше: створює атмосферу, в якій читачеві важко не відчувати, не жити, не дихати по-людському.

Дмитро Затонський

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПОСОЛ НОВОЇ НІМЕЧЧИНИ

Німецького письменника Генріха Белля часто називають послом, хоча він ніколи не працював на дипломатичних теренах. Не працював офіційно, але посланцями миру стали його книжки, перекладені багатьма мовами.

Народився майбутній посланець миру 21 грудня 1917 року в Кельні в багатодітній родині столяра-червонодеревщика. Як і інші хлопці, бігав вулицями рідного міста, читав улюблені книжки, будував плани на майбутнє, яке з дитинства пов'язував із письменництвом. Але життя вносить свої корективи в людські долі. Юність мрійника збіглася із зародженням й розгулом фашизму. Уявіть Німеччину тих часів: гучні виступи Гітлера та його прибічників, фашистські прапори, що майорять на кожному кроці, марші гітлерюгенда — спілки гітлерівської молоді. 30 січня 1933 року Гітлеру було передано владу в країні. Головний ідеолог фашизму за одну зі своїх цілей ставить перетворення німецьких шкіл на кузню фашистських кадрів. На уроках звучать сторінки з «Майн кампф» («Моя боротьба») — книжки фюрера, у якій він проповідує принципи нацизму¹.

Багато вчителів внутрішньо не приймають гітлерівську педагогіку, однак далеко не в усіх вистачає сміливості протистояти її ідеологам. За спогадами Белля, гімназія, яку він відвідував у 1928–1937 роках, була не зовсім звичайним навчальним закладом. Хоча і в ній, як і в усій Німеччині, насаджувалися фашистські ідеали, вона все-таки залишалась острівцем відносної свободи. Свідченням того є, наприклад, той факт, що з двохсот гімназистів троє відмовилися вступати до спілки гітлерівської молоді. В іншій школі їх би вже давно засудили й покарали, але в гімназії цих сміливців не видали на розправу. Серед таких інакодумців був і Генріх Белль.

¹ *Націзм* — націонал-соціалізм, найбільш поширений у Німеччині й Австрії.

У 1939 році він вступив до Кельнського університету вивчати філологію. Проте освіту йому судилося завершити вже після війни, того ж року Белля призвали на службу в гітлерівський вермахт¹. Так юнак, який мріяв про кар'єру письменника, опинився закинутим у саме горнило воєнних подій. Одягнувши не з доброї волі мундир солдата-піхотинця, він побував у Польщі, Франції, Румунії, Угорщині, Чехо-Словаччині, а також у Криму й під Одесою. Служив телефоністом, жодного разу не вистрілив. Кілька разів був поранений. Говорячи про ці факти з життя письменника, не можна не згадати розповіді старшого покоління, яке пізнало всю гіркоту Другої світової війни, про так званих «добрих німців» — тих, які не сповідували нацизм, які, по суті, самі були його жертвами. Ці люди не збирались убивати інших, не прагнули завойовувати чужі землі, взагалі не хотіли війни. Фашистські ідеологи безжально гнали їх на фронт, а вони відчували себе заручниками мерзеної політики. Саме такі відчуття пронизували душу молодого Генріха Белля. Не випадково він неодноразово намагався дезертирувати. Набагато пізніше, за чотири місяці до смерті, у «Листі до синів» — короткій історії власного життя, він напише: *«У нас було одне-єдине бажання... ми хотіли жити, хай не вічно, але хоча б ще якийсь час без нацистської чуми»*.

Пам'ять про пережите на війні, роздуми про жахи, які приніс світові фашизм, про вину й відповідальність німецької нації перед світом стали міцним поштовхом до літературної творчості. Славу Г. Беллю принесли такі твори, як *повість «Потяг точно за розкладом»*, *романи «Де ти був, Адаме?»*, *«Очима клоуна»*, *«Груповий портрет з дамою»* і багато інших. Яскравим свідоцтвом визнання таланту письменника стало присудження йому **Нобелівської премії з літератури (1972)**.

Молодий Генріх Белль на службі вермахту (фото 1942)

Обкладинка німецькомовного видання оповідання «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»

¹ *Вєрмахт* — збройні сили нацистської Німеччини (1935–1945).

Особливе місце у творчості Г. Белля займають оповідання, з яких і почалося його сходження до вершини літературного Олімпу. Так, він відзначав, що цей жанр залишається для нього найпривабливішим. Одне з найяскравіших оповідань письменника — «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»¹ («*Wanderer, kommst du nach Spa...*», 1950).

1. Як юного Генріха Белля характеризує той факт, що він відмовився вступати в лави спілки гітлерівської молоді?
2. Уважно перечитайте слова письменника з «Листа до синів». Прокоментуйте їх.
3. Чому Г. Белля називають літературним послом нової Німеччини?
4. Які думки виникли у вас після прочитання назви оповідання «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»? Чи видалася вона вам дивною і загадковою?

До вивчення оповідання «ПОДОРОЖНІЙ, КОЛИ ТИ ПРИЙДЕШ У СПА...»²

Читачеві ХХІ століття

Важливу роль у розумінні оповідання Белля відіграють коментарі. Вони допомагають уважному читачеві осягти художню глибину твору. Пригадаймо деякі з них. Як саме вони вплинули на ваше сприймання прочитаного?

- ❖ «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» — це початок вірша давньогрецького поета Сімоніда Кеоського, в якому прославлено загиблих під Фермопілами спартанців («Подорожній, коли ти прийдеш у Спарту, повідай там, що ти бачив. Тут ми всі полягли, бо так звелів нам закон»). Фермопіли — гірський прохід, який поєднує Північ і Південь Греції. Напис увіковічне бій, який відбувся біля Фермопіл у 480 році до н. е. в добу греко-персидських воєн. Загин спартанців чисельністю 300 осіб на чолі з царем Леонідом мужньо загинув у нерівному бою.
- ❖ *Фейербахова «Медея»* — мається на увазі один із головних творів німецького художника Ансельма Фейербаха (1829–1880), створений, як і багато його робіт, за античним сюжетом. Медея — персонаж з грецької міфології, цариця-чарівниця. Як мати, Медея заради власних інтересів вбила своїх дітей. Подібно до неї своїх громадян прирекли на смерть і Гітлер та його прибічники, керуючись суто власними інтересами.
- ❖ «...надряпати на банані *“Хай живе Того”*» — з кінця ХІХ століття Того стало колонією Німеччини, пізніше опинилося під управлінням Франції. Напис має підтекст — закликає до повторної колонізації Того Німеччиною.

¹ Переклад Євгенії Горевої.

² Текст оповідання ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться вашим враженням від прочитаного. Які думки й почуття викликав у вас цей твір?
2. Простежте за текстом, як головний герой поступово розглядає свою гімназію. Які деталі привертають його увагу?
3. Чому достатньо довго ніщо не підказувало юнакові, що він перебуває в рідній школі?
4. Коли вперше озвалось його серце? Виразно прочитайте цей епізод.
5. Як оповідання пов'язано з історичним фактом загибелі спартанських воїнів під Фермопілами?
6. Порівняйте фашистську систему виховання зі спартанською. Які виховні принципи фашистів викриває автор?
7. Як ви думаєте, чому ідеологи «коричневої чуми» виховували юне покоління саме на прикладі спартанців? Чого, на ваш погляд, вони прагнули цим досягти?
8. Від імені кого ведеться оповідь у творі?
9. Поміркуйте, чому автор уникає конкретизації у зображенні головного героя, зокрема не називає його ім'я, докладно не описує зовнішність.
10. Яку роль в оповіданні відіграють спогади героя про його мирне життя (про в'язку бананів, картину Фейєрбаха, молоко, хрест, від якого залишився слід над дверима, й інші реалії та предмети)?
11. Простежте, за допомогою яких художніх засобів зображено картину війни.
12. Чи відчувається у творі, як сам автор ставиться до політики Гітлера? Аргументуйте свою відповідь текстом.
13. Визначте сюжетні елементи оповідання.
14. Розгляньте обкладинку до німецького видання збірки оповідань Белля, розміщену на с. 131. Що, на ваш погляд, хотів увиразнити художник?

До таємниць мистецтва слова

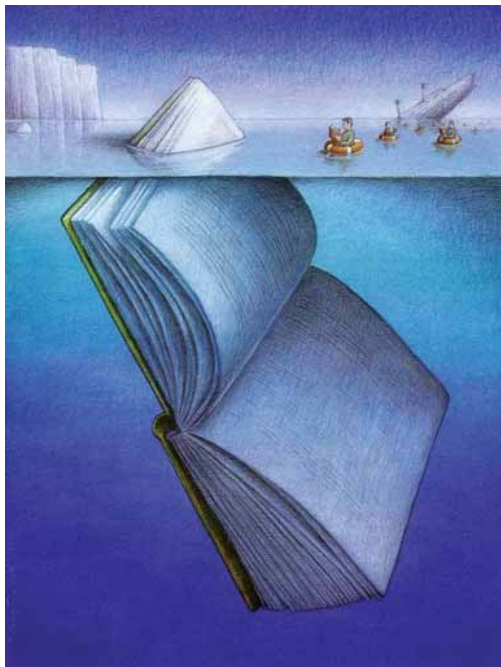
ПОНЯТТЯ ПРО ПІДТЕКСТ

Аналізуючи художній твір, літературознавці часто вживають термін «*підтекст*». Його назва сама говорить про себе: *підт́екст* — це те, що міститься під текстом, тобто прихований зміст висловленого. Свого часу сучасник Генріха Белля, американський письменник Ернест Гемінгвей, зустрів із яким у вас попереду, розробив художній прийом, названий «*принципом айсберга*». Саме з айсбергом він порівнював зміст художнього твору. Верхня частина, яка височіє над океаном, — це те, що прямо висловлено в тексті. Але в майстерному літературному творі завжди є те, що потрібно шукати між слів, на що автор лише натякає окремими фразами, деталями, символами й поворотами сюжету. Уважний читач за допомогою таких натяків розшифрує прихований зміст висловленого. Саме цей матеріал твору й нагадує ту значно більшу частину айсберга, яка схована під водою і зачаровує своєю таємничістю. Тому,

аналізуючи художній твір, варто пригадати слова видатної російської поетеси Марини Цветаєвої: «А що є читання — як не розгадування, вилучення таємного, що залишилось за рядками, за межами слів?».

1. Продовжте речення: «Підтекст — це ...».
2. Прокоментуйте слова М. Цветаєвої про підтекст і репродукцію картини польського художника Павла Кучинського «Айсберг».

Павел Кучинський.
Айсберг

У творчій майстерні письменника

ПРО ОСОБЛИВОСТІ РАННІХ ОПОВІДАнь ГЕНРІХА БЕЛЛЯ

Генріха Белля визнано майстром короткого оповідання. Як і А.Чехов, він писав про так звану «*маленьку*», звичайну людину. У чому ж полягають секрети майстерності німецького письменника? Українська дослідниця Кіра Шахова відзначала, що його *мова спокійна, майже тиха*, жодної екзальтації¹ чи пафосу, жодних жахливих або екзотично яскравих картин чи образів. Ця манера викладу настільки сильно впливає на читача, що художній твір немов оживає в його душі.

Г. Белль вибирає для своїх оповідань **нескладні, але сильні за своїм впливом на читача сюжети**. Хоча його короткі історії не насичені подіями, часто позбавлені інтриги, але вони наповнені глибоким змістом.

До особливих прийомів Г. Белля належить і **вибір кількох предметів, які розповідають читачеві цілі історії**. Пригадаймо речі шкільної гімназії, які впали в очі важко пораненому безіменному герою оповідання «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»: портрети, бюсти, картини; від-

¹ Екзальтація — надмірне захоплення чимось, збудження під впливом чого-небудь.

биток хреста як нагадування про школу святого Хоми; дошка, на якій залишилась незакінчена фраза. Усе це оповідає читачеві про життя персонажа ще до зустрічі з ним, про атмосферу, з якої він пішов на фронт. Замислимося про обірвану цитату, яка дала назву оповіданню. У ній недописаним залишилося слово «Спарта». Воно нагадує нам про мужніх спартанців, які захищали батьківщину і всі до останнього бійця полягли в бою. Певно, вчитель на уроці говорив про любов до батьківщини, обов'язок патріота, мужність, самопожертву тощо. Усе високі шляхетні слова! Потім хтось перервав урок, і всі гімназисти просто зі шкільної лави потрапили в кривавий бій. Про це автор нам нічого не говорить. Ми це розуміємо так, як можемо уявити собі, якими методами і на яких віршах виховували хлопців, очима важко пораненого дивлячись на ті предмети, які стоять і висять у шкільному приміщенні. Так народжується підтекст оповідання, який і веде читача за межі написаного автором.

До майстерних рішень письменника відносять і **неочікувані завершення його текстів**. Так, читаючи «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...», ми бачимо перед очима пораненого хлопця, але й не здогадуємося про характер поранення. Про це не знає і сам юний солдат. І тільки наприкінці оповідання відкривається завіса над страшною картиною, яка ятрить нашу уяву, нашу свідомість.

Художні особливості ранніх оповідань Генріха Белля:

- ✓ нескладні, але сильні за своїм впливом на читача сюжети, присвячені долі «маленької людини»;
- ✓ спокійна, майже тиха, непафосна мова;
- ✓ вибір кількох предметів, які розповідають цілі історії;
- ✓ неочікувані завершення текстів.

В оповіданнях Белля втілилися теми, важливі для його творчості: розв'язана Гітлером війна та її довготривалі наслідки. Хоча письменник зовсім не підтримував політику фюрера, він завжди відчував свою провину як учасник війни на боці фашизму, яку розглядав як частку загальної провини свого народу. Про побачене і пережите на фронті Белль пише мало. Письменника цікавлять насамперед не якісь епізоди боїв, фронтового життя, він пильно дивляється в те, як війна відбивається в долі людей; що чинять і почувають люди на війні; що стається з ними в повоєнний час.

За книгою Кіри Шахової «П'ять німецьких лауреатів Нобелівської премії з літератури»

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Абсурдність доль речей — це абсурдність соціальних відносин. Герої Белля відчують її навіть тоді, коли життя ще існує для них як Велике Невідоме.

Василь Стус, український поет, перекладач, громадський діяч

Його оповідання — це або миттєві ескізи, що не мають ані справжнього початку, ані справжнього кінця, об'єднані однаковим настроєм або ж нічим, крім примх пам'яті, не обмеженим поєднанням сучасного з минулим. І водночас вони дуже чітко організовані авторською ідеєю, що ніколи не лежить на поверхні.

Дмитро Затонський, український літературознавець

...Оповідання «Подорожній, коли ти прийдеш до Спа...» є беллівським шедевром, одним із найгостріших антивоєнних творів світової літератури нашого часу взагалі.

Кіра Шахова, українська літературознавиця

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Події деяких творів Белля відбуваються на території України. Наприклад, головний герой повісті «**Потяг точно за розкладом**» опиняється у Львові, а у своїх спогадах раз-у-раз повертається до Криму, Одеси, Миколаєва, Нікополя.

Однією з яскравих сторінок життя Белля є його діяльність, пов'язана із захистом політичних в'язнів і дисидентів¹. З особливою повагою він ставився до українського поета і правозахисника **Василя Стуса**, навіть свого часу виступив на його захист. Цікаво, що В. Стус присвятив Беллю статтю під промовистою назвою — «**Очима гуманіста**».

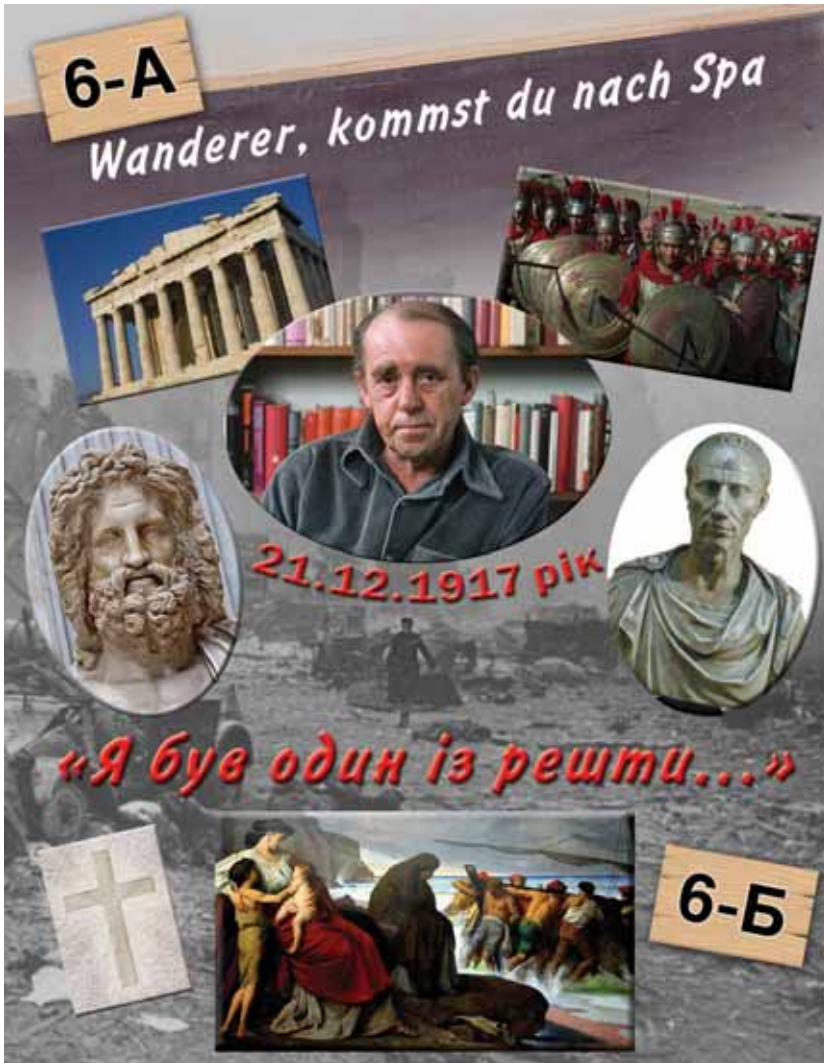
Підсумовуємо вивчене

1. Поясніть сенс назви прочитаного оповідання.
2. Підсумуйте, за допомогою яких художніх засобів письменник зобразив жахіття війни.
3. Підготуйте повідомлення на одну з тем: «Підтекст в оповіданні Г. Белля "Подорожній, коли ти прийдеш у Спа..."»; «Відображення творчої манери Г. Белля в прочитаному оповіданні»; «Образ школи як художня модель нацистської Німеччини».
4. Чи можна стверджувати, що це оповідання є автобіографічним? Аргументуйте відповідь.
5. Чи згодні ви з тим, що провідним мотивом оповідання є «мертві та решта»? Які ще мотиви відчутні в цьому творі?

¹ Дисидент — людина-інакодумець, не згодна з панівною ідеологією.

6. Поясніть, яке значення для розуміння оповідання мають коментарі.
7. Прокоментуйте висловлювання, наведені в рубриці **«Зі скарбниці літературно-критичної думки»**.
8. Чи згодні ви з тим, що для українців актуальність цього оповідання з часів його створення значно зростає?
9. Напишіть есе на одну з тем: «Мій погляд на оповідання Белля крізь призму сучасних реалій України»; «Війна в дзеркалі оповідання Г. Белля»; «Мої думки і почуття, нав'язані оповіданням».
10. Розгляньте підсумковий плакат¹ до теми й розшифруйте закладену в ньому символіку. Про що розповідають наведені зображення, цифри та слова?

¹ У підсумковому плакаті використано репродукцію картини Ансельма Фейєрбаха «Медея», фото бюстів Зевса із Отріколі (римська копія з грецького оригіналу IV ст. до н.е., Рим, Музей Піо-Клементіно), Гая Юлія Цезаря (перша половина I ст. до н.е., музей Ватикана, Рим).

Пауль Целан

(справжнє ім'я Пауль Лео Анчель)

Paul Antschel

(1920–1970)

- ✓ Розкажіть, що вам відомо про трагедію Голокосту.
- ✓ Назвіть твори мистецтва (кінофільми, художні твори, скульптурні композиції) на цю тему. Які з них справили на вас найбільше враження й чому?
- ✓ Підготуйте розгорнуте повідомлення або мультимедійну презентацію на тему «Голокост в Україні».

Усе своє життя
жити
жити
Пауль Целан

ПОЕТ ГОЛОКОСТУ

Його ім'я в історії світової літератури оточене ореолом справжньої легенди, адже його вважають найвидатнішим поетом другої половини минулого століття. *«Я ніколи не написав жодного рядка, який не був пов'язаний з моїм власним життєвим досвідом»*, — наголошував єврейський німецькомовний поет і перекладач Пауль Лео Анчель, усьому світові відомий як **Пауль Целан**. Своє літературне ім'я він утворив шляхом перестановки складів прізвища в його румунській транскрипції (*An-cel — Cel-an*).

Він жив і працював у Румунії, СРСР, Франції, Німеччині, Австрії, а народився **23 листопада 1920 року** на Буковині (у Чернівцях) у родині німецькомовних євреїв. Дитинство й рання юність Целана проходили в атмосфері справжнього багатоголосся різних національних і релігійних традицій і мов, характерних для цієї місцевості того періоду. Навчання в початковій школі німецькою мовою, у гімназії — румунською, а в ліцеї — штудіювання до того ж французької, латини, давньогрецької і англійської, а також відвідування єврейської народної школи — усе це сприяло тому, що Пауль зростав справжнім поліглотом. Тому не дивно, що згодом він німецькою і румунською переклав поезії Поля Верлена й Артюра Рембо, Вільяма Шекспіра й Михайла Лермонтова, Олександра Блока й Осипа Мандельштама, а також багатьох інших митців.

1938 року поет вирушив у Францію вивчати медицину, але з початком Другої світової війни повернувся до рідного міста, в університеті якого вивчав філологію.

Нацизм, який швидко поширювався Європою, злочини фашистів проти людства розкололи життя Целана на «до» та «після»... З початком окупації Чернівців німецько-румунськими військами 1941 року родина Целана потрапляє до єврейського гетто. Згодом батьки поета були депортовані до канцтабору, де вони й загинули. А сам поет був відправлений до румунського трудового табору на примусові роботи.

У роки війни Целан багато пише, свої вірші він занотовував у маленькій записник. 1943 року навіть уклав першу машинописну збірку своїх поезій, до якої увійшла також і довоєнна лірика. Незабаром з'явилася і друга збірка. Своє розуміння, що таке поезія, Целан подав в одному з віршів: *«побічна земля»*. Можливо, цим можна пояснити, що тематика творів, написаних під час перебування у трудових таборах 1942–1943 років, досить різноманітна. Так, у листі до акторки чернівецького театру Рут Крафт, у яку був закоханий Целан, читаємо: *«вдалося написати четвертий вірш про квіти, до того ж про вовчинець. У місцині, де відсутня навіть найменша квіточка, чому (?) я пишу ці вірші...»*.

Тюльпани, сузір'я німе
солодкого й гордого неба,
зорять тобі в серце сумне:
знайдуть вони шлях до тебе?¹

У таборі він дізнався і про смерть батьків. У вірші *«Зима»*, що був написаний, як зазначають дослідники, ймовірно, після того, як поет довідався про смерть матері в канцтаборі, є такі рядки:

Тепер, матусю, сніжно на Україні...
Вінець Месії — мов разок страждання...
Моя сльоза тебе уже не стріне.
З усіх постав — лиш горде німування...

Після звільнення Буковини радянськими військами Пауль Целан працював санітаром у шпиталі й продовжив навчання в університеті. Але нові порядки, установлені радянською владою, змусили його 1945 року потайки перетнути кордон і почати шукати долі в інших країнах. Бухарест, де вперше повноцінно прозвучало літературне ім'я Пауля Целана, потім Відень і нарешті Париж, у якому він прожив з 1948 року до кінця життя...

Він багато перекладає в цей час, штудіює германістику, виступає з лекціями в Сорбоннському університеті. У своїх листах з Парижа поет

¹ Тут і далі в статті вірші Пауля Целана подаються в перекладі із німецької Петра Рихла.

Віктор Ткач.
Пам'ятний знак в'язням
чернівецького гетто

неодноразово писав, що, можливо, було б краще йому залишитися «*під буками своєї вітчизни*». Так, свій давній подрузі Тані Адлер 1962 року він зізнається: «*...Поступово опам'ятовуюсь... Поезія підтримує, хоч і болить душа... У мене немає друзів, справжніх друзів, відтоді, як... Я, безумовно, далеко, але я завжди поблизу свого Меридіана...*». Своє рідне місто Целан називав «*мій Чернівецький меридіан*».

Можливо, життя чужинця поза батьківщиною, нездоланий мовний бар'єр німецькомовного поета у французькому суспільстві чи тягар пережитої трагедії Голокосту чи все разом, а, можливо, і щось інше, але пізнім вечором **20 квітня 1970 року** Пауль Целан пішов з життя, кинувшись з паризького мосту в Сену...

Перекладач, дослідник творчості Пауля Целана, його земляк Петро Рихло зазначав: «*Я думаю, якщо мати за мету визначити “поета Голокосту”, то це і буде передусім Целан*». Дізнатися, наскільки правомірне це твердження, ви зможете, прочитавши найвідоміший твір поета — вірш «*Фуга смерті*».

1. Розкажіть, що вам стало відомо про життя й творчість Пауля Целана.
2. Прокоментуйте назву статті про поета.
3. Підготуйте повідомлення на тему «Пауль Целан і Чернівці».

Читачеві XXI століття

У документальній хроніці життя окупованих Чернівців можна знайти такі факти Голокосту: «*7 липня 1941 р. — початок акцій проти євреїв каральної групи СС, багато євреїв убито, Велику синагогу спалено; румунській цивільній владі наказано втілити в життя німецькі порядки щодо євреїв: євреї втрачають право громадянства, змушені носити жовту Давидову зірку, виконувати примусові роботи і не сміють після 18-ї години виходити на вулицю.*

11 жовтня 1941 р. — влаштування єврейського гетто в старій частині міста, колишньому єврейському кварталі... 45 000 євреїв скупчують на тісному просторі, триває підготовка до депортації у Трансністрію — територію між Дністром і Південним Бугом; за винятком 15 000 євреїв, залишених у місті для життєво необхідних робіт і обов'язків, більшу частину з них депортовано...».

Михайло Туровський.
Фуга смерті
(з обкладинки аудіокниги,
присвяченої творчості
Пауля Целана)

Літературні нотатки подорожнього

Пам'ятник Паулю Целану
у Чернівцях

Перебуваючи в Чернівцях, можна зустріти багато місць, пов'язаних з Паулем Целаном. Вулиця на його ім'я, пам'ятна дошка на будинку, де він жив, університет, у якому вчився... Чернівчани дуже пишаються своїм земляком, тому не дивно, що саме тут працює Літературний целанівський центр. А ще в Чернівцях 1992 року встановлено пам'ятник поетові роботи заслуженого художника України **Івана Салевича**. За задумом автора, ця скульптурна композиція має асоціюватися зі складною структурою поезій і драматичною долею Целана. Особливо вражають очі поета: здається, що в них знайшла своє відображення вся трагедія єврейського народу.

У творчій майстерні письменника

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ «ФУГИ СМЕРТІ»

«*Фуга смерті*», як зазначав сам Пауль Целан, була написана навесні 1945 року в Бухаресті. Водночас деякі дослідники творчості поета стверджують, що вірш, імовірно, був створений ще в Чернівцях після того, як Целан дізнався про загибель своїх батьків, а в Бухаресті з'явилася вже остаточна його версія.

2 травня 1947 року в бухарестському тижневику друг поета Петре Соломон опублікував румунський переклад твору Целана під назвою «*Танго смерті*». Як зазначає Петро Рихло, зважаючи на тісну співпрацю перекладача з автором, це був варіант назви твору. На думку дослідника, «*Фуга смерті*» могла з'явитися не раніше другої половини 1944 року, після того як у «*світовій пресі були надруковані перші повідомлення й репортажі про нацистські фабрики смерті. [...] Новим заголовком “Фуга смерті” він, завдяки тісному переплетенню цього музичного жанру з іменем великого німецького композитора Й.-С. Баха, рельєфніше підкреслив німецький «профіль» свого твору, з іншого ж боку — поглибив його естетичний вимір, оскільки жанр фуги, на відміну від дещо легковажно-*

фривольного, бутафорно-театрального й «містично-фатального» модного танго, є взірцем класичної досконалості й мистецької довершеності, що вже давно утвердив себе як беззаперечний феномен високої культури».

Фуга — це багатоголосий (поліфонічний) твір, заснований на прийомах імітації, тобто одна й та сама тема по черзі змінюється і подається в різних голосах.

Фуга складається з трьох основних розділів. У першому тема проводиться в усіх голосах; друга частина будується більш вільно: тема розвивається по черзі в різних голосах. У завершальному розділі фуги утверджується головна тональність твору.

Саме так будується і композиція твору Целана. Відсутність розділових знаків, повтори слів і фраз увиразнюють її музичну організацію. Як і справжній музичний твір, «Фуга смерті», насамперед, викликає емоційне переживання, асоціації. Трагічна мелодія тексту, що позбавлена будь-яких зупинок, покликана спочатку вразити читача, а уже потім запрошує розшифровувати образи цього твору.

Один із центральних образів вірша «чорне молоко світання» був запозичений Целаном із твору «В життя» німецької поетеси, теж уродженки Чернівців, **Рози Ауслендер**. Сама Р. Ауслендер 1972 року цей факт прокоментувала так: «...кожен поет має право брати для власної поезії будь-який матеріал. Я вважаю це за честь, коли великий поет знайшов у моїй ранній творчості для себе поетичний імпульс. Я й сама вжила тоді цю метафору не зовсім попутно, проте він підняв її на рівень найвищого поетичного вислову. Вона стала часткою його самого».

Мовою оригіналу твір був опублікований лише 1948 року. Він увійшов до збірки «Пісок з урн».

ФУГА СМЕРТІ

Чорне молоко світання ми п'ємо його надвечір
ми п'ємо його опівдні і зранку ми п'ємо його вночі
ми п'ємо і п'ємо
ми копаєм могилу в повітрі де лежати не буде тісно
Один чоловік живе в хаті він зі зміями грає він пише
він пише коли темніє в Німеччині твоя золотиста
коса Маргарито
він пише це й з хати виходить і зорі блищать
і свистить він на псів
свистить на євреїв своїх і велить копати могилу в землі
і грати до танцю наказує нам
Чорне молоко світання тебе ми п'ємо вночі
ми п'ємо тебе зранку й опівдні ми п'ємо тебе надвечір
ми п'ємо і п'ємо
Один чоловік живе в хаті він зі зміями грає він пише
він пише коли темніє в Німеччині твоя золотиста
коса Маргарито

твоя попеляста коса Суламиф¹ ми копаєм могилу в повітрі
де буде лежати не тісно
Він гукає глибше рийте землю ви перші ви другі
співайте і грайте
він хапається заліза в кобурі він хитається
очі в нього блакитні
глибше лопатами рийте ви перші ви другі
грайте далі до танцю
Чорне молоко світання ми п'ємо тебе вночі
ми п'ємо тебе опівдні і зранку ми п'ємо тебе надвечір
ми п'ємо і п'ємо
Один чоловік живе в хаті твоя золотиста коса Маргарито
твоя попеляста коса Суламиф він зі зміями грає
Він гукає солодше грайте смерть бо смерть
це з Німеччини майстер
Він гукає темніше торкайтеся скрипок ви злинете
димом в повітря
для вас є могила у хмарах де буде лежати не тісно
Чорне молоко світання ми п'ємо тебе вночі
ми п'ємо тебе опівдні смерть це з Німеччини майстер
ми п'ємо тебе зранку й надвечір ми п'ємо і п'ємо
Смерть це з Німеччини майстер очі в нього блакитні
він влучить у тебе свинцевою кулею він влучить точно
Один чоловік живе в хаті твоя золотиста коса Маргарито
Він нацьковує своїх псів на нас він дарує нам могилу в повітрі
він зі зміями грає і марить смерть це з Німеччини майстер
твоя золотиста коса Маргарито
твоя попеляста коса Суламиф

Переклад із німецької Миколи Бажана

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться враженнями, які справив на вас прочитаний твір.
2. Яка тема розкривається у вірші? Аргументуйте свою відповідь конкретними прикладами.
3. Розкажіть, що вам відомо про історію створення «Фуги смерті». Для підготовки цього завдання скористайтеся інформацією, представленою в рубриці «**У творчій майстерні письменника**».
4. Схарактеризуйте емоційну тональність вірша.
5. Проаналізуйте, за допомогою яких образів створюється загальна атмосфера приреченості у творі.
6. Розкрийте символічний смисл образу «чорного молока» у творі.
7. Як ви розумієте метафору «могила в повітрі»? Аргументуйте свою відповідь.
8. Простежте, яке смислове навантаження несе у творі слово «майстер».

¹ Суламиф (Суламита) — кохана наречена ізраїльського царя Соломона. Образ за-коханої Суламиф оспівується в біблійній «Пісні над піснями».

9. Відомо, що фраза з вірша «смерть це з Німеччини майстер» у німецькій мові стала фразеологічним зворотом. Поясніть, як ви її розумієте.
10. Розкрийте значення образів Маргарити й Суламіф у творі. Поясніть, як ви розумієте протиставлення «твоя золотиста коса Маргарито / твоя попеляста коса Суламіф».
11. Прокоментуйте назву твору. Порівняйте її з назвою «Танго смерті». Яка з назв, на вашу думку, більше відповідає головному пафосу вірша? Аргументуйте свою відповідь.

Мистецькі перезвони

На слова поезій Пауля Целана створено чимало музичних творів композиторів з різних країн світу. Зокрема, **Майкл Найман** (Британія), **Філіп Гершкович** (Австрія–Румунія), **Вольфганг Рим** (Німеччина) та інші. А 2017 року в Чернівцях композиторка з Ізраїлю **Анна Сегал** на Фестивалі класичної музики представила свою інтерпретацію «Фуги смерті». Для підсилення емоційного сприйняття твору музикантами були використані нестандартні сучасні засоби, зокрема і звучання голосу самого Пауля Целана німецькою мовою під час живого виконання хору та оркестру.

На тему «Фуги смерті» створені й численні живописні й графічні роботи. Але найбільше цей твір П. Целана зіставляють із всесвітньо відомою картиною **Пабло Пікассо «Герніка»**, наголошуючи не тільки на спільності тематики, а й на новаторському її втіленні. Якщо «Фугу смерті» вважають емблемою війни в поезії, то «Герніку» — у живописі.

Пабло Пікассо. Герніка (1937)

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Твори Пауля Целана українською перекладали **Микола Бажан, Василь Стус, Леонід Череватенко, Петро Рихло, Сергій Жадан** та інші. Майже всі вони відзначали, що працювати над перекладами Целана надзвичайно важко.

Перекладач, дослідник творчості Целана і його земляк Петро Рихло пояснює це тим, що кожний вірш Целана потребує особливого ключа для свого розшифрування, і «з першого разу код не зламаєш: ці вірші треба багато разів читати, треба думати над підтекстами, над можливими трактуваннями і варіантами. Інколи зовсім маленький вірш потребує великої праці. [...] Целан допускає можливість співрозмови, його вірші не закриті, незважаючи на зашифрованість, закодованість. Коли поступово «ламаєш» код, то бачиш той текст як на долоні: він звернений до тебе і промовляє до тебе. Це одна з загадок Целана — мобілізувати читача в такий спосіб, залучивши його до інтимної розмови».

Відомий сучасний письменник Сергій Жадан також звертає увагу на неоднозначність потрактувань целанових образів. Так, на запитання, чому для перекладів він обрав саме цього поета, Жадан пояснив, що Целан «завжди глибокий і парадоксальний. І з цим надзвичайно цікаво працювати. Така ситуація передбачає якусь множинність трактувань, варіантів переказу і, з одного боку, це ускладнює завдання перекладача, з іншого — будь-який досвід є самодостатнім».

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Пауль Целан — найвидатніший австрійський поет другої половини ХХ століття. Завдяки новій поетичній мові він зміг відтворити у поезії трагічний образ ХХ століття, почуття загальної вини, картину розкладу світу, загибелі людської культури.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

Він ніколи не відвертався від злободенних проблем сучасності, від її ідеологічних суперечностей. У своїй знаменитій «Фузі смерті» він доторкнувся до найбільш болючого нерва повоєнної історії — теми виродження сучасної й буцімто цивілізованої людини в бестіального монстра, що ніхто до нього не наважувався зробити, що дехто — як, наприклад, німецький філософ Теодор Адорно зі своєю тезою про неможливість поезії після Аушвіцу («Негативна діалектика») — навіть вважав варварством. Однак Целан знайшов для цих злодіянь нову мову, і ця мова виявилася адекватною своєму часові. Тому він також політичний поет, вірші якого відкривають найглибші рани нашого часу, рядки якого зіткані з турбот і страхів, марень і візій сучасної людини.

Петро Рихло, український перекладач, літературознавець

Літературні нотатки подорожнього

Меморіал «Черевики на набережній Дунаю» у Будапешті

У різних куточках світу споруджені різноманітні пам'ятники й скульптурні композиції, існують музеї, що нагадують людству про трагедію Голокосту. Так, наприклад, у столиці Угорщини Будапешті можна побачити дивну композицію — «**Черевики на набережній Дунаю**», що з'явилася в день пам'яті жертв Голокосту 2005 року (скульптор **Дьюл Пауер**, ідея **Кена Тогаю**). Численне взуття, доросле й дитяче, на березі Дунаю нагадує про жакливу трагедію масового знищення євреїв за часів Другої світової війни.

В Україні одне з найвідоміших пам'ятних місць, пов'язаних із трагедією Голокосту, — це урочище **Бабин Яр**, у якому протягом 1941–1943 років загинуло від 70 тис. до 100 тис. осіб.

Серед численних музеїв, присвячених цій трагедії, привертає увагу найбільший в Україні і на пострадянському просторі музей «**Пам'ять єврейського народу і Голокост в Україні**» в місті Дніпрі. Загальна площа експозицій цього меморіального комплексу становить близько 3 тис. кв. м і складається із чотирьох основних залів. Головна мета музею — увіразнити глибину трагедії Голокосту.

Виставка, присвячена творчості Пауля Целана, в музеї «Пам'ять єврейського народу і Голокост в Україні» (2016)

Підсумовуємо вивчене

1. Поясніть, як ви розумієте твердження Святослава Померанцева, президента Міжнародного поетичного фестивалю «Meridian Czernowitz», що «Целан — це хворе сумління поствоєнної Європи».
2. Проаналізуйте композицію твору «Фуга смерті».
3. Поясніть, чому поет свій твір назвав «єдиною могилою матері».
4. Розкажіть про особливості перекладу творів Пауля Целана. Під час підготовки цього завдання використовуйте матеріали рубрики «Українські стежини зарубіжної літератури».
5. Підготуйте мультимедійну презентацію або фотоальбом/плакат/скрапбукінг на тему «Пауль Целан і Україна».
6. Прокоментуйте висловлювання, представлені в рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки».
7. Якщо ви володієте німецькою мовою, то самостійно знайдіть і прочитайте твір П. Целана в оригіналі. Порівняйте оригінал твору і його переклад і зробіть висновок про те, наскільки вдало перекладач передав думки автора.
8. Чи можете ви погодитися з тим, що «Фуга смерті» стала поетичним запереченням відомого вислову німецького філософа Т. Адорно про варварство створювати вірші після Освенцима? Обґрунтуйте свою відповідь.
9. А як ви вважаєте: чи може бути поезія після Освенцима? І чи може сам Освенцим стати темою поезії? Свою позицію аргументуйте.
10. На основі підсумкового плаката складіть розгорнуту оповідь на тему «Трагедія Голокосту і Пауль Целан».

Стежками зарубіжної прози другої половини ХХ століття

Голос поета не може бути простою луною, він повинен стати опорою, що допомагає людині вистояти і восторжествувати.

*Вільям Фолкнер, американський письменник,
лауреат Нобелівської премії*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОВІДНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Слова, винесені в епіграф до статті, американський письменник В. Фолкнер виголосив у 1950 р. на церемонії вручення йому Нобелівської премії. Вони є знаковими для всієї літератури другої половини ХХ століття. Адже, переживши страшні катастрофи, людство здригнулося й замислилося над перспективами свого розвитку. Здригнулась і свідомість письменників, більшість із яких, подібно Фолкнеру, зрозуміли, що їхні привілеї полягають у тому, щоб *«допомогти людині вистояти, змінюючи людські серця, нагадуючи про мужність, честь, надію, гордість, співчуття, жалість, самопожертву — про те, що становить споконвічну славу людства»*¹.

Як ви пам'ятаєте з уроків історії, середина 40-х років ХХ століття ознаменована закінченням Другої світової війни. Довгоочікувана перемога над фашизмом була визначальною не лише для культури повоєнних років, а й для її подальшого розвитку.

Серед основних чинників, які впливали на поступ світової літератури другої половини ХХ століття, можна виділити такі:

- ❖ поділ світу на два ворожі воєнно-політичні блоки;
- ❖ атомне бомбардування авіацією США Хіросіми й Нагасакі в серпні 1945 року, яке забрало життя понад 200 тисяч людей;
- ❖ розпад систем колоніалізму, внаслідок чого здобули незалежність поневолені країни Африки та Азії, багато острівних держав Атлантичного й Тихого океанів;
- ❖ бурхливий розвиток науки і техніки;
- ❖ освоєння космічного простору.

Осмислюючи смертоносні наслідки Хатині й Освенцима, письменники різних країн звернулись у своїй творчості до **антивоєнної тематики**. В основі їхніх творів — події Другої світової війни, діяльність руху Опору, пам'ять про пережите на фронті, роздуми про жахи, які приніс світові фашизм, про подальшу долю людства. Відлуння воєнних років звучить у творах німецького письменника **Генріха Белля**, зокрема в оповіданні *«Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»*. У другій половині ХХ століття

¹ Ф о л к н е р В. Вступна промова на врученні Нобелівської премії
<https://bit.ly/2ULxDKA>

до теми війни зверталися й такі відомі майстри слова, як німець **Еріх Марія Ремарк** («*Ніч у Лісабоні*»). Оскільки найбільших втрат у роки Другої світової війни зазнав Радянський Союз, тема війни посідає особливе місце у творчості письменників колишнього СРСР: росіян **Олександра Твардовського**, **Михайла Шолохова**, **Костянтина Симонова**, **Бориса Васильєва**, білоруса **Василя Бикова** (пригадайте його повість «*Альпійська балада*», вивчену вами в 7 класі) та багатьох інших.

Антивоєнним пафосом пронизаний і роман французького письменника **Альбера Камю** «*Чума*» (1947), який яскраво репрезентує літературу екзистенціалізму — течії, що, сформувавшись ще в 30–40-х роках, зазнала розквіту в середині ХХ століття. Як зазначають дослідники, спільною рисою більшості екзистенціалістів є намагання пояснити буття через призму особистого існування (екзистенції).

Слід відзначити, що в другій половині ХХ століття розвиваються різні типи й види роману, причому спостерігається змішування жанрів: *роман-міф*, *роман-есе*, *роман-біографія*, *роман-репортаж*, *роман-розслідування*, *роман-щоденник*.

Своєрідним протестом проти екзистенціалізму називають «**новий роман**» (або «**антироман**»). Цим умовним терміном позначають течію у французькому літературному авангардизмі 50–60-х років ХХ століття, представники якої заперечували традиційні форми роману (**Наталі Саррот**, **Ален Роб-Грійє**, **Клод Симон** та інші). Їх головним естетичним принципом стало руйнування загальноприйнятого, радикальне оновлення головного літературного жанру ХХ століття. Так, «новороманісти» вимагали відмови від персонажів, сюжетних ліній, а головне, від «заангажованості», соціальної відповідальності та ідейності. «*Автор запрошує читача побачити лише ті предмети, вчинки, слова, події, про які він повідомляє, не намагаючись надати їм ні більше, ні менше того значення, яке вони мають стосовно його власного життя або власної смерті*», — саме так звертався до читачів свого роману «*У лабіринті*» Ален Роб-Грійє. У його творах відсутній будь-який сюжет, автор подає лише опис буденних дій і предметів. Герої «антироманів» знеособлені — вони не мають ані імені, ані зовнішності, ані голосу. Мета письменника — безсторонньо описати картини, які постають перед його очима.

Особливе місце в літературі означеного періоду займає «**театр абсурду**», який заявляє про себе з 50-х років спочатку у Франції, а згодом і в інших західноєвропейських країнах (про нього ви дізнаєтесь у наступному розділі підручника).

Поряд з новими літературними проявами в письменстві ХХ століття продовжує розвиватись і **реалізм**, однак він набуває принципово нових ознак. Як відзначає Ю. Попов, його головні досягнення пов'язані з синтезом на вищому рівні традицій ХІХ століття з іншими літературними напрямками попередніх епох, а також з модерністськими новаціями. «*...Розуміння реалізму, зокрема реалізму ХХ століття не обмежується зображенням життя «у формах самого життя», але включає елементи фантастики, символіки, міфотворення, органічно злучаючи реальність і*

вимисел. Подібні прийоми зустрічались і в реалістів ХІХ століття, але в ХХ столітті вони набирають більших масштабів та нової якості»¹. Наприклад, неоромантичні тенденції відчутні у творчості **Е.-М. Ремарка**, **Е. Гемінґвея**, міфологізм, властивий романтизму та символізму, притаманний реалістичним романам **В. Фолкнера**, представникам латиноамериканських літератур.

Значний вплив на оновлення реалізму мала творчість американця **Ернеста Міллера Гемінґвея**. Читаючи його славнозвісну повість-притчу «*Старий і море*» (1952), ви звернете увагу на особливості так званого телеграфного стилю письменника, який вважав своїм головним завданням правдиве відображення дійсності лаконічними і точними засобами мови.

Варто відзначити, що **синтез притчі з іншими жанрами** — характерна риса літератури розглядуваного періоду. Так, окрім названого твору **Е. Гемінґвея**, ознаки притчі притаманні повісті американця **Річарда Баха** «*Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон*», п'єсі француза румунського походження **Ежена Йонеско** «*Носороги*» та іншим творам.

Схильність багатьох письменників саме до притчевого способу викладу художнього матеріалу дослідники пояснюють пошвавленням **інтелектуалізму в літературі**. Цей термін позначає умовну назву стильової домінанти твору або літературної течії, пов'язаної з відчутною перевагою інтелектуально-раціональних елементів образного мислення митця². Уживають також словосполучення **інтелектуальні жанри** (*інтелектуальний роман, інтелектуальна повість, інтелектуальна драма*). Головним у таких творах є прагнення автора зосередити увагу читача не на сюжеті або персонажах, а на певних ідеях, концепціях. Як правило, в інтелектуальній літературі традиційні погляди піддаються переосмисленню.

Одним із найпопулярніших видів літератури у другій половині ХХ століття стає **наукова фантастика**. Її розвиток безпосередньо пов'язаний зі стрімким прогресом науки і техніки. Письменниками-фантастами дедалі частіше стають науковці, які свої творчі пошуки переносять і в художню літературу. Яскравий приклад цього — творчість уже відомого вам з 7 класу американського письменника **Айзека Азімова** (1920–1992). Його цікавили дві великі теми: створення й використання роботів, освоєння космосу. Перспективи підкорення космічних просторів становили найголовніший інтерес фантастів 50–70-х років ХХ століття (твори англійця **Артура Кларка**, американців **Роберта Енсона Хайнлайна**, **Рея Дугласа Бредбері**, поляка **Станіслава Лема**). Науковій фантастиці письменники надають надзвичайно важливого значення як особливому сигналу

Постер фільму «Я, робот» (2004)

¹ Лексикон загального і порівняльного літературознавства. — Чернівці, 2001.

² Літературознавчий словник-довідник. — К., 1997.

тривоги, який може врятувати людство від численних небезпек. Так, ще в 6 класі ви читали новелу Рея Дугласа Бредбері «Усмішка», автор якої застерігає суспільство від моральної деградації. Незважаючи на значний стрибок сучасної науки порівняно з часами, коли творили названі фантасти, більшість їх творів не втратила своєї актуальності. Зокрема, сучасний глядач, дивлячись один із найуспішніших фільмів початку ХХІ століття «Я, робот» (США, режисер Апекс Пройас, 2004), часто навіть і не підозрює, що його літературною основою стали твори Айзека Азімова. Три закони робототехніки, про які йде мова у фільмі, не що інше, як вгадка славетного фантаста.

Осмислюючи результати діяльності тоталітарних режимів, письменники звертаються і до *антиутопії* — зображення небезпечних наслідків, пов'язаних з експериментуванням над людством (Р.-Д. Бредбері «451° за Фаренгейтом»).

Важливою тенденцією розглядуваного періоду є активізація літератур країн, які вибороли незалежність. Як відзначають дослідники, у 50–60-х роках ХХ століття вступає в новий етап свого розвитку література Латинської Америки. «Долається “комплекс учнівства” щодо європейської культури, виявляється свій, оригінальний погляд на навколишній світ та спосіб його відображення в літературі, що отримав назву магічного реалізму»¹. Особливості цього дивовижного світосприйняття ви з'ясуєте, вивчаючи оповідання «Стариган із крилами», написане найяскравішим «магічним реалістом» Габріелем Гарсія Маркесом. Його роман «Сто років самотності» вважається неперевершеним зразком літератури «магічного реалізму». Дійсність у творах представників «магічного реалізму» постає фантастичною, побаченою крізь призму міфологічної свідомості. Крім Маркеса, серед творців «нового латиноамериканського роману» — аргентинці Хорхе Луїс Борхес і Хуліо Кортасар, кубинець Алехо Карпентьєр, бразилець Жоржі Амаду, гватемалець Мігель Астуріас, а також перуанець Маріо Варгас Льяоса, який став Нобелівським лауреатом з літератури 2010 р. Латиноамериканська література значною мірою вплинула на культуру європейських країн. Одне зі свідчень цього — театральні постановки та екранізації її творів (про деякі з них ви дізнаєтесь, ознайомлюючись зі сторінками творчості Маркеса).

Значного розвитку в цей період набуває і література Японії. Першим японським письменником, якому 1968 року було присуджено Нобелівську премію, був Кавабата Ясунарі (1899–1972). Цю вагому нагороду митець одержав за «письменницьку майстерність, що з надзвичайною яскравістю виражає суть японського способу мислення». Автор понад 400 творів (романів, повістей, оповідань, есе) уславився насамперед повістями «Країна снігу» і «Тисяча журавлів», які називають справжніми перлинами японської прози про кохання. У своїй Нобелівській лекції «Красою Японії народжений» Кавабата сказав: «Я як письменник тому

¹ Лексикон загального і порівняльного літературознавства. — Чернівці, 2001.

6. Схарактеризуйте погляди представників «нового роману».
7. У чому полягає специфіка розвитку реалізму в літературі другої половини ХХ століття?
8. Поясніть, чому письменники цього періоду тяжіли до притчі.
9. Яку літературу називають інтелектуальною?
10. Прокоментуйте постер, поданий на с. 150.
11. Уявіть себе художником (художницею), який (яка) одержав (ла) завдання намалювати білборд, що рекламує літературу другої половини ХХ століття. Опишіть, що саме ви зобразили б на ньому.
12. Назвіть провідні тенденції в розвитку літератури другої половини ХХ століття.

Читачеві ХХІ століття

У середині 50-х років ХХ століття в Англії виник новий напрям в образотворчому мистецтві — поп-арт (від англ. *popular art* — популярне, загальнодоступне мистецтво). Його особливість полягала в тому, що художники використовували образи продуктів вжитку. В експозиціях виставляли будь-який буденний предмет: відро для сміття, консервну банку або недоїдений бутерброд. Художники лише незначно видозмінювали його, наприклад, надавали іншого розміру. Один з яскравих представників поп-арту американець українського походження **Енді Ворхолл** говорив: *«Чому ви думаєте, що горб або дерево гарніші за газовий насос? Тільки тому, що для вас це звична умовність. Я повертаю увагу до абстрактних властивостей речей»*. За ідеєю митців поп-арту, повсякденні речі, у виставочному залі, повинні викликати інше ставлення до себе глядача. Із цією ж метою новоявлені художники тиражували вже знайомі зображення, розфарбовуючи їх у яскраві кольори. Найвідомішим з таких зображень є портрет актриси Мерилін Монро. Енді Ворхолл виставляв його на величезних щитах, які нагадують сучасні білборди.

Репродукція «картини»
Енді Ворхолла
«Бірюзова Мерилін»
(1964)

Поп-арт як мистецький напрям проіснував до кінця 60-х років, однак його відлуння відчутне і в наш час.

Скульптура «Вишня в ложці» — класика поп-арту, американця зі шведським корінням
Класа Олденбурга (1985)

Приклад поп-арту в архітектурі.
Житловий комплекс
у м. Хошимін (В'єтнам)
(2008)

Ернест Міллер Гемінгвей

Ernest Miller Hemingway

(1899–1961)

Людина створена не для поразки. Людину можна знищити, а здолати не можна.

Ернест Гемінгвей

ГЕРОЙ КОДЕКСУ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ

Американського письменника **Ернеста Міллера Гемінгвея** справедливо називають співцем мужності, стійкості та цілеспрямованості людини. Провідна ідея його творчості — це звеличення особистості, яка, переборюючи удари долі, зберігає людське обличчя. Такою людиною був і він сам.

Життєвий шлях Гемінгвея розпочався **21 липня 1899 року** в містечку Оук Парк, поблизу Чикаго, у родині лікаря. Велику роль у його вихованні відігравав батько, який пробудив у душі Ернеста любов до природи, рибальства й мисливства. Він водив сина лісовими стежками, навчав спостерігати за тваринами, птахами, придивлятися до звичаїв індіанців — корінного населення американського континенту. Ерні ріс спортивним хлопчиком, охоче грав у футбол, водне поло, займався боксом. Але його особливим захопленням було читання. Зі шкільних років на все життя він зберіг інтерес до Шекспіра й Марка Твена. Уже в підлітковому віці майбутній майстер слова вирізнявся з-поміж інших яскравими літературними здібностями, зокрема писав оригінальні твори. Саме в шкільному журналі він і представив свої перші оповідання та нариси, написані під впливом уже добре відомого на той час американського письменника Джека Лондона.

У 1917 році Гемінгвей закінчив школу. Це був час, коли в Європі вже третій рік гриміла Перша світова війна. Уряд США спочатку дотримувався нейтралітету, але 2 квітня цього року президент Вільсон оголосив про вступ країни у війну з Німеччиною. Уявіть американські міста тих часів: усюди звучать ура-патріотичні гасла, газети зображають США бастионом демократії, закликають усіх свідомих громадян не стояти осторонь воєнних подій. Серед тих, хто відгукнувся на звернення уряду, був і юний Гемінгвей. Він прагнув якомога швидше опинитися на фронті, однак в армію його не приймали через слабкий зір. Жагуче бажання писати привело

юнака в Канзас-Сіті, де він влаштувався на посаду журналіста місцевої газети. Саме тут почав формуватися його неповторний стиль, визначальними ознаками якого стали *лаконічність і прозорість викладу*. Гемінгвей промовисто назвав його *«телеграфним»*.

Хоча репортерська кар'єра майбутнього письменника складалася цілком вдало, Ернеста все ж таки не полишали думки про фронт. Надзвичайна цілеспрямованість зробила своє, і в 19 років він опинився у складі добровольців американського Червоного Хреста, які одержали призначення в Європу. Наприкінці травня 1918 року новобранець прибув до Парижа — міста, яке він полюбив на все життя.

Гемінгвей у 1918 році

Згодом автоколона Гемінгвея потрапила до Італії. На італо-австрійському фронті письменник був контужений і тяжко поранений. Переборюючи біль, він тягнув на спині товариша, саме в цей час його наздогнала кулеметна черга. З тіла юнака вилучили 28 осколків, усього ж їх нарахували 237 (!), йому загрожувала ампутація ніг. Ернест глибоко переживав те, що побачив і відчув на фронті та в госпіталі. Не випадково найпомітніше місце в його творчості посідає тема війни (романи *«Прощавай, зброе!»*, *«По кому подзвін»*, *«За річкою в затінку дерев»*, *«Острови в океані»*, *«І сонце сходить»*, кілька оповідань).

Гемінгвей повернувся з війни справжнім героєм. Про юного воїна пишуть газети, його нагороди зацікавлено розглядають перехожі. Здавалось, усе складається добре. Однак юнака не полишають думки про жахи війни, про загиблих солдат, після контузії його постійно мучить безсоння.

У 1921 році Гемінгвей, доставши пропозицію від торонтської газети бути її кореспондентом у Європі, оселяється на кілька років у Парижі. Значно пізніше, на схилі літ, він присвятить спогадам про французьку столицю книжку, яка побачить світ уже після його смерті. Друзі назвуть її *«Свято, яке завжди з тобою»*. Епіграфом стали такі слова письменника з листа другові: *«Якщо тобі поталанило і ти в молодості жив у Парижі, то хоч де б ти був потім, він до кінця днів твоїх залишиться з тобою, тому що Париж — це свято, яке завжди з тобою»*.

Полишивши журналістську діяльність, Гемінгвей повністю поринає у світ художньої літератури. Першим шедевром, який приніс письменникові світову славу, став роман *«І сходить сонце»* (у лондонському виданні *«Фієста»*, 1926). У творі порушено проблему *«втраченого покоління»*. Ось як появу цього терміна пояснює Д. Затонський: *«Усі ви втрачене покоління», — якимось кинув власник паризької автомайстерні своєму механікові, який погано полагодив авто письменниці Гертруди Стайн. А вона ці слова підхопила й поширила на сучасну молодь, яка на собі відчула, що таке війна, у боях під Марною чи Верденом. Гемінгвей, зі свого боку, поставив їх епіграфом «І сходить сонце», тим самим*

давши ім'я всьому повоєнному поколінню, водночас і цілому літературному напрямку¹. Отже, під втраченим поколінням розуміли людей, які, пізнавши жахи війни, відчували себе спустошеними, пригніченими і навіть розчарованими в житті. Саме таким постає перед читачем журналіст Джейк Барс — головний герой роману *«І сходить сонце»*.

У 1934 році Гемінгвей уперше побував в Африці на сафарі — полюванні на великого звіра. Його незабутні враження вилились у книгу нарисів *«Зелені пагорби Африки»*, а також у два оповідання, серед яких славнозвісне *«Сніги Кіліманджаро»* — один з найкращих творів Гемінгвея. Створюючи образ письменника, який у гонитві за грошима продає свій талант, автор порушує проблему вірності митця своєму покликанню.

У 30-х роках ХХ століття Європа переживає розгул фашизму. Гемінгвей не стоїть осторонь. З особливим болем він сприймає воєнні події в Іспанії. На власні кошти письменник купує санітарні машини для борців за іспанську Республіку. У 1937 році як кореспондент американської газети вирушає до Барселони, а згодом до Мадрида. Прагнучи допомогти іспанському народові в боротьбі з фашизмом, він не лише працює як журналіст, а й бере до рук зброю. Саме тут, на охопленій вогнищем землі Іспанії, Гемінгвей розуміє, що найвищим подвигом людини є її готовність іти на смерть заради свободи власного народу. Письменник глибоко переживає поразку іспанської революції і прихід до влади фашистського диктатора Франко. Він добре усвідомлює, що трагедія цієї європейської країни — це тільки початок страшної трагедії всього людства. Думки про тривожну долю Іспанії знайшли відображення в романі *«По кому подзвін»* (1940), епіграфом до якого стали слова англійського поета ХVII століття Джона Донна: *«Немає людини, що була б як острів, сама по собі; кожна людина — грудка землі, часточка суходолу; і якщо море змие хоч би скалку материка, поменшає Європа, і те саме буде, якщо змие мис або оселю друга твого, а чи твою власну; від смерті кожної людини малію і я, бо я єдиний з усім людством; тому ніколи не питай, по кому подзвін — він по тобі»*.

Трагічне передчуття не підвело письменника: після Іспанії тінь коричневої чуми лягла на всю Європу. Під час Другої світової війни Гемінгвей боровся проти фашизму і своїм письменницьким пером, і зі зброєю в руках, зокрема брав активну участь у визволенні Франції.

Після війни письменник оселяється у своїй садибі на Кубі, неподалік від Гавани. Саме тут він інтенсивно працює над твором, за який у 1952 році одержить найвищу літературну нагороду США — Пулітцерівську премію, а вже в 1954 році — Нобелівську премію з формулюванням *«за майстерність у мистецтві оповіді»*. Це була повість *«Старий і море»*.

Творчість Гемінгвея справила значний вплив на розвиток художньої прози ХХ століття. Насамперед це виявилось у продовженні американськими й західноєвропейськими письменниками традиції яскраво вираженого морального характеру літератури. Гемінгвейівський стиль

¹ З а т о н с ь к и й Д. Ернест Гемінгвей // Зарубіжна проза другої половини ХХ сторіччя: новели, повісті, притчі (укладач Д. В. Затонський). — К., 2002.

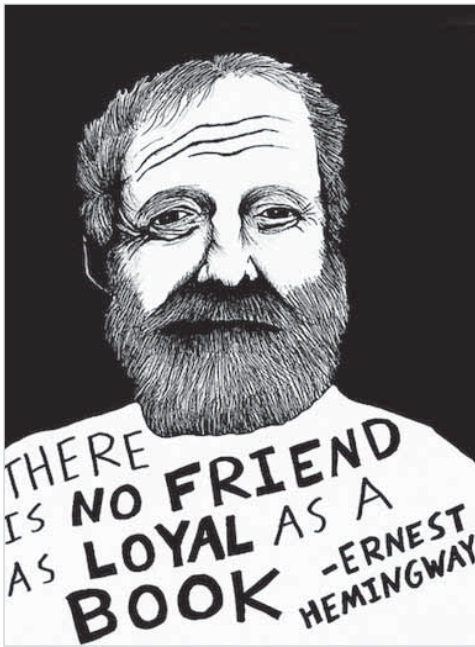

позначився, зокрема, на творчості таких відомих письменників, як колумбієць **Габріель Гарсія Маркес**, українець **Олесь Гончар**.

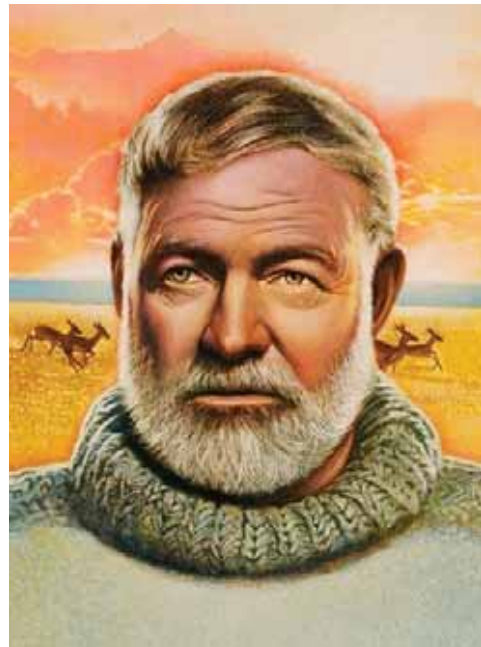
На долю Гемінгвея випало багато випробувань. Він із лишком пізнав жахи війн, пережив страшну авіакатастрофу, але в пам'яті сучасників залишився світлою усміхненою людиною, яка завжди вірила в моральні вершини людства.

1. Пригадайте слова А. де Сент-Екзюпері: «Усі ми родом з дитинства». Як дитинство Гемінгвея позначилось на становленні його особистості?
2. Яку роль у формуванні світогляду письменника відіграла його участь у воєнних подіях?
3. Як ви розумієте слова Джона Донна, які стали епіграфом до роману «По кому подзвін»?
4. Поясніть сутність терміна «втрачене покоління». Як він стосується творчості Гемінгвея?

Райан Шеффілд.
Графічний портрет Ернеста Гемінгвея

Зображення Ернеста Гемінгвея
зі збірки поштової служби США

Читачеві ХХІ століття

За радянських часів прізвище американського письменника українською подавалось як «Хемінгвей». Згідно із сучасними вимогами до правопису його передають як «Гемінгвей». Чому ж саме так? Читайте про це в статті «*Ернест Гемінгвей: українське перезавантаження*» на сайті Видавництва Старого Лева (<https://bit.ly/2JN75ia>).

До вивчення повісті «СТАРИЙ І МОРЕ»¹

У творчій майстерні письменника

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ПОВІСТІ «СТАРИЙ І МОРЕ»

Уперше історію про старого і море Гемінгвей стисло розповів у нарисі «*На блакитній воді. Гольфстрімський лист*», опублікованому в журналі «Есквайр» ще в 1936 році. Письменник сам дуже любив рибалити, товаришував з кубинськими рибалками, добре знав їхні закони та звичаї. В основу оповіді покладено реальний випадок із життя кубинця, який близько вісімдесяти днів рибалив біля берегів Гавани. Йому пощастило впіймати гігантську рибину, але так і не вдалось доставити її до берега. Здобич розшматували акули. Цю історію Гемінгвей насичив новими деталями, збагатив глибоким життєвим і філософським змістом. У жовтні 1951 року в листі до видавця він писав: «*Це проза, над якою я працював усе своє життя, яка має бути легкою, простою і лаконічною і водночас передавати всі зміни видимого світу в галузі людського духу. Це найкраща проза, на яку я зараз здатний*». У вересні 1952 року повість «*Старий і море*» була опублікована в журналі «Лайф».

100-річний кубинський рибалка Грегоріо Фуентос, який став одним із прототипів головного героя повісті (1998)

Літературознавці прагнули з'ясувати, хто став прототипом головного героя твору — Сантьяго. Досить часто називали знаменитого кубинського рибалку і друга письменника Грегоріо Фуентоса, який дожив до 104 років. Однак більшість дослідників схильні до думки, що цей образ увібрав у себе риси різних людей, з якими Гемінгвей спілкувався в рибачькому селищі Кохімаре, що неподалік від Гавани.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке перше враження справила на вас назва повісті «Старий і море»?
2. Поміркуйте, чому на початку повісті автор звертає увагу читача на вітрило, яке «*скидалося на прапор безнастанної поразки*». Що символізує цей образ?

¹ Текст повісті ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

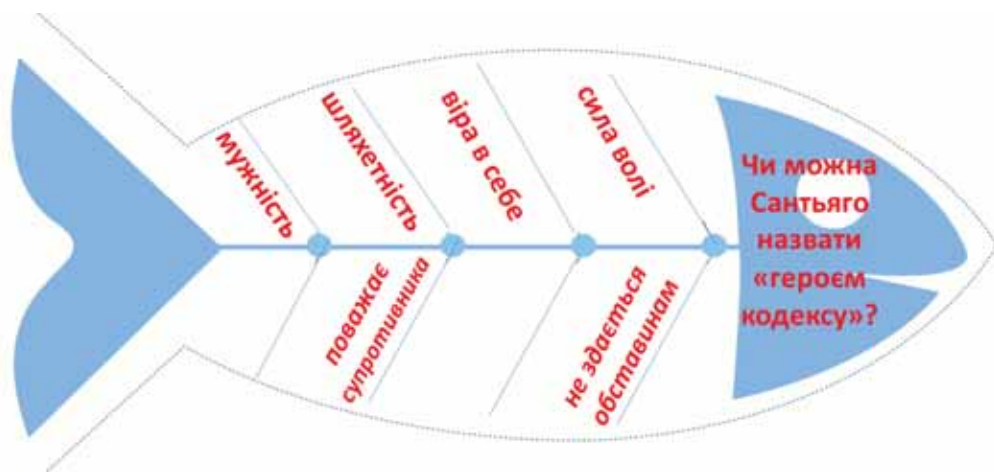
3. Уважно прочитайте портрет старого на початку твору. Що ми дізнаємось про рибалку за описом його зовнішності? Які художні засоби і з якою метою використовує письменник?
4. Про що читачеві розповідає опис помешкання Сантьяго?
5. Поясніть, яку роль у розкритті характерів старого і хлопця відіграє діалог.
6. Виразно прочитайте уривок твору від слів «Раптом йому стало жаль велику рибину...» до слів «...і ми попросили в риби пробачення й швиденько розчинили її»¹. Що саме цей епізод увиразнює в характері Сантьяго?
7. Чим для старого було море? Підтвердьте відповідь цитатами з тексту.
8. Поміркуйте, з якою метою автор докладно зображає процес риболовлі.
9. Визначте роль епізоду «Змагання Сантьяго з афроамериканцем» у композиції повісті.
10. Підготуйте повідомлення на тему «Образ моря в повісті».
11. Визначте, які риси характеру головного героя розкриваються в його боротьбі за рибу.
12. Наведіть приклади внутрішніх монологів старого. Визначте їхню роль у розкритті стану його душі.
13. Проаналізуйте, як автор описує екстремальну ситуацію, в яку потрапив Сантьяго: емоційно чи стримано? Аргументуйте відповідь текстом.
14. Поміркуйте, що символізують у повісті такі образи: *рибалка, риба, море, акули, хлопчик, леви*. Розгляньте розміщені нижче пазли. Установіть відповідність між зображеним образом і його символічним значенням.

15. Які почуття викликав у вас фінал твору?
16. Поміркуйте над основними положеннями кодексу гідності людини, запропонованим Гемінґвеем. Чи з усім ви погоджуєтесь? Аргументуйте свій погляд.

¹ Тут і далі повість «Старий і море» цитується в перекладі з англійської Володимира Митрофанова.

17. Розгляньте фішбоун¹ й усно доповніть його відсутніми елементами або, перемалювавши в зошит схему, допишіть їх.

У творчій майстерні письменника

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ ГЕМІНГВЕЯ

Літературні критики відносять Гемінгвея до письменників-реалістів. Визначаючи завдання майстра слова, великий американець писав: *«...Воно завжди в тому, щоб писати правдиво, і, зрозумівши, в чому правда, висловити її так, щоб вона увійшла у свідомість читача як частина його власного досвіду»*. Саме правдивість стала основою його творчої манери. Однак її він розумів не як натуралістичний опис, а як відтворення правди силою письменницької уяви, що ґрунтується на спостереженні життя. «В “Старому і морі”, — зазначав Гемінгвей, — я намагався створити реального старого, реального хлопчика, реальне море, реальну рибу і реальних акул». Ця реальність означала не копіювання конкретного життєвого матеріалу, а передачу сутності життя крізь призму власної фантазії. Саме тому в читачів виникає враження достовірності описаних подій.

Серед характерних рис стилю письменника дослідники також називають *точність і лаконічність мови, холодну стриманість в описах*

Гемінгвей — рибалка (фото 50-х років ХХ ст.)

¹ «Фішб'юн» (риб'яча кістка) — схема, за допомогою якої встановлюють причинно-наслідкові зв'язки того чи того проблемного явища. Голова риби — проблема; верхній ряд кісток — основні поняття теми, причини виникнення досліджуваної проблеми; нижній ряд — факти, що ілюструють визначені причини; хвіст — висновок.

трагічних й екстремальних ситуацій, конкретність художніх деталей, уміння опустити необов'язкове. Сам Гемінгвей ще в 1932 році зазначав: «Якщо письменник добре знає те, про що пише, він може поминути багато чого з того, що знає, і якщо він пише правдиво, читач відчує все випущене так само сильно, як коли б письменник сказав про це. Величність руху айсберга в тому, що він тільки на одну восьму височіє над поверхнею води». Як ви пам'ятаєте, розроблений письменником прийом увійшов в історію літератури під назвою «принцип айсберга» (див. про це на с. 133).

Гемінгвей — майстер натяків і символічних образів, деталей, за якими уважний читач вбачає глибокий філософський зміст.

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ ГЕМІНГВЕЯ:

- ✓ достовірність у зображенні дійсності;
- ✓ точність і лаконічність мови, надання величезного значення підтексту («принцип айсберга»);
- ✓ стриманість в описах екстремальних ситуацій;
- ✓ конкретність художніх деталей;
- ✓ широке використання лейтмотивів;
- ✓ у центрі творів — «герої кодексу», зображені в екстремальних умовах.

До особливостей стилю Гемінгвея також відносять *широке використання лейтмотивів*¹. Так, одним з лейтмотивів твору є образ людини, яка не здається. Невипадково Гемінгвей уже з перших сторінок твору увиразнює промовисту деталь зовнішності старого: «Геть усе в ньому було старе, крім очей, а вони мали колір моря і блищали весело й непереможно».

Улюбленими літературними героями письменника були мисливці, спортсмени, боксери, солдати. У науковій літературі їх часто називають «героями кодексу», наголошуючи тим самим на дотриманні цими персонажами певних правил «чесної гри», які складали своєрідний Гемінгвейвський моральний «кодекс».

¹ Лейтмотів (від нім. *Leitmotiv* — букв. провідний мотив) — провідні образ, настрої, художня деталь, які повторюються у творі й відіграють ключову роль для розкриття задуму письменника.

**Ось як ці правила пояснив
український літературознавець
Дмитро Затонський:**

1. Будь дужим, ... умій відповісти ударом на удар.
2. Не сподівайся ні від кого співчуття, не ремствуй — мовчи, бо найнебезпечніше показати себе невпевненим і смішним, тоді тебе почнуть зневажати й перестануть боятися.
3. Не піддавайся почуттям: краще холодність, ніж душевна розхристаність, краще самотність, ніж беззахисність.
4. Будь і мужній, чесний, справедливий. Не нападай — обороняйся.
5. Не прагни користатися з недосконалості, підлості навколишнього світу.
6. Відповідай супротивникові тим самим, але не чини проти нього підступів. Залишайся шляхетним навіть щодо нього, не задля нього — задля себе. Тільки так ти збережеш шанс уціліти морально, не даси іншим зруйнувати твою особистість, твою людську гідність — те єдине, що в тебе залишилось, без чого неможливо, та й немає сенсу жити.

Таких «героїв кодексу» Гемінгвей досить часто зображав в екстремальній ситуації, коли яскраво розкриваються їхні характери, висвічуються найпотаємніші закутки їхніх душ.

До таємниці мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО ПОВІСТЬ-ПРИТЧУ

Жанр твору Е. Гемінгвея «Старий і море» часто визначають як повість-притчу. Слово *повість* вам добре відоме. Так називають епічний прозовий твір, який характеризується однолінійним сюжетом, а за широтою охоплення життєвих явищ і глибиною їх розкриття займає проміжне місце між романом та оповіданням. Поняття *притча* ви також розглядали, зокрема, вивчаючи твір А. де Сент-Екзюпері «Маленький принц», який називають казкою-притчею. Пригадаймо, що *притча* — це повчальний алегоричний твір, орієнтований на доведення життєвих цінностей. Повчальністю й алегоричною формою вона схожа на байку. Однак притча не підносить читачеві мораль у готовому вигляді, а налаштовує на її пошук. Крім того, вона може бути значно більшого обсягу, ніж байка. У давнину притча побутувала переважно як оповідь релігійно-філософського змісту. Пізніше притчевість письменники почали використовувати як засіб вираження власних морально-філософських роздумів, певної ідеї.

Отже, *повість-притча* — це твір, який поєднує в собі ознаки обох жанрів: і повісті, і притчі.

1. Поясніть сутність поняття «*повість-притча*».
2. Назвіть ознаки повісті-притчі у творі «Старий і море».

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Він був Марком Твенем двадцятого століття і Байроном двадцятого століття, але він був, безперечно, великим письменником, великим майстром прози, що відкрив стиль, котрий більше вплинув на літературу нашого часу, ніж стиль будь-якого іншого письменника.

Ван Вік Брукс, американський літературознавець

Повість «Старий і море» — це своєрідний заповіт. Чи, може, гімн, проспіваний на честь Людини — переможеної і разом з тим непереможної?

Дмитро Затонський, український літературознавець

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Величезна зацікавленість творчістю американського письменника в Україні виникла в 60-х роках ХХ століття. Саме в цей час формується культ Гемінгвея, тісно пов'язаний з рухом шістдесятників. Для представників тогочасної інтелігенції американський письменник став не просто улюбленим автором, а значно більшим — символом людської гідності. У багатьох домівках можна було побачити портрети цього усміхненого бороданя у светрі. Саме такий образ цієї мужньої, вольової й оптимістичної людини зберігся в пам'яті читачів різних поколінь.

У різні часи над перекладами творчої спадщини Гемінгвея працювали **Володимир Митрофанов, Марк Пінчевський, Юрій Покальчук, Нінель Тарасенко** та інші. Поетичні рядки йому присвятили **Дмитро Павличко** («У домі Гемінгвея під Гаваною») та **Іван Драч** («Пам'яті Гемінгвея»).

Літературні нотатки подорожнього

Оук Парк і нині часто називають містом Гемінгвея. На малій батьківщині письменника можна побачити чимало пам'яток, пов'язаних з його особистістю. Насамперед це будинок, у якому народився Гемінгвей і жив перші шість років. Нині тут діє меморіальний музей письменника, у якому все збереглося так, як у часи, коли тут жила родина митця.

Найпопулярнішим пам'ятником письменників є бронзова фігура нобеліата, встановлена в Гавані (автор — **Хосе Вілья Соберон**, 2003 рік). У 2012 р. Ернест Гемінгвей «оселився» і в Харкові (скульптори **Олександр Шамрай** і **Єлизавета Варлакова**).

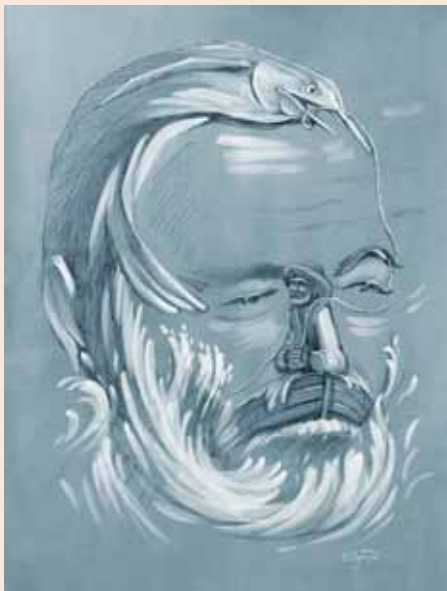
Пам'ятник Ернестові Гемінгвею в Харкові

Мистецькі передзвони

Повість «Старий і море» було неодноразово екранізовано митцями різних країн. Цікаво, що мультиплікаційний фільм 1999 року (Канада, Росія, Японія, режисер **Андрій Петров**) був нагороджений Оскаром як кращий короткометражний фільм 2000 року. У його створенні використано незвичайну техніку — «живопис, що оживає». Кожний кадр мультфільму — це майстерний малюнок на склі, який створює ілюзію «реальності» зображуваного.

- ❖ Розгляньте ілюстрації сучасних українських художників **Олега Шупляка** і **Слави Шульц**. Спробуйте розшифрувати їх символічний зміст.

Олег Шупляк.
Старий і рибина

Слава Шульц.
Ілюстрація до повісті «Старий і море»

Читачеві XXI століття

Чи знаєте ви, що одним із новітніх цифрових сервісів є **глогстер** (*Glogster*)? Він призначений для створення інтерактивних постерів, які називають **глогами** (слово **Glog** з'явилося у 2007 році від словосполучення *graphical blog*). Глоги можуть містити текст, зображення, анімацію, аудіо, відео, посилання на різні електронні ресурси.

Перегляньте глоги, присвячені Гемінгвею й розміщені за такою адресою:

<https://bit.ly/2ULBzek>

- ❖ Який із них видався вам найцікавішим? Поясніть свій вибір.

Підсумовуємо вивчене

1. Чому, на вашу думку, епіграфом до статті про Гемінґвея взято цитату з повісті «Старий і море»? А який епіграф запропонували б ви?
2. Сформулюйте проблеми, порушені у творі. Висловіть ваше особисте ставлення до них.
3. Підготуйте запитання до класу на тему «Філософсько-символічний підтекст оповіді про життя старого рибалки».
4. Розкрийте сенс назви повісті «Старий і море».
5. Поясніть, чому твір «Старий і море» називають повістю-притчею.
6. На конкретних прикладах проілюструйте, як особливості стилю Гемінґвея виявляються в повісті «Старий і море».
7. Як би ви відповіли на запитання, поставлене Д. Затонським (див. рубрику «**Зі скарбниці літературно-критичної думки**»)?
8. Знайдіть і прочитайте вірш І. Драча «Пам'яті Гемінґвея». Яке враження він на вас справив? Як цей твір перегукується з прочитаною повістю?
9. Чи згодні ви з тим, що самого Гемінґвея можна назвати героєм кодексу людської гідності? Аргументуйте свою думку.
10. Скориставшись матеріалами рубрики «**Українські стежини світової літератури**» та додатковими джерелами інформації, підготуйте презентацію на тему «Гемінґвей і Україна».
11. Якщо ви дивились екранізацію повісті «Старий і море», порівняйте її з літературним твором.
12. Напишіть лист Ернесту Гемінґвею або твір на одну з тем: «Сантьяго: переможений чи переможець?»; «Людина і природа в повісті "Старий і море"».

13. Розгляньте підсумковий плакат¹. Що символізує книжка, занурена у воду? Як стосуються особистості Гемінґвея наведені слова? Що плакат розповідає про символіку образів прочитаного твору? Яким чином із життям Гемінґвея та його творами пов'язані географічна назва та зображення, вміщені на плакаті?

14. Підготуйте на вибір: глог, дудл, постер, інфографіку або кроссенс, присвячений Ернесту Гемінґвею.

¹ У плакаті використано репродукцію картини польського художника Павла Кучинського «Айсберг» і кадр із мультфільму «Старий і море» (режисер Андрій Петров).

Габріель Гарсія Маркес
Gabriel García Márquez
(1927–2014)

Ми народжуємось і живемо у світі фантастичної реальності.

Габріель Гарсія Маркес

НАЙЯСКРАВІШИЙ «МАГІЧНИЙ РЕАЛІСТ»

«**Д**ля Колумбії Габріель Гарсія Маркес — чи просто Габо, як називають його друзі та шанувальники — набагато більше, ніж уславнений літератор. Він — національна гордість країни», — так про свого співвітчизника написав публіцист і історик Мігель Паласіо. Крім того, про Маркеса говорять і як про найзагадковішого письменника Латинської Америки.

Таїна починається ще зі встановлення дати народження сонячного карибського генія. Одні джерела вказують на 1927 рік, інші — на 1928 рік. Таку плутанину пояснюють розбіжністю у свідченнях самого письменника і його молодшого брата. Дослідники творчості Маркеса називають його «великим містифікатором», який часто розповідає про своє життя немов про літературний твір, насичуючи оповідь нескінченними вигадками і суперечливими твердженнями. Нещодавно біографи великого колумбійця знайшли запис у книзі приходської церкви, який і дав можливість встановити справжню дату народження письменника — **6 березня 1927 року**.

Майбутній геній побачив світ у маленькому містечку Аракатака, розташованому на Карибському узбережжі Колумбії, у родині телеграфіста. Його дитинство пройшло в будинку дідуся і бабусі. Хлопчика оточував світ, у якому тісно переплітались фантастика і реальність. Тут у сім років він прочитав першу книжку, якою була славнозвісна збірка арабських казок «Тисяча і одна ніч». Саме тут до нього вперше прийшло розуміння, що дійсність наповнена всілякими дивами. Із величезною цікавістю слухаючи міфи і легенди з вуст улюбленої бабусі, він уявляв себе справжнім магом. Уся ця атмосфера справила на нього неабиякий вплив, адже не випадково згодом, характеризуючи стиль його творів, Маркеса називатимуть «магічним реалістом». Уже будучи всесвітньо відомим письменником, він згадував: «...Я не міг здолати спокуси зазирнути у казкові глибини моєї бабусі». А, відповідаючи на запитання: «Хто був Вашим значущим учителем?», — щиро зізнавався: «Для мене вчителі — це ті люди, які справили вплив на становлення особистості, вибір

життєвого шляху, розвиток здібностей і нахилів. Таких людей у моєму житті було чимало. Насамперед це мій дід по материнській лінії полковник Ніколас Рікардо Маркес Мехія... Він багато чому навчив мене, розповідав про громадянські війни, в яких брав участь, розтлумачував явища природи. Я просто засипав його запитаннями про значення того чи іншого слова, і дід часто був змушений звертатися за допомогою до словника. Не було такого випадку, щоб він не задовольнив ненаситну цікавість онука. Полковник Маркес — єдиний із моїх близьких, хто розумів мене. У дитинстві і юнацтві я багато фантазував, вигадував, придумував події і неіснуючих друзів, переконував усіх, що важко хворий, хоча насправді був здоровим. Мені хотілось зробити життя цікавішим, розфарбувати його яскравими фарбами. За це мене лаяли, називали брехуном і базікалом. Тільки дідусь ніколи не засуджував мої фантазії. Мабуть, він розгледів у маленькому брехунці майбутнього письменника». Загадковий і фантастичний світ оповідей бабусі і дідуся назавжди увійде в життя Маркеса і, безумовно, позначиться на його творчості. Згодом почуті ще в дитинстві міфи і легенди на чарівних крилах письменницької уяви перелетять до його романів і оповідань.

Крім того, серед справжніх учителів славетний колумбієць називав свого лицейського викладача іспанської мови і літератури Карлоса Хуліо Кальдерона Ерміду, а також чотирьох всесвітньо відомих письменників — австрійця Франца Кафку, американця Вільяма Фолкнера, англійку Вірджинію Вульф і нікарагуанського поета Рубена Даріо. Саме ці особистості сприяли розвитку самотнього письменницького таланту Маркеса.

У 1946 році він вступив на юридичний факультет університету в м. Богота. Однак кар'єра юриста не приваблювала юнака, Габріеля захоплював світ журналістики й літератури. Його перше оповідання вийшло друком в 1947 році, а згодом з'явилися твори, які уславили майстра на весь світ: повість *«Полковнику ніхто не пише»* (1958), роман *«Сто років самотності»* (1967), збірка оповідань *«Неймовірна та сумна історія про невинну Ерендіру та її бездушну бабуню»* (1972), романи *«Осінь патріарха»* (1975), *«Кохання в час холери»* (1985) та інші. Магістральними у творчості письменника стали теми самотності, відчуженості людини у світі, філософського осмислення влади. У 1982 році Маркес одержав Нобелівську премію в галузі літератури «за романи й оповідання, у яких фантастичні й реалістичні елементи поєднані заради щедро уявного світу, у якому відбито життя й суперечності латиноамериканського континенту».

Найзнаменитішим твором письменника вважають роман *«Сто років самотності»*, у якому крізь призму життя шести поколінь роду Буендіа показано історію всієї Латинської Америки. Події цього твору

Лео (Колумбія).
Безсмертний Габо
(карикатура)

відбуваються у фантастичному й таємничому світі містечка Макондо, прообразом якого стала рідна Маркесу Аракатака. Головною ідеєю роману, за словами самого автора, є утвердження солідарності серед людей. Саме її відсутність приводить рід Буендіа до занепаду.

Варто зауважити, що формування Маркеса як письменника припало на епоху *віоленсії* (від іспанського *violencia* — насилля) — це назва найдраматичнішого в новітній історії Колумбії періоду (1948–1957 рр.), який був результатом протистояння Ліберальної і Консервативної партій. Фактично в країні йшла жорстока громадянська війна і панував диктаторський режим, які забрали понад 200 тисяч життів.

Письменник брав активну участь у політичних подіях в Колумбії, гаряче підтримував революцію на Кубі й нікарагуанських повстанців. Ховаючись від переслідувань, він тривалий час змушений був жити в різних країнах — Італії, Франції, Іспанії, Швейцарії, США, Мексиці. В останні роки свого життя великий колумбієць мешкав переважно в Мехіко. У 2002 році Маркес опублікував перший том своїх мемуарів *«Жити, щоб оповідати»*, у яких висловив таку думку: *«Життя — не те, що людина прожила, а те, що запам'ятала для того, щоб оповісти»*.

Самому ж письменникові, як свідчить його багата творча спадщина, було що запам'ятати і чим поділитись із читачами. Саме за ці самобутні та майстерні розповіді, які вилились у художні твори, його глибоко шанують у всьому світі. У країнах Латинської Америки та Іспанії 2007 рік був позначений його ім'ям. На честь ювілею письменника в колумбійському місті Картахена відбувся міжнародний фестиваль фільмів, знятих за його творами. В Іспанії мільйонним накладом вийшло ювілейне видання *«Сто років самотності»*. А в Києві у 2008 році пройшов фестиваль жіночих монодрам за п'єсами славнозвісного колумбійця. Однак чи не найзворушливішим визнанням заслуг Маркеса є присвоєння йому титулу *«Великого оповідача»* індіанцями племені вайуу, які мешкають на батьківщині письменника.

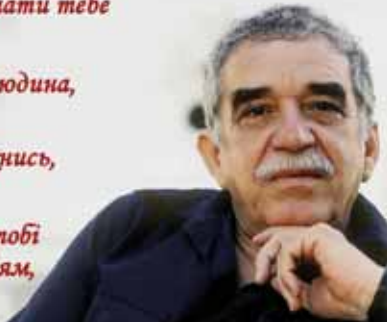
1. Хто справив найбільший вплив на формування особистості письменника?
2. Маркесу належить чимало знаменитих фраз про життя. Прочитайте деякі з них. Як вони характеризують світогляд письменника? А як ви сприймаєте ці фрази?

✓ *Справжній друг – це той, хто буде тримати тебе за руку і відчувати твоє серце.*

✓ *Можливо, у цьому світі ти всього лиш людина, але для когось ти – весь світ.*

✓ *Не плач, тому що це закінчилось. Усміхнись, тому що це було.*

✓ *Завжди знайдуться люди, які завдадуть тобі біль. Потрібно продовжувати вірити людям, просто бути трохи уважнішими.*

3. Спробуйте передбачити, чому Маркеса називають *«магічним реалістом»*.
4. Скориставшись матеріалами статті, підготуйте запитання до класу на тему *«Основні віхи життєвого і творчого шляху Маркеса»*.

До вивчення оповідання «СТАРИГАН ІЗ КРИЛАМИ»¹

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справило на вас оповідання?
2. Прочитайте описи зовнішності старого. За допомогою яких художніх засобів створено його портрет?
3. Чи можна стверджувати, що образ старигана з крилами не відповідає традиційному уявленню про ангелів? Обґрунтуйте свою думку.
4. Спираючись на схему², схарактеризуйте ставлення персонажів оповідання до незвичайного гостя (від його появи до відльоту). Що дивувало їх найбільше? Відповідаючи, використовуйте текст.

5. Визначте роль епізоду «На ярмарку» в сюжеті твору.
6. Розкажіть про зміни в житті родини Пелайо, пов'язані з появою ангела.
7. Якими зображено людей в оповіданні? До яких засобів комічного вдається автор, змальовуючи мешканців узбережжя?
8. Поясніть, як ви розумієте фінал оповідання.

До таємниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО «МАГІЧНИЙ РЕАЛІЗМ»

Про Маркеса часто говорять як про найяскравішого представника «магічного реалізму». Що ж означає цей термін? Так умовно називають модерністську течію в літературі Латинської Америки, для якої характерне органічне поєднання елементів реального і фантастичного, побутового і міфологічного, дійсного і уявного, таємничого. Дива в оповіді представників «магічного реалізму» розсипані як щось звичайне,

¹ Текст оповідання ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

² Схему створено на основі ілюстрації Мішеля Петерсона до оповідання «Стариган із крилами».

буденне, таке, що відбувається поряд із достовірними подіями. Описане викликає в читача відчуття віри в реальність дива.

Джерелом «магічного реалізму» став властивий латиноамериканцям світогляд, який сформувався під впливом таємничих ритуалів і традицій індіанців та афроамериканців, а також спотворених християнських вірувань. Як зазначає Д. Затонський, «це світосприйняття надихається грізною величчю Анд, титанічною могутністю річок, буйною непрохідністю неосаяжної сільви¹. Воно живиться грандіозністю ацтекських пірамід і гідних подиву храмів майя.

Людина існує тут мовби поруч із «уособленими» міфами, у нерозривній з ними єдності. Міфи визначають ставлення до навколишнього буття, регламентують норми поведінки»².

Основи цієї течії вперше виклав кубинський письменник Алеко Карпентьер, який обґрунтував право автора показувати дійсність крізь призму магічного, народженого народною уявою. Пояснюючи ідею свого сучасника, Г. Гарсія Маркес писав: «Я вірю в магію реального життя. Я гадаю, що Карпентьер «магічним реалізмом» називає те диво, яким є реальність, і реальність саме Латинської Америки взагалі, зокрема реальність карибських країн. Вона — магічна...». Цю думку письменник продовжив у своїй Нобелівській лекції: «Поети і жебраки, музики і пророки, війни і злочинці — усі ми, діти цієї невгамовної реальності, навряд чи потребуємо допомоги з боку уяви, навпаки, складність полягає в тому, що звичних засобів, потрібних для вірогідного відображення нашого життя, нам не вистачає».

Риси «магічного реалізму» яскраво відчутні у творах бразильця Жоржі Амаду, аргентинців Хуліо Кортасара, Хорхе Луїса Борхеса, гватемальця Мігеля Астуріаса. Класичним зразком вважають роман Г. Гарсія Маркеса «Сто років самотності».

1. Продовжте речення: «Магічний реалізм» — це ...».

2. Які риси «магічного реалізму» знаходимо в оповіданні «Стариган із крилами?»

У творчій майстерні письменника

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОПОВІДАНЬ ЦИКЛУ «НЕЙМОВІРНА ТА СУМНА ІСТОРІЯ ПРО НЕВИННУ ЕРЕНДІРУ ТА ЇЇ БЕЗДУШНУ БАБУНЮ»

«Стариган із крилами» входить до циклу оповідань «Неймовірна та сумна історія про невинну Ерендіру та її бездушну бабуню». Історії, розказані Маркесом, відбуваються в маленькому морському селищі, де у стихію звичайного життя з його повсякденним побутом вплітаються фантастичні явища і події. **Визначальною рисою цих оповідань є те, що про**

¹ Сельва (від лат., іт., ісп. selva — ліс) — так у Латинській Америці називають дощовий ліс.

² Затонський Д. «Сутність нашої самотності», Про «магічний реалізм» Габріеля Гарсія Маркеса // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. — 2001. — № 12.

дива автор розповідає як про щось реальне, цілком можливе, а не таке, що викликає сумніви. Таку манеру оповіді Маркес підмітив ще в ранньому дитинстві. Зокрема він зазначав: «Слід розповідати так, як розповідали мої дідусь і бабуся, тоном, який природно припускає все надзвичайне, ніби вони знали, що в літературі немає нічого переконливішого, ніж твоє власне переконання». Отже, в оповіданнях Маркеса «диво не є атрибутом надприродних, чужих людині сил, а звичайне явище народного життя...»¹.

Сам автор називав свої оповідання казками. «Однак, якщо в споконвічній казці основний конфлікт завжди розвивається між силами добра і зла, то казки Гарсія Маркеса будувались на іншому конфлікті: народна свідомість і дійсність, реальність і уява, народ і міф»².

Читачеві XXI століття

У творах Маркеса можна знайти чимало виявів впливу стилю **Ф. Кафки**. Колумбійський письменник зазначав: «Кафка розповідав про світ точно в тій самій манері, що і моя бабуся. Коли я прочитав його в 17 років, я відкрив для себе, що стану письменником. Побачивши, як Грегор Замза міг, якимось прокинувшись, перетворитись на гігантського жука, я сказав собі: “Я не знав, що таке можливе в літературі. Але якщо це так, то мене цікавить письменництво... я зрозумів, що в літературі, окрім академічних і занадто раціоналістичних стилів, з якими я спізнався за лицейськими підручниками, існували інші можливості”».

Значний вплив на формування особистості Маркеса справив і **Е. Гемінгвей**. Так, у 1977 році в одному з інтерв'ю колумбійський письменник сказав: «Він був і залишився найвеличнішим учителем професійних письменників». Маркес був вражений силою повісті «Старий і море», яка стала для нього взірцем поєднання реалістичної манери викладу і філософсько-символічного підтексту.

До таємниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНИЙ КОЛОРИТ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Замислюючись над тим, як аналізувати інокультурні твори, варто згадати відоме грузинське прислів'я: «Носи шапку за звичаєм того народу, в країну якого прийшов» (переклад Рауля Чілачави). Адже читання художнього твору часто порівнюють з подорожжю до країни, де він народився. Згадаймо вислів французького письменника ХХ століття **Андре Моруа**: «Книжки — це двері, відкриті в чужі душі, ворота, що ведуть до інших народів». А Г. Гарсія Маркес у своїй Нобелівській лекції «Самотність Латинської Америки» зазначав: «...Раціональні голови Європи, зачаровані спогляданням власної культури, не в змозі нас правильно

¹ Земсков В. Габриель Гарсія Маркес. — М., 1986.

² Там само. — С. 164.

зрозуміти. Звісно, вони спробують підійти до нас зі своїм мірилом, забуваючи, що кожний приносить у житті свою жертву і що ми знаходимо себе тими ж зусиллями й кров'ю, якими колись себе знаходили вони. Якщо нашу дійсність стараються витлумачити за чужими шаблонами, ми стаємо ще не зрозумілішими, ще невільнішими, ще самотнішими. Шановна Європа швидше зрозуміла б нас, якби спробувала б знайти нас у своєму власному минулому».

Аби твори зарубіжної літератури, які ми читаємо, дійсно стали для нас широкими воротами, що ведуть до різних народів, потрібно намагатись осягнути особливості зображеного в них інокультурного світу. Так, мандруючи стежками латиноамериканської літератури, корисно спробувати подивитись на твір очима латиноамериканця, а занурюючись у французьку літературну стихію, — поставити себе на місце француза. Такий погляд на іншу культуру допоможе зрозуміти не лише її, а й краще осягнути самотність рідної національної стихії.

Колумбійська жінка
(сучасне фото)

Що ж саме надає творові **національного колориту**? Це так звані **національно-культурні компоненти твору** — його змістові та формальні складники, наділені яскравими національними ознаками.

Ними можуть бути опис традицій, звичаїв і вірувань, власні імена і назви, національний пейзаж, національний портрет, національний інтер'єр, національно-культурна символіка тощо. Так, символами України є верба, калина, мальви, а символом Японії — сакура й хризантеми. Кожен твір тією чи тією мірою відображає національний світогляд народу, до якого належить автор. Свого часу М. Гоголь писав: «...Справжня національність полягає не в описі сарафана, а в самому дусі народу. Поет навіть може бути й тоді національним, коли описує зовсім сторонній світ, але дивиться на нього очима своєї національної стихії, очима всього народу, коли відчуває й говорить так, що співвітчизникам його здається, немов це відчувають і говорять вони самі». Національна специфіка може виявлятися не лише у змісті, а й у формі твору. Пригадайте хайку Мацуо Басьо, які відображають особливості саме японського віршування.

Отже, під **національним колоритом твору** розуміють відображення в ньому національно-специфічних ознак, притаманних конкретній літературі.

1. Поясніть, як ви розумієте поняття «національний колорит твору».
2. Спробуйте визначити, у чому полягає національна специфіка оповідання Г. Гарсія Маркеса.

Твори Маркеса надихають багатьох українських митців. Так, оповідання «Стариган із крилами» лягло в основу художнього фільму-притчі без слів **«Пересохла земля»** (режисер **Тарас Томенко**, Україна, 2004), а також спектаклів, поставлених на театральних сценах Вінниці, Чернігова, Рівного, Ужгорода й інших міст. Цікаво, що у виставі, що йде в Закарпатському музично-драматичному театрі ім. Братів Шерегіїв, дію перенесено з Колумбії до Закарпаття. Це постановка п'єси **Олександра Гавроша «Вуйцьо з крилами»**, яку автор написав за мотивами твору Маркеса.

Сцена зі спектаклю
«Вуйцьо з крилами»

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

У творах Гарсії Маркеса народна культура..., іспанське бароко..., вплив європейського сюрреалізму та інших модерністських течій являють собою витончену та життєстверджувальну суміш.

*Ларс Юлленстен,
шведський письменник, член Шведської академії наук*

Чи був той «старезний сеньйор з величезними крилами» і справді ангелом? А якщо ні, то ким він був? Чому прилетів? Чому відлетів? Чому саме тут затримався на роки? На всі запитання автор не дає відповіді. Може, лише за винятком останнього, бо саме наприкінці проживання «старезного сеньйора» у курнику на його крилах почало наростати нове пір'я. Але й тут, знов (укотре?!) запитавши «чому?», ми відповіді не отримали б...

Річ у тім, що світ, зображуваний Гарсією Маркесом, запитань не передбачає, тому й відповідей не дає, бо самою своєю природою є абсурдним, — тобто позбавленим законів логіки, а отже, й будь-якої мети...

Дмитро Затонський, український літературознавець

Читачеві ХХІ століття

У сучасному кіберпросторі можна знайти чимало цікавинок, пов'язаних із Маркесом та його творами. Це і манґа, і дудл, і глоги, і численні сайти, присвячені великому письменникові.

Зверніть увагу на глог, розміщений за такою адресою: <https://bit.ly/2YUQq5c>

❖ Можливо, він надихне вас на створення власного глогу?

Обкладинка манґи,
створеної
за мотивами оповідання
«Стариган із крилами»

Дудл, присвячений 91-му дню народження Габріеля Гарсія Маркеса

Пісумовуємо вивчене

1. Поясніть, чому Маркеса називають «магічним реалістом».
2. Поміркуйте, що символізує образ старигана з крилами.
3. Розкрийте філософський підтекст оповідання.
4. Чим прочитаний твір нагадує традиційну казку, а чим відрізняється від неї?
5. Підтвердьте або спростуйте таке твердження: «Оповідання «Стариган із крилами» — твір з яскраво вираженою національною специфікою».
6. Висловіть особисте ставлення до проблем, порушених у творі. Аргументуючи свій погляд, використовуйте приклади і цитати з тексту.
7. Поясніть сенс назви оповідання.
8. Порівняйте твори Г. Гарсія Маркеса «Стариган із крилами», Ф. Кафки «Перетління» та І. Драча «Крила». Що в них спільного та відмінного?
9. Що, на ваш погляд, споріднює оповідання Мо Яня «Геній» з твором Г. Гарсія Маркеса?
10. Знайдіть в Інтернеті і прослухайте у виконанні Богдана Ступки вірш Ліни Костенко «Крила». Чим він перегукується з оповіданням Г. Гарсія Маркеса?
11. Підготуйте повідомлення на одну з тем: «Народна міфологічна свідомість — джерело творчості Г. Гарсія Маркеса» (на прикладі оповідання «Стариган із крилами»); «Роль художньої деталі в оповіданні «Стариган із крилами»».
12. Усно складіть твір-мініатюру на тему «Якби до мене прилетів ангел...» або «Моя зустріч із персонажем твору Г. Гарсія Маркеса».

13. Роздівіться підсумковий плакат¹. Що він розповідає про світ Маркеса? Як ви розумієте цитату Ліни Костенко? Чому, на ваш погляд, її розміщено на плакаті?

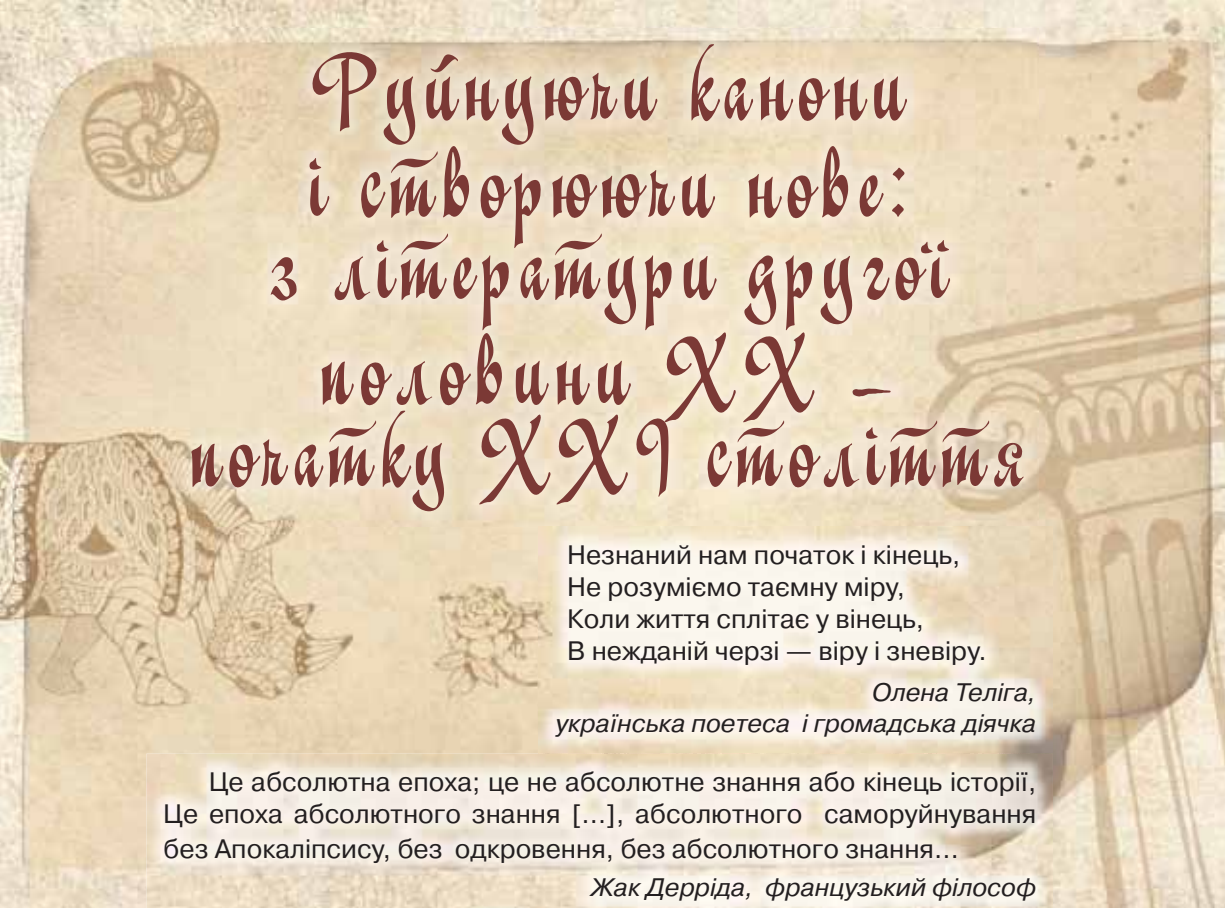
¹ У плакаті використано репродукції ілюстрації Девіда де Лес Хераса до оповідання «Стариган із крилами» і малюнка Ірвіна Борхаса «Дівчина вайу».

14. Прокоментуйте твердження Петра Рихла про те, що Пауль Целан є «надзвичайно характерним прикладом того, як історія вривається у людську долю і які спустошливі сліди вона може там залишити».
15. Розкажіть, які історичні події і факти особистого життя Пауля Целана знайшли своє відображення у вірші «Фуга смерті».
16. Як ви вважаєте, чим можна пояснити, що вірш «Фуга смерті» входить до шкільних програм у німецькомовних країнах? А чи потрібно, на вашу думку, українським школярам вивчати цей твір П. Целана? Свою відповідь аргументуйте.
17. Які твори української літератури на тему Голокосту та інших злочинів Другої світової війни ви знаєте? Розкажіть про них і спробуйте зіставити їх із творами, прочитаними на уроках зарубіжної літератури.
18. Поясніть, у чому полягає сутність розробленого Гемінґвеем «принципу айсберга».
19. Розкрийте роль символіки в повісті Гемінґвея.
20. Як ви думаєте, чому твір «Старий і море» для багатьох читачів став певним орієнтиром у житті?
21. Уявіть ситуацію: ви зустрілись із Гемінґвеем або Сантьяго (на вибір). Які три запитання ви поставили б письменникові чи старому рибалці?
22. Поясніть, що таке «магічний реалізм».
23. Доведіть, що оповідання «Стариган із крилами» є зразком літератури «магічного реалізму».
24. Складіть асоціативне гроно до словосполучення «стариган із крилами».
25. Уявіть, що ви опинились у селищі, де відбуваються події оповідання Маркеса. Що б ви вчинили? Як би поводили себе стосовно до старигана і мешканців селища?
26. Продовжте таке речення:
«Національна специфіка твору виявляється в ...».
27. Роздивіться репродукцію картини сучасного польського художника Павла Кучинського «Користь». Чи можна її використати як ілюстрацію до одного із творів цього розділу? Аргументуйте свою думку.

Павел Кучинський.
Користь (2010)

28. Об'єднайтесь у групи і проведіть підсумкову вікторину за творами Е. Гемінґвея і Г. Гарсія Маркеса.
29. Чим, на ваш погляд, література ХХ століття, про яку йдеться в цьому розділі, може бути цінною для читача століття ХХІ?

Руйнуючи канони і створюючи нове: з літератури другої половини ХХ - початку ХХІ століття

Незнаний нам початок і кінець,
Не розуміємо таємну міру,
Коли життя сплітає у вінець,
В нежданій черзі — віру і зневіру.

*Олена Теліга,
українська поетеса і громадська діячка*

Це абсолютна епоха; це не абсолютне знання або кінець історії,
Це епоха абсолютного знання [...], абсолютного саморуйнування
без Апокаліпсису, без одкровення, без абсолютного знання...

Жак Дерріда, французький філософ

Театральний авангард другої половини ХХ століття, або Про формування «театру абсурду»

Щоб передати жорстокість життя,
література повинна бути в тисячу разів
більш жорстокою, більш жахливою.

Ежен Йонеско

Починаючи з 50-х років ХХ століття на різних театральних сценах світу дедалі частіше стали з'являтися п'єси з безглуздим сюжетом, що представляли глядачам, здавалося б, несумісні речі. Таким новим театральним явищем, що руйнував традиційні драматичні закони, не визнавав жодних авторитетів, став так званий театр абсурду (або драма абсурду). Це своєрідний театр парадоксу, «трагедії мови», театр-експеримент, що вимагає імпровізації не тільки від актора, а й від глядача. Театр абсурду кидав виклик культурним традиціям і навіть певною мірою політичному і соціальному устрою.

Біля витоків такого дивного театру стояли **Ежен Йонеско, Жан Жене, Артюр Адамов і Семюель Беккет.**

Бажаючи дати назву таким незвичайним п'єсам, англійський критик Мартін Есслін в 1961 році ввів поняття «*театр абсурду*». Водночас Ежен Йонеско пропонував іншу назву для цього явища — «*театр глузування*».

Загальні риси, характерні для творів театру абсурду:

- ❖ наявність фантастики, що представлена паралельно з реальністю;
- ❖ домінування так званих «змішаних» драматичних жанрів (трагікомедія, трагіфарс, комічна мелодрама тощо);
- ❖ використання елементів різних видів мистецтва (пантоміма, хор, мюзикл тощо);
- ❖ на відміну від природної для сцени динамічності дії часто спостерігається статика, за висловом Е. Йонеско, «*агонія, в якій немає реальної дії*»;
- ❖ змін зазнає мова персонажів, які часто просто не чують і не бачать одне одного, вимовляють «паралельні» монологи в порожнечу.

Події будь-якої п'єси театру абсурду далекі від реальності і навіть не прагнуть до неї наблизитися. Неймовірно і дивне у ній може проявлятися як в персонажах, так і в навколишніх предметах і подіях, що відбуваються. Місце і час дії в таких драматичних творах, зазвичай, досить складно визначити. Логіки немає ні у вчинках персонажів, ні в їхніх словах.

Кінець 60-х років ХХ століття ознаменувався міжнародним визнанням театру абсурду. Один з його засновників франко-ірландський письменник Семюель Беккет (1906–1989) за «*новаторські твори у прозі та драматургії, в яких трагізм сучасної людини стає її тріумфом*» був удостоєний Нобелівської премії з літератури 1969 року.

У його найвідомішій п'єсі «*Чекаючи на Годо*», що була написана 1949 року, Беккет утверджує думку про приреченість людини до страждань. У цій п'єсі фактично нічого не відбувається. Недолугі діалоги, відсутність дії увиразнюють трагічну безвихідь існування людини.

А фраза однієї з дійових осіб: «*...нічого не відбувається, ніхто не приходить, ніхто не уходить — жакливо*» стала справжньою візитівкою драми абсурду.

Деякі дослідники вважають, що цей твір — алегорія на тему війни, яка несе знищення і смерть. Так, літературознавець Олександр Геніс стверджує, що п'єса Беккета розкриває, «*як жити, коли знаєш, що помреш*». Цікаво, що достеменно невідомо, і хто такий Годо. Коли американський режисер Алан Шнайдер запитав про це у самого драматурга, той дав таку доволі дивну відповідь: «*Якби я знав, я б сказав про це у п'єсі*».

Уважно спостерігаючи за європейським суспільством, французький письменник румунського походження Ежен Йонеско (1909–1994) дійшов висновку про неспроможність реалізму і, насамперед, драматургії, тож вирішив привнести щось нове в сучасне життя. Так виникла ідея п'єси, яка б руйнувала усі канони драматургії. Якимось під час самостійного вивчення англійської мови за посібником він з подивом виявив, що у звичайних словах міститься безліч абсурду, завдяки чому часом розумні і красиві фрази повністю втрачають сенс. Драматург згодом так пояснював

свій задум: *«Ми хотіли вивести на сцену і показати глядачам саме екзистенціальне існування людини в її повноті, цілісності, в її глибокому трагізмі, її долі, тобто усвідомленні абсурдності світу».*

«Людська душа — ось постійний гральний майданчик», — вважав відомий швейцарський драматург **Макс Фріш (1911–1991)**. Своє творче кредо він сформулював так: *«Як автор п'єс я вважав би своє завдання виконаним, якби у моїй п'єсі вдалося так поставити запитання, щоб глядачі з цього часу уже не могли б жити без відповіді, без своєї відповіді, своєї власної, яку вони можуть дати лише своїм життям...».* Перша його п'єса *«Санта-Крус»* (1944), дія якої відбувається водночас у теперішньому й минулому, що передає, як зазначав сам автор, момент *«переживання колись пережитого»*, у багатьох своїх аспектах сприяла розвиткові театру абсурду. Притчевий характер твору, відкритий фінал п'єси замість традиційної розв'язки сприяють тому, що читач не стільки розмірковує над долями головних персонажів, скільки для себе сам вирішує одвічну проблему вибору між мрією і реальністю.

«П'єси пишуть для того, щоб розібратися у світі. А розібратися в ньому можна, тільки вдаючись до притч. Усі мої п'єси — це притчі», — наголошував відомий швейцарський драматург **Фрідріх Дюрренматт (1921–1990)**, якого небезпідставно вважали справжнім *«майстром гротеску»*, адже гротеск, на його думку, *«це одна з надзвичайних можливостей бути точним. Немає сенсу заперечувати, що гротескне мистецтво віддзеркалює жорстокість об'єктивної дійсності [...] Воно є незручним, але необхідним».* У своїх творах Дюрренматт не повчає читача, а просто розмірковує разом з ним, що означає бути людиною в цьому сучасному світі.

Вплив театру абсурду на розвиток сучасного мистецтва важко переоцінити: у світову літературу він привніс нові теми, забезпечив новими прийомами і засобами драматургію, сприяв розкріпаченню сучасного театру.

Такі п'єси стали своєрідним викликом уже відомим канонам театру, вони шокували глядачів безглуздістю персонажів і абсурдністю ситуацій.

Відповідаючи на питання: *«Чи є майбутнє у театру абсурду?»* — Ежен Йонеско стверджував, що цей напрям буде жити вічно, адже *«абсурд так заповнив собою реальність, ту саму, яку називають “реалістична реальність”, що реальність і реалізм здаються нам настільки ж правдивими, як абсурдними, а абсурд здається реальністю: оглянемося навколо себе».*

Визначити для себе, у чому секрет популярності п'єс театру абсурду і чи будуть вони справді жити вічно, ви зможете, тільки прочитавши їх.

1. Розкрийте поняття «театр абсурду». Поясніть, чим він відрізняється від традиційного театру.
2. Розкажіть, які новації характерні для «театру абсурду».
3. Підготуйте розгорнуте повідомлення про одного із засновників «театру абсурду» (на ваш вибір).
4. На прикладі одного із творів (на ваш вибір) розкрийте основні ознаки п'єси абсурду.
5. Підготуйте рекламні оголошення про постановки п'єс абсурду на українській сцені.

Поєднуючи істини всього світу: про постмодернізм як одне з найяскравіших мистецьких явищ

Постмодернізм — це така світова культурна ситуація, від якої нікуди не подітися, тому всі ми є постмодерністами.

Юрій Андрухович, український письменник

На межі ХХ–ХХІ віків у суспільстві відчувається вичерпаність культурних традицій минулого. Система звичних цінностей швидко руйнується, а усталені норми та стереотипи поведінки зникають. Людина знов, як і на початку ХХ століття, залишається сам на сам з усіма проблемами суспільства. Падіння «залізної завіси» на пострадянському просторі, руйнування Берлінської стіни в Німеччині — ці та інші демократичні процеси принесли не тільки довгоочікувану свободу в суспільство, а й певну розгубленість звичайній людині, яка на очах втрачала ті орієнтири й ідеали, за якими вона жила раніше.

Культурну ситуацію цього періоду можна схарактеризувати як *культурний хаос*. Ціннісні орієнтири в суспільстві переплуталися настільки, що в єдиному просторі стали співіснувати іноді абсолютно несумісні речі. «Високе» і «низьке» час від часу замінялося одне одним.

Рубіж 1990–2000-х років став періодом справжнього розквіту *масової культури*, за допомогою якої людству подекуди нав'язуються певні стереотипи. «Масова культура — це мрія, що стала кітчем», — слушно зауважив відомий німецький філософ **Вальтер Бенямін**. Тобто твори масової культури не потребують особливих зусиль для сприйняття, для них характерні поганій смак і банальність.

Водночас поняття масової культури не завжди є синонімом чогось низькопробного. Так, у 1970–1990-і роки на Заході виникла «middle cult» — культура середнього класу, культура менеджерів, так званих «білих комірців», яка висуває високі вимоги до продукції масової культури.

Дедалі більше зростає і роль інформації в сучасному світі. Змінюється не тільки кількість інформації, а й її форма презентації. Сьогодні можна говорити про тотальну **візуалізацію** інформації. Стрімке поширення Інтернету надає можливість швидко отримувати велику кількість інформації за короткий проміжок часу. З появою Інтернету виникає новий вид художньої творчості — **медіамистецтво**, що засноване на комп'ютерних мережевих і медіатехнологіях. Митці використовують Всесвітню павутину як віртуальний виставковий майданчик, що є альтернативним до традиційних музеїв і галерей. Спробувати свої сили в таких медіапроектах мають можливість не тільки професіонали, а й кожна творча людина, яка

володіє комп'ютерними технологіями і якій є що сказати та показати своїм сучасникам.

Від усього, що так стрімко звалилося на людину, вона переживає справжній «інформаційний шок».

У таких змінених культурних умовах розвивається і література межі ХХ–ХХІ століть, для якої характерні:

- ❖ пошуки нових форм осмислення дійсності;
- ❖ роздуми про роль творчої особистості в цьому перенасиченому інформацією світі;
- ❖ прагнення до більшої достовірності, документалізму;
- ❖ розмитість меж між «високою» та «масовою» літературою.

Безумовною домінантою в літературі цього періоду стає **постмодернізм**. У буквальному сенсі цього слова «постмодернізм» — це те, що приходить після епохи модернізму і пов'язане з переосмисленням минулих тенденцій у культурі.

Постмодернізм (від лат. слова *post* — «після» і модернізм) — сукупна назва художніх тенденцій, що особливо чітко були виявлені в 1960–1970-і роки та характеризуються радикальним переглядом позицій модернізму й авангардизму.

Постмодернізм став формою протесту проти звичних цінностей. Відомий український філософ Мирослав Попович зазначав: «*Постмодернове гасло полягає в тому, що я не хочу, не змиряюся з цією реальністю. "Я не хочу, щоб так було, і все!"* Оце, власне кажучи, те, що може об'єднувати дуже різні за своїм характером постмодернові течії».

Основними естетичними категоріями для постмодерністів стають **фрагментарність, заперечення канонів, неоднозначність** тощо. Важливою рисою постмодерністської естетики була і **відмова від поняття «вічні цінності»**. Теоретики постмодернізму розглядали їх як такі, що стримують творчість автора.

Водночас провідною стає ідея «смерті автора». Зокрема, французький учений **Ролан Барт** уводить поняття **скриптора**. Таким чином, письменник проголошується мертвим, тобто не здатним створити щось нове, він лише цитує інші тексти, що були створені до нього, а зміст, душу в художній твір вдихає не автор, а читач.

Поняття **художній твір** постмодерністи замінили поняттям **текст**. Так, французька дослідниця болгарського походження **Юлія Кристева** ввела поняття **інтертекстуальність**, що означає «діалог текстів», тобто включення в текст фрагментів, цитат з інших текстів.

Інтертекстуальність (від фр. *intertextualite* — міжтекстовість) — художній прийом, що полягає у відтворенні в тексті художнього твору конкретних літературних явищ інших творів або явному наслідуванні стилів інших письменників, літературних шкіл і напрямів.

Однією з найважливіших ознак інтертекстуальності є те, що вона розмиває традиційні межі між мистецтвом і реальністю.

Постмодерністи у своїх творах відмовляються від тлумачення реальності як певної визначеності, що може бути логічно пояснена. Вони відмовляються і від поняття «характер», оскільки характер людини може бути пояснений умовами його формування. Письменники-постмодерністи не прагнуть до пошуків істини, заперечуючи саме існування істини. Жодне явище, на думку постмодерністів, не можна розтлумачити однозначно.

Для літератури постмодернізму характерні також так звані *симулякри* (від лат. *simulo* — робити вигляд, прикидатися) — «копії», що не мають оригіналу в реальності, репрезентація чогось, чого насправді не існує. Варто зазначити, що для постмодерністської літератури будь-яка реальність фіктивна, вона залежить від поглядів на неї.

**Отже, серед головних рис постмодернізму
варто звернути увагу на такі:**

- ❖ визнання умовності будь-яких ідей і настанов;
- ❖ відмова від зображення реальної дійсності;
- ❖ відсутність позитивного героя;
- ❖ прагнення автора до повної свободи самовираження;
- ❖ заперечення канонів;
- ❖ експерименти зі стилем і формою.

Таким чином, література постмодернізму виражає особливе постмодерністське світосприйняття і пов'язана із зародженням літератури нового типу — літератури «третього тисячоліття», що значно відрізняється від класичних творів красного письменства.

Доцільно звернути увагу на творчість таких найяскравіших представників постмодерністської прози, як італієць **Умберто Еко**, англієць **Джон Фаулз**, серб **Мілорад Павич**, аргентинець **Хуліо Кортасар**, американець **Джозеф Хеллер**, італієць **Італо Кальвіно**, німець **Патрік Зюскінд**, австрієць **Крістоф Рансмайр**, франко-чеський письменник **Мілан Кундера** та ін.

Сучасна світова література настільки різнобарвна, настільки незвична й нетрадиційна, що сьогодні і в літературознавчій науці, і серед шанувальників постмодерністського письменництва не стихають дискусії щодо її існування та подальших шляхів розвитку.

На сторінках цього розділу підручника ми пропонуємо вам докладніше дізнатися про твори літератури постмодернізму.

1. Схарактеризуйте культурну ситуацію, що склалася в історії людства наприкінці ХХ – початку ХХІ століть.
2. Поясніть, як ви розумієте, що таке масова культура. Розкажіть, яку функцію виконує масова культура в сучасному суспільстві.
3. У класі проведіть дебати на тему «Масова культура: “за” чи “проти”?».
4. Розкрийте, що таке медіамистецтво. Наведіть приклади відомих вам творів медіамистецтва.
5. Розкажіть, які тенденції характерні для літератури межі ХХ–ХХІ століття.

- Підготуйте мультимедійну презентацію, присвячену зарубіжному письменнику постмодерністові (на ваш вибір), і представте її в класі.
- Прокоментуйте інформаційний плакат на тему «Постмодерністське мистецтво», створений на основі роботи відомого німецького художника-постмодерніста Зігмара Польке «Human Snake».

Мистецькі перезвони

У сучасному суспільстві розширюються форми презентації мистецтва. Сьогодні з багатьма творами ми можемо ознайомитися не тільки в музеях та на виставках, а й навіть безпосередньо на вулицях міста. Стати співучасниками розвитку мистецтва сьогодні можна завдяки новим цифровим технологіям, які використовують сучасні митці. Так, наприклад, багатьом із нас подобаються різноманітні лазерні шоу, іноді ми можемо спостерігати із зацікавленістю за відеорядом, що представлений на екранах великих міст, або захоплено роздивлятися мурали чи всілякі витвори графіті на вулицях.

Яскравою сторінкою сучасного світового мистецтва став «**відео-арт**» — мистецтво, що для відображення художньої концепції митця використовує можливості відеотехніки, комп'ютерного й телевізійного зображення. Воно виникло як знак протесту проти масової культури, найвище уособлення якої — телебачення. Так, наприклад, один із засновників відео-арту **Вольф Фостель** влаштував ексцентричні міні-вистави, під час яких телевізори закидали кремовими тортами, обв'язували колючим дротом і урочисто «ховали». Інший відомий американко-корейський художник **Нам Чжун Пайк** створив моделі живих істот із головою, руками й тулубом із моніторів різного розміру і відповідними зображеннями.

Відео-арт від Нам Чжун Пайка

Хуліо Кортасар
Julio Cortazar
(1914–1984)

Для мене неможливо жити, не граючи.
Писати для мене — значить грати.

Хуліо Кортасар

ІГРИ АРГЕНТИНСЬКОГО МЕСЬЄ

З і своїх перших творчих кроків аргентинський письменник Хуліо Кортасар обстоював ігрове ставлення до життя і літератури. Поняття гри для нього було дуже широке — це гра слів, гумор, іронія, парадокс, умовність, узагалі — уява, яка змінює звичний хід життя. У грі Кортасара і його персонажів ми знаходимо відповіді на важливі питання: про ставлення до світу і влади, про самостійність і свободу, про егоїзм і обов'язок, про доброту і кохання. *«Я граю всерйоз»*, — зазначав письменник.

Хуліо Флоренсіо Кортасар народився **26 серпня 1914 року** в Брюсселі, у родині дипломата. Рятуючись від жахів Першої світової війни, Кортасари переїхали до Швейцарії, де народилася молодша сестра Хуліо — Офелія. Після війни родина повернулася на батьківщину й оселилася в передмісті Буенос-Айреса, у будинку, де, за спогадами письменника, *«було повно котів, собак, черепах і сорок»*. Коли Хуліо було чотири роки, батько залишив сім'ю. Родина опинилася у фінансовій скруті, та попри складне становище Кортасар багато читав. Хлопчиківі подобалися пригодницькі й фантастичні твори, особливо він любив романи Олександра Дюма і Жуля Верна, але справжнім відкриттям для Кортасара став Едгар По (у майбутньому Кортасар перекладе його оповідання). Таємниче й невідоме з ранніх літ приваблювало майбутнього письменника: *«Мені відкрилося, що на території фантастичного я відчуваю себе найприродніше і що я не розрізняю меж між цією територією і реальністю»*. Писати Хуліо Кортасар почав з 9-ти років, його першими творами були вірші, написані під впливом кохання до однокласниці. З дитинства Хуліо був меломаном; він любив класичну музику й танго, але найбільше йому подобався джаз. З роками захоплення джазом тільки міцнішало, Х. Кортасар став справжнім фахівцем у цій галузі. Біограф письменника Мігель Ерраес відзначав, що у джазі Кортасар знайшов те, чого йому не вистачало в іншій музиці: у ньому була імпровізація, метатворчість. Дослідники наголошують, що джаз вплинув і на творчу манеру письменника, що виявилось в тематиці та стилістиці його творів.

Після закінчення школи юнак навчався в Педагогічному коледжі, де отримав диплом викладача. У 1936 році вступив на літературно-філософський факультет столичного університету, однак через складну соціально-економічну ситуацію в країні вимушений був залишити навчання і влаштуватися на роботу. Якийсь час Хуліо Кортасар учителював у коледжі, сільській школі, викладав в університеті міста Мендоса. У 40-х роках Хуліо Кортасар бере активну участь у маніфестаціях інтелігенції, виступаючи проти реформ президента Хуана Перона. Екстерном (за 9 місяців) він закінчив трирічні курси перекладачів англійської та французької мов та зайнявся літературними перекладами. У 1951 році Кортасар отримує літературну стипендію від французького уряду і переїжджає до Франції. До кінця своїх днів Кортасар живе в Парижі, працюючи перекладачем при ЮНЕСКО. Хуліо Кортасар покинув батьківщину не лише через диктатуру Перона, для письменника це була чудова можливість опинитися в Парижі — «містичному» місті, яке зачаровувало та притягувало творчих людей. Та попри все він залишився *«аргентинцем із аргентинців»*. В одній зі своїх книжок він напише: *«З тих пір, як Орфей, я стільки разів обертався назад, і за це завжди доводилося відповідати. Я відповідаю і сьогодні, я дивлюся і дивлюся на тебе, Аргентино, Еврідіко»*.

Письменницьку кар'єру Кортасар розпочав у 24 роки як поет-символіст, дебютувавши збіркою сонетів *«Присутність»* (1938). Найвідомішим опублікованим твором того часу вважається оповідання *«Захоплений будинок»* (1946), яке надрукував у своєму журналі класик аргентинської літератури Хорхе Луїс Борхес. Хуліо Кортасар вважав Борхеса своїм наставником, у нього він учився лаконічності й стислості викладу. Вже у перших оповіданнях Кортасара виявилася схильність до своєрідного поєднання реальності з фантастикою, орієнтація на несподіванку, таємничість. Одна за одною виходять збірки оповідань письменника *«Звіринець»* (1951), *«Кінець гри»*, (1956), *«Таємна зброя»* (1959), *«Історії хронопів і фамів»* (1962), *«Усі вогні — це вогонь»* (1966), *«Ми так любимо Гленду»* (1980) та ін. Його оповідання — це розгорнуті метафори, їх відрізняють концентрована атмосфера розповіді, напруженість, відшліфованість словесного матеріалу. Сам письменник з великою повагою ставився до цього жанру, вважаючи, що *«роман перемагає завжди за очками, оповідання має виграти нокаутом»*. Але літературну славу Кортасар здобув головним чином як романіст. Його, як і Гарсія Маркеса, вважають одним із творців *«нового латиноамериканського роману»*. Серед найвідоміших романів Кортасара — *«Виграші»* (1960), *«Гра в класи»* (1963), *«62. Модель для будування»* (1968).

У 1981 році, проживши 30 років у Парижі, Кортасар отримав французьке громадянство. Того ж року лікарі діагностували в письменника смертельну хворобу. Хуліо Кортасар помер у 1984 році, його поховали на паризькому кладовищі Монпарнас.

Неможливо передати той ефект, який справляють на читача кортасарівські оповідання й романи. Так, знаменитий роман *«Гра в класи»* зовсім не схожий на класичні твори. Його потрібно не читати, а «грати»,

бо в основі твору — правила дитячої гри у класи. Роман можна читати в лінійній послідовності, а можна зигзагом, як пропонує автор. Від цього залежатиме не тільки розвиток подій, а й фінал твору. Читачеві доводиться включатися в цю гру, розгадуючи хитромудрий задум автора. Усі твори Хуліо Кортасара якоюсь мірою ґрунтуються на грі: грають персонажі, грає автор, закликаючи читачів на свій смак «зіграти» твір, подібно до того, як джазовий музикант імпровізує на задану тему. Зіграймо і ми.

1. Поясніть, як ви розумієте назву статті про письменника.
2. Підготуйте повідомлення про політичну діяльність Хуліо Кортасара. Як це характеризує його особистість?
3. Сформулюйте 3–4 запитання до статті про письменника, поставте їх у класі.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Українською мовою вийшло чимало творів Х. Кортасара, серед них романи «Гра в класи» та «Читанка для Мануеля», збірки оповідань «Таємна зброя», «Поza часом», «Усі вогні — це вогонь». А відкрив українському читачеві Хуліо Кортасара літературознавець і перекладач **Юрій Покальчук**. Він першим у 80-х роках ХХ століття переклав його твори, а також захистив дисертацію з латиноамериканської прози ХХ століття. Цікаво, що Юрій Покальчук був особисто знайомий з Кортасаром, а друзі й колеги в літературному цеху називали українського дослідника на іспанський манер — Па́ко.

Твори Кортасара українською також перекладали **Анатоль Перепадя, Петро Тарашук, Сергій Борщевський, Олександр Буценко** та ін. Окремі оповідання Х. Кортасара можна знайти у вітчизняних журналах «Всесвіт», «Вітчизна», «Сучасність».

До вивчення оповідання «МЕНАДИ¹»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справило на вас оповідання²? Чим здивувало?
2. Яку музику мали виконувати на концерті? Чому оповідач скептично поставився до концертної програми?
3. Якими зображено завсідників театру? Як ви розумієте таку їх характеристику: «Віддають перевагу перед гарним, але новим, поганому та звичному й знайомому»?
4. Схарактеризуйте образ Маестро. Якою була його роль у культурному житті міста? Як ви розумієте слова: «Він створив не тільки оркестр, але й нас, публіку»?
5. Чи погоджуєтесь ви з тим, що оповідання можна назвати «гастрономічним етюдом»? Якщо так, то доберіть із тексту слова, порівняння, образи, що підтверджують вашу думку.

¹ *Менáди, або вакха́нки*, — німфи, які супроводжували бога Діоніса в його мандрах і походах. Іншими словами, «*вакханка*» — жінка, нестримна у виявах своєї пристрасті.

² Текст оповідання ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

6. Визначте роль, відведену образу сліпого в оповіданні.
7. Як у творі розкривається проблема індивідуальної свободи особистості, її протистояння натовпу?
8. Проаналізуйте, як в оповіданні створюється атмосфера напруженості й таємничості.
9. Підготуйте повідомлення про давньогрецький міф «Смерть Орфея». Прокоментуйте, як письменник у творі переосмислює цей міф.
10. Хто такі менади? Як автор інтерпретує міфологічний образ менад в оповіданні?
11. Поясніть, як ви розумієте фінал оповідання.

Підсумовуємо вивчене

1. Прочитайте інтерв'ю Х. Кортасара англomовному літературному журналу «The Paris Review» (<https://bit.ly/2twdgvj>). Що нового ви дізналися про аргентинського письменника?
2. Юрій Покальчук стверджує, що твори Кортасара нагадують «нефантастичну фантастику» реального. Прокоментуйте слова дослідника на прикладі оповідання «Менади».
3. Як в оповіданні «Менади» відобразилася ігрова концепція творчості письменника?
4. Поясніть сенс назви оповідання «Менади».
5. Напишіть творчу роботу на одну з тем: «Переосмислення міфу про смерть Орфея в оповіданні Х. Кортасара «Менади»»; «Фантастика і реальність в оповіданні Х. Кортасара «Менади»»; «Оповідання Х. Кортасара «Менади» як гастрономічний етюд».
6. Прокоментуйте інформаційний плакат¹ до творчості Х. Кортасара. Зверніть увагу на колаж із зображенням Кортасара. Які особливості життя і творчості письменника увиразнив художник? Спираючись на праву частину плаката, розкрийте характерні особливості оповідання «Менади». Прокоментуйте інші зображення.

¹ В інформаційному плакаті використано колаж аргентинського художника Нахуеля де Ведія із зображенням Х. Кортасара, репродукцію картини французького художника Еміля Бена «Смерть Орфея» (1874).

Мілорад Павич
Милорад Павић
(1929–2009)

Я намагаюся дати читачеві більшу свободу; він разом зі мною несе відповідальність за розвиток сюжету. Я надаю йому можливість самому вирішувати, де розпочинається і де закінчується роман, яка зав'язка і розв'язка, яка доля головних героїв. Це можна назвати інтерактивною літературою — літературою, що зрівнює читача з письменником.

Мілорад Павич

ПЕРШИЙ ПИСЬМЕННИК ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

- ❖ Ви можете самостійно обрати початок статті про письменника. Можна розпочати з розділу «Сторінками творчості» або з розділу «Із біографії».

СТОРІНКАМИ ТВОРЧОСТІ

Ще за життя сербський письменник Мілорад Павич став культовим. Його називали «ватажком європейського постмодернізму», «гомерівським оповідачем», «митцем постгутенбергівського світу», «електронним автором». Але сам Павич із гумором ставився до цих титулів. «Я письменник вже більше двохсот років. У далекому 1766 році один з Павичів видав свою збірку поезій, і з того часу ми вважаємося літературною династією», — зазначив він в автобіографії. А у 1984 році про літературну династію Павичів дізнався увесь світ: її славний нащадок, Мілорад Павич, вигадав «Хозарський словник» — один із найнезвичайніших творів світової літератури. Роман, і справді, написано як словник. Його текст складається з трьох частин, що поділені на словникові статті, у яких містяться християнські, мусульманські, іудейські джерела з хозарського питання — вибору релігії хозарами у VIII–IX століттях. У творі Павича немає традиційного сюжету, замість звичайного лінійного тексту письменник запропонував читачам гіпертекст — таку організацію тексту, коли сам читач обирає послідовність читання твору. Читачі були в захваті! Критики назвали «Хозарський словник» першим зразком нелінійної прози, а його автора — першим письменником третього тисячоліття.

Експерименти з формою на цьому не скінчилися. Слідом за романом-словником з'явився роман-кросворд — «Пейзаж, намальований часом» (1988), роман-посібник для ворожіння на картах Таро — «Остання

любов у Царгороді» (1994), астрологічний довідник — «Зоряна мантія» (2000) та інші. Яскравою ілюстрацією творчих пошуків стали й оповідання митця «Дамаскін», «Скляний равлик» (обидва — 1998) та інші. Твори Мілорада Павича нагадують класичні тексти лише зовнішньо — є обкладинка і сторінки, але за своєю будовою це новітні, інтерактивні тексти, де перевага надається не плавному опису, а знаку, сигналу, образу, який можна миттєво передати, як цього вимагає стрімке ХХІ століття. Саме такі тексти, за словами автора, «легко читати в Інтернеті». Інтерактивні ігри Павич продовжив і в царині драми. Так, на основі оповідання «Скляний равлик» у 2002 році він написав однойменну п'єсу. Цікаво, що «метр нелінійної прози» на початку своєї літературної діяльності випустив декілька поетичних збірок. Найвідоміші серед них «Палімпсести» (1967), «Місячний камінь» (1970). Вільно володіючи російською та англійською мовами, він зарекомендував себе і як талановитий перекладач, переклавши сербською вірші О. Пушкіна та Дж. Байрона. «...У мене немає біографії. Є тільки бібліографія», — жартував Павич.

- ❖ Якщо ви не прочитали розділ «Із біографії», то читайте його. Якщо ж прочитали, то відповідайте на запитання до статті про письменника та читайте оповідання «Скляний равлик»

ІЗ БІОГРАФІЇ

У своїй автобіографії Мілорад Павич записав: «Народився я 1929 року на узбережжі однієї з чотирьох райських річок о 8.30 ранку під знаком Терезів...». Ця райська річка — Дунай, а узбережжя — одне з найдавніших міст Європи, столиця Сербії — Белград. Батько майбутнього письменника був скульптором, мати — викладачем філософії. Ще підлітком Мілорад пережив жахи Другої світової війни. «Поміж бомбардуваннями, — згадував Павич, — я вперше закохався і під німецькою окупацією примусово вивчив німецьку. Тоді ж потайки я навчився англійської...». Мілорад Павич закінчив філософський факультет Белградського університету. На студентські роки припали і перші літературні спроби майбутнього письменника.

Паралельно із письменництвом Мілорад Павич займався і науковою діяльністю, він — фахівець у галузі сербського бароко і символізму. Професор Павич був дійсним членом Сербської академії наук і мистецтв, регулярно читав лекції в університетах Сербії, Франції, Німеччини, Австрії.

Як зазначають біографи Павича, коло його інтересів неосяжне. Він захоплювався музикою, сам прекрасно грав на скрипці і фортепіано, обожнював ходити на класичні концерти. Любив мандрувати, займався спортом. До останньої хвилини свого життя він стежив за новинками світової літератури. Неодноразово зарікаючись, що вже не буде писати, створював нові й нові шедеври. У 2004 році був навіть номінований на Нобелівську премію. А наприкінці листопада 2009 року серце всесвітньо відомого серба перестало битися.

«Я знаю, — писав Мілорад Павич, — що літературу у майбутнє ведуть не письменники, а читачі, адже у світі завжди набагато більше

талановитих читачів, ніж талановитих письменників». Сподіваємось, що саме такими талановитими читачами стали за роки навчання і ви — завтрашні випускники.

❖ Якщо ви не прочитали розділ «Сторінками творчості», то читайте його. Якщо ж прочитали, то відповідайте на запитання до статті про письменника та читайте оповідання «Скляний равлик».

1. Поясніть, чому Павича називають «першим письменником третього тисячоліття».
2. М. Павич був переконаний, що «класичний спосіб прочитання книг уже вичерпав себе, прийшов час змінити його». А ви як вважаєте?
3. Який зі способів читання статті про письменника ви обрали? Змінюючи послідовність читання, прочитайте її вдруге. Чи змінилося ваше сприйняття життєпису письменника? Чи сподобалося вам «грати» з текстом статті? Прокоментуйте свою відповідь.

СКЛЯНИЙ РАВЛИК¹

Передсвяткова історія
Перше перехрестя

❖ Читач може сам обрати початок цього оповідання. Він може почати з розділу «Панна Хатчепсут» або з розділу «Пан Давид Сенмут, архітектор».

ПАННА ХАТЧЕПСУТ

Панна Хатчепсут, продавщиця в магазині жіночої білизни, прокинулася знову досить пізно і з почуттям самотності. Їй наснився дзбан із двома шийками. Вві сні вино зв'язалося вузлом і двома струменями наповнило водночас два келихи.

Як завжди, коли почувалась самотньою, вона відразу здогадалася, що треба зробити. Насамперед поглянула на річки. Хмари були несилі накрити воду, пливли проти течії вздовж правого берега Дунаю й перепиняли вітри біля гирла Сави. Надвечір вона рушила на роботу. Працювала в другу зміну, до пізньої ночі. Цього дня біля газетного кіоску, що на розі, панна помітила вишуканого незнайомця в зимовому пальті кольору чорного лаку, стала поруч із ним, простягла однією рукою газетяреві гроші, а другою з панової лівої кишені поцупила річ, яку там намацала. Продавець дав їй газету, і панна зникла. Пан сів у машину кольору свого пальта й теж зник.

Зараз для панни Хатчепсут лишилася простіша частина роботи. На Терезіяx² вона витягла зі своєї сумочки малесеньке дзеркальце та втупилась у нього. Своім виглядом, що побачила в дзеркалі, вона лишилася задоволена:

¹ Інтерактивну версію оповідання можна знайти в Інтернеті: <https://bit.ly/2GQrjbx>

² Терезіє — центральна площа у столиці Сербії — Белграді.

Прикро, що це зображення тут не може лишитися. Та хто його знає, бува, й позостане? Зрештою, бодай розпишусь. І панна поцілувала дзеркальце, лишивши на ньому слід на помаджених губів. У підземному переході на Теразіях панна піднімалась ескалатором та нишком укинула дзеркало до сумки якоїсь перехожої.

Справу було успішно завершено, й панна Хатчепсут полегшено відітхнула. В магазин жіночої білизни, де працювала, вона ввійшла, неначе відроджена, немов упродовж годин була на масажі, в сауні або ж попотіла на зняряддях спортзалу. Почуття самотності зникло, як і завжди, коли вона так діяла. Завжди однаково. Одну річ украсти в когось, іншу — комусь підсунути. Не вибираючи, ані що, ані кому. Інколи — залежно від обставин — вона змушена була змінювати послідовність дій і спочатку дарувати, а вже потім — красти. Та цього разу все було звичайно.

Вже пізніше, тільки-но на хвилинку лишившись сама в крамниці, панна Хатчепсут нарешті глянула, що ж то вона поцупила з кишені пана в чорнолаковому пальті. Це була запальничка. Коштовна й нова-новісінька. З блискучого шкіряного футляра ще видніла гарантія. На рудій верблюдячій шкірі було витиснуто: MOZIS III. Щось, наче знак власника. А на кришці вигравіювано:

Якщо мною тричі поспіль креснеш, твоє бажання здійсниться.

Панна Хатчепсут не встигла докладніше розгледіти свою здобич, бо до крамниці зайшов покупець. Взнявшись поза спиною лівою рукою за лікоть правої, вона подивилася на нього.

Це був молодик у джинсах, блакитній сорочці та темному піджаку, в черевиках із кошлатого хутра. У руці тримав дощовик та маленьку коробочку, загорнуту в золотий папір і зверху перев'язану стрічечкою. Перше, на що панна поглянула, були його кишені. Вони виявились цілком відповідні, трохи зяяли. Тоді панна огледіла й того, кому ці кишені належали. Він на диво був із сивиною, дарма що молодий. На голові мав п'ять проділів упоперек голови, від вуха до вуха. Стрункий, із дивним поглядом.

«Цей і вві сні недобачає», — подумала Хатчепсут і спитала, чим може бути йому корисною.

Він поклав свій плащ та коробочку на столик біля її крісла й мовив сором'язливо:

— Я хотів би купити нічну сорочку. Як різдвяний подарунок дружині. Вона носить четвертий розмір.

«Тепло такого голосу можна відчути вночі між двома кроками самотньої жінки на пустій вулиці...» — так подумала панна Хатчепсут, а вголос сказала:

— Цей розмір угорі, на полиці. — Й присунула драбинку. Піднімаючись, вона відчула його погляд на собі. Тримала цей погляд на одному й тому ж місці, на рівні стегон, і коли спустилась, то, відсовуючи драбинку, непомітно підштовхнула нею золоту коробочку так, що та впала зі столу на крісло. Тепер ту штучку було ізольовано від плаща. Панна Хатчепсут сподівалася, що молодик нічого не помітить і забуде пакетик у крамниці.

Але тут він мовив щось таке, аж вона забула про драбинку й утупилася йому в очі. Молодик дивився на неї, наче крізь воду, крізь декілька тисяч років. Ці очі були блакитні від часу, крізь який дивилися.

— Можливо, моє прохання вам здасться недоречним, — промовив він, — та я не вмю купляти жіночу білизну. Чи не могли б ви вдягти сорочку? Так би

я знав, чи пасуватиме вона дружині, чи ні. Моя жінка майже такої статури, як і ви...

Коли б на кріслі не лежала коробочка, панна Хатчепсут відразу б одкинула пропозицію, але тут відповіла:

— Не ви один про це просите. Вдягну її в кабінці, і ви потім подивитесь. Тільки спочатку приберу цю драбинку.

Знаючи, що жіночий зір завжди спритніший за чоловічий, панна Хатчепсут легенько штовхнула юнака драбинкою, тим самим знайшовши нагоду непомітно покласти в його кишеню запальничку.

Ввійшовши до залу в нічній сорочці четвертого розміру, панна Хатчепсут помітила, що йому заціпило. В короткозорих очах прочитала щось на зразок: «Ця ніч вагітна, важка новим, найдивовижнішим днем!»

Натомість він сумно проказав:

— Знаєте, тепер і з великим бажанням я не зможу купити цю сорочку. Вона вам так пасує, що я ввечері, кожного разу, коли моя дружина її вдягатиме, мусив би згадувати вас... А це негоже. Ви й самі розумієте, еге ж? Наразі дякую вам і добраніч...

З цими словами він вийшов з крамниці, на ходу вдягаючи свій плащ, а панна Хатчепсут, геть збентежена, провела його поглядом уздовж вулиці. Потім, і досі в нічній сорочці, вона тремкими пальцями розпакувала коробочку, про всяк випадок не пошкодивши золотий папір та стрічку.

Всередині лежало щось чарівне, вона не відразу вгадала його призначення. Дивовижний скляний равлик, повний срібного пилу та заткнутий рожевим воском із гнотом посередині. Це було щось на зразок декоративної свічки. Панна Хатчепсут хотіла була її запалити, та згадала, що сама в нічній сорочці сидить посеред крамниці і вже не має запальнички.

❖ *Якщо ви не прочитали розділ «Пан Давид Сенмут, архітектор», читайте його. Якщо ж прочитали, йдіть на клавішу під заголовком «Дочка, яка могла зватися Ніферуре».*

ПАН ДАВИД СЕНМУТ, АРХІТЕКТОР

Саме того дня колишня дружина молодого архітектора Давида Сенмута відчула себе особливо самотньою. Вона відразу здогадалася, що треба зробити. Насамперед поглянула на річки. Хмари були несилі накрити воду, пливли проти течії вздовж правого берега Дунаю й перепиняли вітри біля гирла Сави. Колишня пані Сенмут тремкими пальцями розпакувала маленьку коробочку, загорнуту в золотавий папір. Всередині лежало щось чарівне, чому вона, днем раніше, там, у магазині кришталю, де купила цю штучку, відразу не могла вгадати призначення. Дивовижний скляний равлик, повний якогось рожевого пилу, заткнутий рожевим воском із гнотом усередині. Це було щось на зразок декоративної свічки. Подарунок для колишнього чоловіка. У першу хвилину хотіла була написати якусь присвяту на прозорому панцирі равлика, та передумала. Вона не довіряла мові.

Пані знала: мова є лише мапою думок, почуттів та спогадів людини. Як і всі мапи, міркувала вона, мова є в сотні тисяч разів зменшеною картиною того, що намагається зобразити. В сотні тисяч разів звуженою картиною людських почуттів, думок та спогадів. На цій мапі моря не солоні, річки не течуть, гори

рівні, а сніг на них не холодний. Замість ураганів та бур намальовано там лише малесеньку троянду вітрів...

Отак, замість того щоб щось написати, колишня пані Сенмут обережно виїняла воскове заткальце, висипала в умивальник рожевий порошок із скляної шкаралупи равлика й натомість із баночки, на якій було написано: «Вибухівка високої руйнівної сили. Вогнебезпечно!» — насипала сріблястого піску. Потім обережно знову вставила в скляний панцир воскову затичку з ґнотом усередині.

Коли равлик знову був у своїй коробочці, колишня пані Сенмут загорнула подарунок у золотий папір і перев'язала стрічкою.

— Перед цим Давид точно не зможе встати, — пробурмотіла вона, поставила коробочку із стрічкою на креслярський стіл, що донедавна належав її чоловікові, й вийшла з квартири.

Молодий архітектор Давид Сенмут тут більше не мешкав. Після розлучення він винайняв інше помешкання, проте одна пара ключів від старої квартири, де жила зараз його колишня дружина, й надалі була в нього. Він мав право заходити коли завгодно, але за умови, що на той час колишньої пані Сенмут там не буде. Міг дивитися телевізор, щось випити, але нічого не виносити. Так було домовлено. Якщо ж ні, а його колишня дружина добре знала, чому так робить, замок тієї ж миті буде замінено, а поліції повідомлено, чого в квартирі бракує.

Цього дня архітектор Сенмут також заглянув сюди тоді, коли знав, що не застане тут свою колишню дружину. Він почистив зуби старою щіткою, випив віски з содовою та й сів. Але йому не сиділося. Вже сутеніло, коли на своєму креслярському столі він помітив коробочку в золотому папері, перев'язану стрічкою. Він спокусився, взяв її, хоча насправді таки вкрав. І вийшов на вулицю.

Давид Сенмут трохи потинявся містом, сподіваючись украсти ще щось у якому-небудь готелі та чекаючи нагоди роздивитися вже вкрадену річ у своєї колишньої дружини. Тоді у вітрині крамниці жіночої білизни помітив нічні сорочки. Не вагаючись, увійшов. Там була молода продавщиця, яка могла підійти його намірам. Він знав з досвіду — якщо крадеш, мусиш іншого ошукати раніше, ніж йому скажеш «добридень». Потім буде вже пізно. Тільки-но ввійшов, він кинув оком на нічні сорочки, старанно складені на прилавку. Жодна з них не була четвертого розміру. Він привітався й поклав свої речі на стіл. Сказав, ніби хоче купити сорочку для дружини.

— Вона носить четвертий розмір, — мовив він.

— Сорочки на прилавку третього розміру. Четвертий розмір на полиці, — відповіла дівчина. Вона взяла драбинку й піднялася, щоб дістати замовлений товар, а він спробував схопити з прилавка одну з нічних сорочок третього розміру. Та дівчина вже спустилася, тримаючи товар, у тісній крамниці складаючи драбинку, й трохи штовхнула його, обдавши запахом імпортих п'яних парфумів. Це перебило його план, через те Сенмут сором'язливо мовив:

— Я не вмю купляти жіночу білизну. Чи не могли б ви вдягти сорочку?.. Моя дружина десь такої статури, як і ви... Ви мені дуже допомогли б...

Вона зміряла його поглядом, вагою щонайменше кіло й триста грамів. Але, на його подив, погодилася. Вона зайшла в кабінку вдягти нічку сорочку, а цей

час пан архітектор Давид Сенмут не проґавив. Цього разу він запхав до кишені одну з нічних сорочок третього розміру, лишивши на прилавку акуратно загорнуту коробку, так що нічого не можна було запідозрити.

Коли дівчина вийшла з кабінки в нічній сорочці, він подумав, засліплений її виглядом: «Немов уперше її бачу. Завжди в таких випадках видається, наче зустрів знайомого з попереднього життя. Для такої варто будувати будинки, опікуватися нею, бути ким завгодно, доглядати дітей, стати палким коханцем або приятелем...»

Так він подумав. А вголос промовив:

— Знаєте, я не можу купити цю сорочку. Вона занадто дорога для мене.

Й вилетів з крамниці зі здобиччю в кишені. Ледей устиг захопити свій дощовик.

Після відвідання кількох кав'ярень, щоб згаяти час, після двох чи трьох дрібних крадіжок сигарет, близько опівночі вдома, тобто — перед дверима винайнятої квартири, він побачив викинутий на східці свій телефон. Через несплачені рахунки його виставили з квартири. В сусідній кав'ярні він у розпачі на хвилинку ввімкнув автовідповідач і прослухав повідомлення. Було лише одне. Говорила його колишня дружина, голос був лагідний:

— Я знаю, що ти заходив. Знаю, й що вчинив. Знову ти щось украв: малу золоту коробочку зі стрічкою. Але не хвилюйся, я не заявила в поліцію. Поки що. Цього разу ти лише взяв подарунок, який я приготувала була тобі на Різдво...

На цьому місці він раптово урвав послання й почав нишпорити по кишенях. Але коробочки в золотому папері із стрічечкою там не було. Давид Сенмут сушив голову, намагаючись пригадати, де міг її забути, та нічого не спадало на думку. Він ще раз пошукав по кишенях і намацав шось, форму чого не міг уявити навпомацки. Давид Сенмут дістав з кишені коштовну чоловічу запальничку в шкіряному футлярі, не відаючи, яким чином ця річ потрапила до його піджака та коли і в кого він її вкрав... На запальничці було вигравіювано:

Якщо мною тричі поспіль креснеш, твоє бажання здійсниться.

❖ *Якщо ви не прочитали розділ «Панна Хатчепсут», прочитайте його. Якщо прочитали, йдіть на центральну клавішу під заголовком «Дочка, яка могла зватися Ніферуре».*

Центральна клавіша

ДОЧКА, ЯКА МОГЛА ЗВАТИСЯ НІФЕРУРЕ

Переночував Давид Сенмут у найближчому готелі, вранці винайняв на віру нову квартиру й десь надвечір обійшов кав'ярні, в яких провів частину попередньої ночі. Ніде не було ані сліду від того подарунка, загорнутого в золотий папір. Тоді він згадав про дівчину в крамниці жіночої білизни. В першому-ліпшому магазині паперових виробів купив темно-синю торбинку, всипану зірками, і поклав туди вкрадену вчора ввечері нічну сорочку. Потім пішов до крамниці жіночої білизни та сказав дівчині, простягаючи паперовий кульок:

— Я прийшов, панно, щоб вибачитися. Вчора я вас обманув, а це негарно. Я не маю дружини й не збирався нікому купляти сорочку. Просто я хотів побачити вас у нічній сорочці. Вона вам так личила, що вночі я не міг заснути. Насилу діждався, поки відчиняться магазини, й купив вам у подарунок таку ж саму.

— Вона не така сама, — посміхнулась дівчина, — ця третього розміру.

Почувши, молодик упав у крісло. Він був збентежений. Нарешті мовив із відчаєм у голосі:

— До речі, я хотів у вас щось спитати... Чи не забув я тут учора пакуночка в золотому папері?

— Пакуночок у золотому папері? Переповитий стрічечкою?

— Атож, атож!

— Тут ви його не забули, — рішуче відповіла дівчина, — я б його знайшла і могла б, як ми завжди робимо, коли покупці щось у нас забувають, повернути... Та зараз я запитаю вас про інше. Що ви робите, коли ввечері перед Різдвом почуваетесь самотньо? Чи є спосіб непомітно зникнути з цього світу?

Давид Сенмут уражено дивився на неї. Її вії зачіпали брови і створювали там безлад. З її очей було видно, що вічність є несиметричною. Він спитав:

— Чи ви мали колись дочку? Багато, багато років тому.

— Гадаєте, чотири тисячі років тому? Може, й мала. Та зараз не маю. Й тому на свята я сама. Ви хотіли б прийти на Святвечір до мене доглянути її?

— Кого?

— Та ту дочку, якої не маю. Ось вам моя адреса.

— Охоче, — відказав молодик, поцілував продавщицю у вухо й пішов.

У дверях він зупинився й докинув:

— Я знаю її ім'я.

— Чиє?

— Та цієї дочки, якої не маєте. Вона звалася Ніферуре.

Друге перехрестя

❖ Тут читач може знову вибрати свій шлях, щоб визначитися щодо двох результатів оповідання. Розділ «Декоративна свічка» подає трагічний кінець оповідання, а розділ «Запальничка» має happy end. Автор у будь-якому разі радить прочитати обидва закінчення, оскільки лише в оповіданнях можуть існувати дві різні кінцівки, не так як у житті.

ДЕКОРАТИВНА СВІЧКА

Панна Хатчепсут любила тварин, особливо котів, обожнювала імпортні парфуми та імпортні квіти. Проте, для цих своїх уподобань не мала достатніх прибутків. У неї не було грошей навіть на поганеньке цуценя. До Святвечора вона ледь спромоглась на рибу та локшину, щоб приготувати її зі сливами. Про подарунки, звичайно, не могла й мріяти. Після того як приготувала вечерю, вона вдяглася, чорною фарбою низько опустила внутрішні кутики очей, віддаливши їх від носа, а зовнішні подовжила жирною лінією майже до вух. Чоло перев'язала стрічкою. Верхня губа була рівно підведена, а нижня — підкреслено вивернута. Їй стало добре, вона була задоволена своїм виглядом, неначе завойовник перед походом. Вона підійшла до вікна, поглянула на річки й зробила висновок:

— Хмари перейшли воду.

Потім обережно розгорнула золотавий папір і вийняла скляного равлика, їй не подобався сріблястий пісок, яким було наповнено скляний панцир. Панна Хатчепсут обережно вийняла воскову затичку й висипала вміст равлика

в умивальник. Після цього вимила панцир, висушила його й наповнила своїм ароматним блакитним порошком для ванни. Потім поставила на місце восковою затичку з ґнотом. Равлик знову став декоративною свічкою й дивно миготів блакитними нутрощами. Колір равлика зараз нагадував очі хлопця, приходу якого вона чекала.

— Атлантидно-блакитні, — мовила панна, й слова ці її саму здивували. — Дурниці, — буркнула вона сама собі. — Звідки відомо, що це «атлантидно-блакитне»?

За кілька хвилин скляний равлик знову був у своїй коробочці, загорнутий золотим папером та перев'язаний стрічкою із бантиком. Готовий для вручення в дарунок.

Тут почувся дзвінок у двері. Відвідувач приніс вино. Й той лагідний голос. Вона посадовила його за стіл і сіла поруч. Взяла чотири горіхи й кинула їх на чотири боки, хрестячи кімнату. Тоді з шухляди дістала коробочку зі скляним равликом і простягла йому.

— Це тобі різдвяний подарунок від мене, — мовила вона і поцілувала його.

Очі його засяяли, і він, наче дитина, затремтівши, розгорнув золотий папір і вийняв скляного равлика. На його обличчі закарбувалось приголомшення.

— Невже ти не знав, що у коробочці? — спитала панна Хатчепсут.

— Не знав, — відказав Давид Сенмут.

— Ти розчарований?

— Так.

— Так?

— Ні. Він чудовий. Дякую тобі!

Потім Давид обійняв її.

— Я теж маю для тебе подарунок, — докинув він із наміром трохи виправити справу, й поклав на стіл темно-синю торбинку, обсипану крихітними дзеркальцями. Панна Хатчепсут розгорнула подарунок і дістала звідти вже знайому їй запальничку з вигравіюваним написом про здійснення бажань. Панна Хатчепсут була трохи збентежена перебігом цього вечора, навіть розчарована. Тож, аби зі свого боку трохи залагодити справу, заявила:

— Я знаю, як тебе звати.

— Звідки?

— Не знаю звідки, але знаю. До того ж давно. Може, вгадала по запаху. Тебе звати Сенмут.

— Уперше чую. Що за ідея! — Він поставив равлика на срібне блюдо, щоб вечеряти при запаленій свічці.

— Як гарно! — вигукнула панна Хатчепсут, простягнувши йому запальничку:

— Будь ласка, запали скляного равлика, поки я принесу вечерю.

Архітектор Сенмут узяв запальничку й голосно прочитав напис на ній: «Якщо мене тричі поспіль креснеш, твоє бажання здійсниться».

— І таки здійсниться, щоб ти знав! Ще сьогодні ввечері, — додала вона, посміхаючись.

Тут він креснув раз запальничкою. Дівчина заплескала в долоні. Він підніс племінчик до ґноту равлика й запалив його. Скляний равлик зблищав на столі й перетворився в найпрекраснішу декоративну свічку. Кімната, наче віддільвшись од підлоги, занурилась у м'яку кулю світла.

— Що ти робиш?! — вигукнула панна. — Треба креснути тричі!

— Навіщо кресати тричі, якщо я запалив свічку з першого разу?

— Але там так написано! Хіба не знаєш? Кожна річ, щоб бути раз почутою, має бути тричі сказаною.

Тоді він креснув удруге, й із запальнички вигнався зелений племінчик, який вона зустріла голосним «Браво!». Коли запальничка спалахнула і втретє, сильний вибух розтрощив помешкання і їх обох у ньому. Лишилися тільки імена, їх можна знайти у будь-якому підручнику з історії Єгипту (XVIII династія).

❖ *Якщо ви не прочитали розділ «Запальничка», то прочитайте його. Якщо ж прочитали, то це вам кінець оповідання.*

ЗАПАЛЬНИЧКА

Напередодні Різдва архітектор Давид Сенмут знову навідався у помешкання своєї колишньої дружини, яка на той час була у від'їзді. Він помився, почистив зуби, гладенько зачесав волосся й сів, обхопивши руками коліна так, що став схожим на якийсь гральний кубик. Зо дві хвилини Давид Сенмут відпочивав у цьому положенні. Раптом йому запраглося потримати в руках якесь маленьке створіння, може, дівчинку, захищати її й боронити... Потому він вийняв з кишені оту запальничку й поклав її в темно-синю торбинку, всипану друзками крихітних дзеркалец. Він випив віски й дістав із жінчиного бару пляшку білого італійського шипучого вина. Давид Сенмут надавав перевагу білому жіночому шампанському «блу», отому більш солодкому, із написом «muscadet», а не чоловічому, з написом «brut». Загортаючи пляшку у білий папір, він подумав, що вино — то вічний хворий, як і жінка, однак помирає як чоловік, і лише рідко яке вино переживе людський вік...

У записці продавщиці жіночої білизни він прочитав, де вона мешкає, й рушив туди, з шампанським. Вона зустріла його серед соломи, якою було посипано підлогу квартири, й обійняла, простягла йому коробочку в золотому папері з бантиком.

— Це неможливо! — вигукнув він.

— Мій різдвяний подарунок для тебе, — мовила вона.

Вражений, Давид подивився на неї, і йому спало на думку, що темрява зійшла з неба до її очей, щоб тут заночувати. Самий лише брязкіт її дешевих браслетів із бубонцями був коштовніший за найдорожчого пса.

Давид розгорнув золотавий папір і на свій подив побачив усередині тільки особливу свічку для разового застосування, у вигляді равлика, наповненого блакитним пилом.

«Моя колишня дружина таки справді вміє образити чоловіка. І це подарунок?» — подумав він.

— Ти розчарований? — запитала продавщиця жіночої білизни.

— Ні. Навпаки, — відказав він, вийняв з кишені темно-синю торбинку й простяг дівчині.

— Я теж приніс тобі подарунок.

З торбинки вона витягла вже знайому їй запальничку, яку зо два дні тому вкрала в пана в чорно-лакованому пальті.

— Чудово, мені якраз бракувало запальнички!

Вона обійняла, поцілувала архітектора Давида Сенмута й додала:

— Запали скляного равлика, поки я принесу вечерю.

— Що на ній написано? — докинула вона йому, пораючись біля їжі.
— На чому?
— На запальниці.
— Маєш на увазі інструкцію для користування? Не знаю. Я її викинув. Навіщо тобі інструкція?
— Та ні, я питаю, що написано на самій запальниці!
— Не пригадую, зараз подивлюся...
Тут панна Хатчепсут випередила його й продекламувала напам'ять:
— «Якщо мною тричі поспіль креснеш, твоє бажання здійсниться!» Хіба не це там написано?

Архітектор Давид Сенмут ще раз упродовж цього вечора був приголомшений. Він ніяк не міг пригадати, коли в продавщиці жіночої білизни вкрав ще й запальничку. Проте, якщо ця штукавина не була її, звідки дівчина знала навіть те, що на ній вигравіювано. Про нічну сорочку третього розміру він знав, але про те, що вкрав у неї ще й запальничку, не мав і гадки.

Безперечно, справи із подарунками пішли шкереберть. Треба було щось зробити, щоб не зіпсувати вечір. І він бовкнув перше, що спало йому на думку:

— Я знаю, як тебе звати!
— Невже? — відповіла продавщиця жіночої білизни. — Звідки знаєш?
— Не знаю звідки, але знаю. Тебе звати Хатчепсут.
— Уперше чую, — відказала вона і поставила скляного равлика на срібне блюдце, що стояло посередині столу.

Тут архітектор Давид Сенмут креснув запальничкою. Перший раз вона висікла гарний, блакитнуватий племінчик. І пан Сенмут засвітив скляного равлика. Світло розлилося по столі, осяяло кімнату. Золоте сяйво було всюди, навіть на їхніх вустах. Це було видно кожного разу, коли вони щось промовляли.

— Кресни ще раз, — мовила вона, — треба тричі!
І вдруге запальничка спрацювала добре. Але на третій раз ні. Дала осічку.
— Дарма! — мовив архітектор Сенмут панні Хатчепсут. — Не здійсниться моє бажання.

— Здійсниться, ще й як здійсниться, — сказала вона й поцілувала свого архітектора так, як його ніхто досі не цілував.

Під тим довгим поцілунком лежала на підлозі, в тіні столу, викинута інструкція щодо поводження із запальничкою:

УВАГА! НЕБЕЗПЕЧНО ДЛЯ ЖИТТЯ!

Тримати подалі від вогню. Це не проста запальничка.

Це зброя особливого призначення.

Динамітний набій у ній активується після третього послідовного загорання приладу.

❖ Якщо ви не прочитали розділ «Декоративна свічка», прочитайте його. Якщо прочитали, це вже кінець оповідання.

Переклад із сербської Оксани Микитенко

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справило на вас оповідання? Чим здивувало?
2. Порахуйте, скільки варіантів прочитання має твір. Який з них вам до вподоби?
3. Яку роль у тексті твору відіграють перехрестя? Чим відрізняються розділи першого і другого перехрестя?
4. Де і коли відбуваються події твору? Які деталі на це вказують?
5. Назвіть персонажів твору. Які з них є головними, а які — другорядними? Розкажіть, що відомо про головних героїв твору. Які художні засоби використовує автор для їхньої характеристики?
6. Прокоментуйте схему. Поясніть спосіб розташування персонажів. Що пов'яже героїв оповідання?

7. Використовуючи додаткові джерела, підготуйте повідомлення про фараонку Хатшепсут і давньоєгипетського архітектора Сенмута. Спираючись на схему, простежте, як у творі Павича віддзеркалюються давньоєгипетські історичні персонажі. Як ви думаєте, з якою метою письменник звертається до історії Давнього Єгипту? Чи можна стверджувати, що у такий спосіб автор реалізує ідею циклічності світу?
8. Поясніть, як у творі розкривається тема самотності та відчуженості сучасної людини. Що, на думку автора, може їх подолати? А як думаєте ви?
9. Покажіть, як у «Скляному равлику» реалізуються інтертекстуальні зв'язки з новелою О. Генрі «Дари волхвів». Чи можна стверджувати, що вони набувають іронічно-пародійного забарвлення? Доведіть або спростуйте цю думку.
10. Яку роль в оповіданні виконує художня деталь — скляна свічка-равлик? Зверніть увагу на такі аспекти, як мушля, скло, спіраль, свічка.
11. Перекажіть можливі кінцівки твору. Чому важливо читати обидві версії фіналу твору? Розкрийте їх метафоричний сенс. Від кого залежить вибір фіналу? Який з них вам подобається більше? Поясніть свою думку.
12. Об'єднайтеся в групи і презентуйте різні варіанти прочитання оповідання «Скляний равлик».

В Україні твори Мілорада Павича активно видаються, перекладаються, досліджуються. Так, українською перекладено автобіографію Павича, його найвідоміші романи, оповідання, вірші, п'єси. Це зробили **Ольга Рось**, **Алла Татаренко**, **Іван Лучук** та інші. Цікавими є розвідка І. Лучука про генезу українського видання «Хозарського словника» та відлуння цього роману в поетичній збірці **Ігоря Римарука** «*Діва Обида*»¹. Детальніше про українські стежини всесвітньо відомого серба можна дізнатися з дослідження А. Татаренко «*Рецепція творчості Мілорада Павича в Україні*»². Важливо, що і Мілорад Павич за життя виявляв значний інтерес до України. Зокрема він був першим головою Товариства сербсько-української дружби. А в одному з інтерв'ю Мілорад Павич сказав, що знає нашу країну через мову та сербсько-українські зв'язки літературної минувшини. «*Дуже люблю поезію Величковського (XVII ст.), українське бароко, гоголівське бачення України...*», — додав письменник.

Обкладинка українського видання «Хозарського словника» (2004)

Підсумовуємо вивчене

1. На сайті Незалежного культурологічного часопису «І» (<https://bit.ly/2FZpzMH>) ознайомтеся з уривками книги сербського журналіста Мілоша Євтича «Розмови з Павичем». Що нового ви дізнались про письменника? Підготуйте за матеріалами інтерв'ю розгорнуте повідомлення і виступіть із ним у класі.
2. Наведіть факти, що свідчать про всесвітню популярність творів М. Павича.
3. Прокоментуйте інформаційний плакат за творчістю М. Павича, поданий на наступній сторінці. Зверніть увагу на автопортрет письменника. Чи можна його назвати метафоричним? На яких особливостях творчості Павича наголошено у плакаті? Як ви думаєте, що уособлює спіраль у центрі малюнка? Спираючись на плакат, назвіть і проілюструйте конкретними прикладами основні риси оповідання «Скляний равлик».
4. Підготуйте доповідь за дослідженням А. Татаренко «Рецепція творчості Мілорада Павича в Україні». Презентуйте її в класі.
5. Організуйте та проведіть у класі літературну конференцію за творчістю Мілорада Павича на тему «Література веде у майбутнє читач, а не письменник...» або дискусію «Інтерактивна література: “за” і “проти”».

¹ Лучук І. Ігоре-Римарукіана. URL: <https://bukvoid.com.ua/print/?30447>

² Татаренко А. Рецепція творчості Мілорада Павича в Україні. URL: <https://bit.ly/2HxkXk8>

6. Напишіть на основі оповідання «Скляний равлик» М. Павича творчу роботу на одну з тем:

- ✓ «Секрет популярності творів Мілорада Павича»;
- ✓ «Безмежний простір творів Мілорада Павича»;
- ✓ «Культ книги і читача у творчості Мілорада Павича».

- ✓ Пригадайте, які твори літератури Сходу ви вже читали. Які з них справили на вас найбільше враження й чому?
- ✓ Розкажіть, що вам відомо з історії кримськотатарського народу. Поміркуйте, які історичні й культурні події об'єднують український і кримськотатарський народи.

Це величезний пласт культури, який треба вивчати.

Наріман Абдульваапов,
кримськотатарський історик
і літературознавець

«МИ — ЖИВІ, МИ НЕ ВМЕРЛИ, МИ — Є!»

(Кримськотатарська література: повернення із забуття)

Кримськотатарська література належить до давньописемних і бере свій початок ще в далекому VI столітті. Водночас, незважаючи на свою давню історію, вона й досі залишається мало відомою широкому колу читачів. Це можна пояснити тим, що літературна спадщина кримців віддзеркалює ті трагедії, які випали на їхню долю. І хоча багато чого з кримськотатарської літератури було свідомо знищено і втрачено, спробуємо розібратися, у чому ж її особливість...

Кримськотатарська література є однією з тюркомовних літератур і має кілька етапів свого розвитку. Одна із стародавніх пам'яток кримськотатарської писемної літератури належить **Махмуду К'иримли**, який жив приблизно в другій половині XII – першій чверті XIII століть. Його поему «**Юсуф і Зеліха**» дослідники визначають як найстарішу з письмових пам'яток літератури, створених тюркською мовою.

Розквіт кримськотатарської літератури припадає на ханський період. Багато з ханів самі були талановитими поетами, наприклад, **Менглі Гірай I (1445–1515)**, **Борагази Гірай II (1552–1607)**, відомий також під іменем **Газайї**. У народі особливим успіхом користувалися поеми Газайї «**Троянда й соловей**» і «**Млинове колесо**», перекладені українською Іваном Франком.

Пізніше у кримських татар була популярною творчість мандрівних поетів, які виконували свої вірші в супроводі музичного інструмента — саза. Найвидатнішими з них були **Ашик Умер (1621–1707)** і **Мустафа Джевхері (?–1715)**.

Період нової кримськотатарської літератури справедливо пов'язують із діяльністю великого просвітителя, письменника, педагога **Ісмаїла Гаспринського (1851–1914)**. Його вважають справжнім «*патріархом кримськотатарської писемності*»,

Володимир Слєпченко.
Портрет Ісмаїла Гаспринського
(2014)

творцем нової кримськотатарської літератури, оскільки саме він заклав у ній основи оповідання та роману. Перу І. Гаспринського належать такі романи і повісті, як «*Молла Аббас*», «*Арслан-к'из*», «*Сто років тому*» та інші. Писав Гаспринський і вірші. Зокрема, рідній землі він присвятив поезію «*Крим*»:

«Зелений острів» — так зве його кожен.
 Чудовий острів, чарівний Крим!
 Крим наш на чайку крилату схожий,
 Що понад морем летить голубим.
 Тут все, як в легенді:
 Печери, скелі,
 Лоз виноградних зміїний згин,
 Річки, озера, людські оселі,
 Чорні папахи стрімких вершин.
 Тут давно казку нашіптує море,
 Тут — в танці й музиці пам'ять племен. [...]

Переклад із кримськотатарської
 Данила Кононенка

І. Гаспринський видавав газету «*Терджиман*» («*Перекладач*»), в якій з'являлися твори багатьох молодих і талановитих кримськотатарських письменників початку ХХ століття. Ідеї цього письменника і громадського діяча вплинули на реформу кримськотатарської школи, сприяли появі перших національних підручників. Авторитет Гаспринського у світі був таким великим, що 1910 року його кандидатуру за соціально-політичну та культурно-просвітницьку діяльність французький журнал «*Revue du monde musulman*» висунув на здобуття Нобелівської премії. Як зазначає дослідниця Гульнара Бекірова, сьогодні актуально звучить відоме гасло Гаспринського «*Тільда, фікірде, іште Бірлік*» — «*Єдність у мові, вірі та справах*».

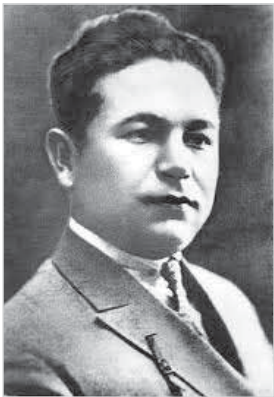
В історію кримськотатарської літератури часів Російської імперії завжди увійшов видатний син цього народу **Номан Челебіджихан (1885–1918)**, один із організаторів першого Курултаю¹, перший голова уряду проголошеної в 1917 році Кримської народної республіки. У його найвідомішому творі — оповіданні «*Молитва ластівок*» — від імені учня розповідається про закриття кримськотатарських шкіл.

Н. Челебіджихан — автор вірша «*Я присягнувся!*» («*Ant etkenmen!*»), що став національним гімном кримських татар, в якому є такі рядки:

Я поклявся, мій народе, що зцілю тебе від ран.
 Не бур'ян ви, браття милі, — чом зогнити вам дотла?
 А не стане в мене духу йти на муку задля вас —
 Хай гаряча кров у серці запечеться, мов смола.

Переклад із кримськотатарської
 Галини Михайловської

¹ *Курулта́й* — у тюркських народів загальнонаціональний з'їзд, під час якого вирішують найважливіші проблеми нації. Початково означав збори князів, пізніше — збори народу.

Бекір Чобан-заде
(фото 20-х рр. ХХ ст.)

До визначних поетів кримськотатарської літератури ХХ століття належить **Бекір Чобан-заде (1893–1937)**. Цей видатний син кримськотатарського народу, його справжня гордість, був не тільки автором багатьох віршів, що увійшли до золотого фонду кримськотатарської літератури, а й ученим-тюркологом зі світовим ім'ям, який здійснив не оціненний внесок у вивчення мови й літератури багатьох тюркських народів. І хоча цей унікальний поет і вчений прожив всього 44 роки, оскільки був репресований і знищений сталінською владою, його спадщина й сьогодні залишається надзвичайно актуальною. Як зазначає український учений Дмитро Урсу, *«наче міст між цивілізацією Сходу та Заходу, він з'єднав мудрість і споглядальність із витонченим аналітичним розумом, невгамовною енергією та прагматизмом»*. Так, наприклад, у вірші Бекір Чобан-заде *«Рідна мова»*, є рядки, що близькі не тільки кожному кримському татарину, а й усім, кому дорога його рідна мова:

До рідної мови душа потяглась,
Любов'ю синівською перейнялась.
О, мово, ти — віра моя в боротьбі
На струнах твоїх я співаю тобі.
Без тебе, кохана, під небом чужим
Загинув би я, одинак-пілігрим.

Переклад із кримськотатарської
Данила Кононенка

Депортація кримських татар **1944 року** до Середньої Азії, Сибіру та Уралу перервала літературну традицію кримців і назавжди залишиться *«живою раною»* в душі кожного з них. Фактично до 70-х років ХХ століття радянська влада робила все можливе, щоб про цю літературу ніхто не знав. Як пояснює поет і перекладач **Шакір Селім (1942–2008)**, *«найбільш обдаровані, найвідоміші наші літератори були забуті разом зі своїми творами, і заборонялося навіть згадувати їхні імена»*. Тому не дивно, що темі примусового переселення і, по суті, прагнення радянської влади повністю знищити цей багатостраждальний народ, присвячено чимало творів. Так, поет **Ешреф Шемьї-заде (1908–1978)** ще в депортації написав про цю трагедію поему *«Стіна сліз»* (1969). Цю тему висвітлює і відомий письменник ХХ століття **Шаміль Алядін (1912–1996)** в автобіографічному оповіданні *«Я ваш цар і бог»*.

Поет **Аблязіз Велієв (нар. 1939)**, який пережив депортацію, в інтерв'ю згадував: *«Нам, вигнанцям, забороняли промовляти слова “Крим”, “кримські татари”, “кримськотатарська мова”. Лише через кілька років по смерті Сталіна було дозволено видавати газети кримськотатарською мовою. Саме з газет ми дізналися, який у нас алфавіт, яка у нас мова, бо до того часу знали мову лише на побутовому рівні. У школі й*

університеті навчання велося узбецькою мовою. Тому я самотужки за допомогою газет вивчив рідну мову і став кримськотатарським журналістом, незважаючи на те, що я не відвідував жодного уроку з рідної мови. Живучи на чужині, я тільки й мріяв, як би повернутися до Криму, на свою батьківщину, з якої нас було насильно депортовано».

Біль і трагедію свого народу А. Велієв передає у вірші «**Моєму народу**», зокрема в таких рядках:

Як над нами знущались,
Глумились і люто ганьбили
Команданти і їхні прислужники
Ситі, пихаті і злі.
Слово «кримський татарин»
Навіть згадувать заборонили,
Начеб кримських татар
Не було і нема на землі!
Але вистояв ти,
мій народе,
На зло всім намовам.
І легкого шляху
Не шукав у своєму житті.
Не зламали борців

Ні тюремні іржаві закови,
Ні Сибір, ні ГУЛАГи,
Ні етапи жорстокі й круті.
Скільки їх,
Тих, хто мужньо боровсь
За свободу,
Полягло у борні
За священне за право своє!
Щоб вернуть на віки
Чесне ім'я могого народу
І сказати усім:
**Ми — живі,
Ми не вмерли, ми — є!**

Переклад із кримськотатарської
Данила Кононенка

Для сучасної кримськотатарської прози характерно відродження національних культурних традицій, збереження історичної пам'яті свого народу. Сучасні кримськотатарські поети й прозаїки: **Шакір Селім, Юнус Кандим, Сейран Сулейман, Ервін Умеров, Таїр Халілов, Гульнара Усеїнова, Ліля Буджурова, Лейля Алядінова, Юсуф Болат** та інші — розкривають у своїх творах ті думки та почуття, які найбільше хвилюють особистість сьогодення.

За умов нової окупації Криму Росією кримськотатарська література продовжує свій тернистий шлях і кожним новим своїм твором проголошує до всього світу: «*Ми — живі, ми не вмерли, ми — є!*».

1. Розкажіть, які факти з історії кримськотатарської літератури справили на вас найбільше враження й чому.
2. Самостійно знайдіть інформацію про одного з видатних діячів кримськотатарської культури та презентуйте її в класі.
3. Розкрийте, що вам відомо про українсько-кримськотатарські літературні зв'язки.
4. На основі статті підручника, інформаційного плаката, поданого на попередній сторінці, а також матеріалів рубрики «**Дізнаємося про видатну особистість**» підготуйте розгорнуте повідомлення про історію кримськотатарської літератури.

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Син двох народів Агатангел Кримський.
Ну, хто сказав, що ми не земляки?!
Татарин він навіки український,
Українець він татарський на віки!

Данило Кононенко

Ці поетичні рядки присвячені справжній гордості кримськотатарського й українського народів, унікальному вченому, перекладачеві й письменникові — **Агатангелу КРИМСЬКОМУ (1871–1942)**. Його ім'я 16 сесією Генеральної Асамблеї ЮНЕСКО затверджено у переліку видатних діячів світу. І це не випадково, адже А. Кримський вважається одним із найвідоміших учених-сходознавців у всьому світі. За різними джерелами, Кримський володів близько 60 мовами світу. У радянські часи будь-яка інформація про нього замовчувалася з ідеологічних причин аж до 1980 року. У 30-і роки ХХ століття він був звинувачений за антирадянську націоналістичну діяльність, за що перебував у Кустанайській тюрмі (зараз Казахстан), де на початку 1942 року помер, за однією із версій — від виснаження, а за іншою — унаслідок жорстоких тортур. Прах цього справжнього титана культури і науки покоїться десь у кустанайських степах.

Саме А. Кримський першим дав характеристику кримськотатарської літератури від ХІІ і до ХХ століття, був ініціатором створення «Короткої антології кримськотатарської поезії», видання якої стало справжнім явищем в історії кримськотатарської й української культур. Антологію було внесено до фундаментальної праці «**Студії з Криму**» (1930). Окремим розділом у цих студіях було дослідження «**Література кримських татар**».

А. Кримський вважав себе кримським татариним. Його родовід бере початок із давнього кримськотатарського роду з Бахчисараю. Але в ХVІІ столітті його пращур виїхав із місць Кримського ханства, оселився на території сучасної Білорусі, змушений був змінити віросповідання. Оскільки він був із Криму, охрестили його Кримським.

Українсько-кримськотатарські літературні зв'язки дуже міцні. Крилатий вислів Павла Тичини «Ми — зорі одного неба» яскраво увиразнює духовну близькість українського і кримськотатарського народів.

Кримськотатарська тематика знайшла своє відображення у творах таких корифеїв української літератури, як **Тарас Шевченко**, **Леся Українка**, **Іван Франко**, **Павло Тичина** та інших. Так, у великого новеліста української літератури **Михайла Коцюбинського** є низка творів («*Під мінаретами*», «*В путях шайтана*», «*У грішний світ*», «*На камені*»), створених під враженнями від перебування в Криму. «*Справжнє татарське царство без впливу московщини*», — так охарактеризував кримський півострів письменник. М. Коцюбинський створив своєрідні «записки мандрівника», які вражають красою та образністю. Зокрема, «На камені» (1902) Іван Франко назвав однією з найкоштовніших перлин української літератури. Цікаво, що в оповіданні «Під мінаретами» в образі вчителя Рустема багато хто з дослідників бачить великого кримськотатарського просвітителя **Ісмаїла Гаспринського**.

Безперечно, що зміцнюють українсько-кримськотатарські літературні зв'язки і художні переклади. Багато творів кримськотатарських письменників перекладені українською мовою, зокрема зусиллями **Миколи Мірошніченка**, **Данила Кононенка**, **Володимира Даниленка**, **Оксани Керимової** та інших. Твори українських письменників на кримськотатарську перекладали такі поети, як **Шакір Селім**, **Юнус Кандим**, **Аблязіз Велієв**, **Іса Абдураман** та інші.

Читачеві ХХІ століття

1944 рік трагічним відблиском назавжди увійшов в історію кримськотатарського народу. Протягом 18–20 травня, тільки за офіційними даними радянської влади, було примусово виселено **191044 осіб**. Історики, пов'язані з кримськотатарським національним рухом, наводять інші вражаючі цифри: 423 000 виселених, з яких 195 тисяч осіб загинуло в дорозі та протягом перших півтора року життя у спецпоселеннях (це становить понад 46 відсотків). Експертка Інституту демократії імені Пилипа Орлика **Наталія Беліцер** стверджує: «*Трагічні події, пов'язані з тотальною депортацією кримськотатарського народу в травні 1944 року і наступними десятиріччями насильницького утримання в місцях вигнання, були одним із широкомасштабних злочинів радянського режиму*».

Рустем Емінов.
Потяг смерті
(1996)

Таїр Бекірович Халілов

Таїр Халілов

(нар. 1940)

Таїр Халілов у своїй творчості досліджує пограничні стани людського існування...

*Володимир Даниленко,
український перекладач і видавець*

У ЙОГО ДОЛІ ЗАКАРБУВАЛАСЯ ТРАГЕДІЯ ВСЬОГО КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ

Про сучасного кримськотатарського письменника Таїра Халілова (Халіла), члена Національної спілки письменників України, відомо небагато. Народився він 6 вересня 1940 року в селі Карабай (нині Відродження) Старокримського району Автономної Республіки Крим. У родині, крім нього, було ще четверо дітей. 1944 рік розділив життя родини Халілових на «до» та «після».

Серед спогадів очевидців депортації кримськотатарського народу є свідчення і Таїра Халілова. 2009 року письменник згадував, що хоча сам він на той час був досить маленьким, проте і власні враження, і спогади старшої сестри, яка запам'ятала всі подробиці цієї трагедії, ніколи не залишають його. Переповнений болем за те, що відбулося, Т. Халілов стверджує, що влада заздалегідь ретельно продумала, «як непомітно ліквідувати цілий народ, щоб забрати його землю. Ні, вони не вбивали нас у газових камерах, але придумали більш витончений спосіб знищення: телячі вагони й спецпоселення, де вбивали повільно, але напевно».

Розповідь письменника про геноцид його народу вражає жахливими деталями: «Дорогою прямування ешелону, що тривала майже місяць, як і в місяцях насильницького поселення, люди вмирали від голоду, хвороб, від нестерпних душевних мук і від нещасних випадків. Наприклад, у нашому вагоні жінка та її шестирічна дочка загинули від того, що вночі на них зверху впали погано закріплені дошки від нар з лежачими на них людьми. А на якійсь станції двоє голодних підлітків на привокзальному ринку вкрали чи то пару пиріжків, чи то пару булок, їх схопили й забили на смерть».

Дорогою нікому жодної медичної допомоги не надавали. Потребу справиляли у відро, обгороджене в кутку вагона. Можна собі уявити антисанітарію, що панувала у вагоні, напханому людьми похилого віку, жінками

та дітьми. [...] Повністю виснажених, а також брудних, хворих і завошивлених людей прирікали потім на вірну голодну й мученицьку смерть уже в місцях спецпоселення...».

Сім'ю Халілових поселили в дерев'яних бараках у лісовій глушині Костромської області Росії. Нестерпні умови, виснажлива праця, голод і хвороби, постійний душевний біль не могли не позначитися на долі колись великої кримськотатарської родини. Після смерті батьків найменших дітей Халілових віддали до дитячого будинку в Узбекистані. Таїр згадував, що кожного вечора на лінійці разом з усіма іншими дітьми змушений був співати «*За детство счастливое наше спасибо, родная страна!*».

Згодом він закінчив школу, відслужив у радянській армії, вступив до сільськогосподарського інституту, після закінчення якого, пропрацювавши два роки в Ташкентській області, з дипломом за фахом «учений-агроном, плодоовочівник-виноградар» 1971 року приїхав на рідну землю. І хоча такі фахівці дуже потрібні були Криму, проте, як тільки дізнавалися, що він кримський татарин, у ту ж мить телефонували в міліцію. Після кількох таких невдалих спроб Таїр Халілов зміг повернутися на Батьківщину лише у травні 1990 року.

Трагедію рідного народу, свій біль від того, що відбулося, Таїр Халілов описав у повісті «*Забрана Батьківщина*». Перу письменника належать також поема «*Моя доля — ХХ століття*», прозові твори «*Коли прилітають лелеки*», «*Перший сніг*» та інші.

Наприкінці 2018 року Таїр Халілов став лауреатом спеціальної номінації «*Внесок у розвиток кримськотатарської літератури*» першого українсько-кримськотатарського літературного фестивалю «*Кримський інжир*».

Пропонуємо вам відкрити для себе творчість цього письменника, прочитавши повість «*До останнього подиху*»¹.

1. Які факти життя письменника вразили вас найбільше й чому?
2. Що ви очікуєте від повісті Т. Халілова з назвою «До останнього подиху»?

До вивчення повісті «ДО ОСТАННЬОГО ПОДИХУ»²

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться враженнями від прочитаної повісті.
2. Прокоментуйте епіграф твору — слова Е. Гемінґвея. З якого твору цей вислів? Що об'єднує твори цих двох письменників? Аргументуйте свою відповідь.

¹ Ця повість увійшла до збірки сучасної кримськотатарської прози «Самотній палігрим» (переклади С. Грицай, В. Даниленка, О. Керимової, Д. Кононенко, Л. Любимової) (К., 2003).

² Текст повісті ви зможете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

3. Що ми дізнаємося про головного героя повісті з перших її сторінок? Які емоції та почуття викликає у вас цей герой і чому?
4. Поясніть, як ви розумієте такі рядки з твору: «*Іноді дорослим людям корисно зустрінись із своїм минулим. Людина не повинна забувати свого дитинства*».
5. Проаналізуйте, які образи виникають у головного героя, коли він згадує своє кохання до Еміне. Складіть власний асоціативний ланцюжок: «*Кохання — це ...*».
6. Прочитайте, яким побачив своє рідне село Бекир після повернення з війни. Поділіться думками й емоціями, які викликає у вас цей фрагмент твору.
7. Перекажіть, як і чому з «воїна-переможця» головний герой перетворився на «спецпереселенця».
8. Знайдіть у тексті, які жахливі деталі трагедії виселення рідного села переповідає головному герою Абляким-ага.
9. Простежте за текстом, як у творі розкривається тема зради. Висловіть своє ставлення до образу приятеля Бекира.
10. Розкажіть, які поневіряння довелося пережити Бекиру в Середній Азії та під час каторги.
11. Схарактеризуйте роль коханої жінки Еміне в житті головного героя.
12. Проаналізуйте за текстом, які враження наповнюють головного героя під час перебування у Криму із сином. Яке болюче питання не дає спокою Бекиру? Свою відповідь підтвердьте цитатами з твору.
13. Прокоментуйте фінал повісті.
14. Поясніть, як ви розумієте назву твору. Простежте, коли й за яких обставин з'являється ця фраза у творі.
15. У класі проведіть дискусію на тему «Чому українському читачу треба (не треба) прочитати повість Т. Халілова “До останнього подиху”?».

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Історії українського і кримськотатарського народів тісно переплетені між собою. Відбулося кровозмішення цих двох великих народів, що належать до зовсім різних мовних груп. Хоч у них різні культури, державно-економічні уклади, але вони мають однакове світосприйняття — однаково чують, уловлюють звуки, однаково відображають і однаково передають їх. Такі явища в історії людства мають місце.

Юнус Кандим, кримськотатарський поет і перекладач

Кримськотатарська література багата і цікава, і хто її відкриває для себе уперше, той уже ніколи не залишиться осторонь неї. Множаться ряди її прихильників серед українського читача, ростуть ряди перекладачів з кримськотатарської.

Данило Кононенко, український перекладач

Підсумовуємо вивчене

1. Сформулюйте тему та головну ідею повісті «До останнього подиху».
2. За допомогою конкретних прикладів розкрийте національні ознаки прочитаного твору.
3. Прокоментуйте висловлювання, представлені в рубриці «**Зі скарбниці літературно-критичної думки**».
4. Подивіться фільм українського режисера Ахтема Сеїтаблаєва «Хайтарма» (2013). Що об'єднує цей фільм з прочитаним твором? Свою відповідь обґрунтуйте.
5. Які ще твори мистецтва на тему депортації кримських татар вам відомі? Розкажіть про них.
6. Прокоментуйте висловлювання українського перекладача й видавця В. Даниленка: «*Ознайомившись із сучасною прозою кримських татар, народу, який завжди поруч із нами, український читач одержить нагоду зазирнути глибше в душу свого народу, адже націю формують не лише ландшафт, релігія, традиційні заняття і кухня, а й найближчі сусіди. І якщо посередниками між Західною Європою й Україною завжди була Польща, то посередником між Україною і Сходом завжди було Кримське ханство з його багатими традиціями, в яких нашарувалися давні культурні запозичення середземноморських та східних культур*».
7. На основі інфографіки¹ та матеріалів підручника підготуйте розгорнуту розповідь про трагедію депортації кримськотатарського народу.

Постер фільму «Хайтарма»

¹ Інфографіка складена за даними Кримськотатарського національного руху.

Джон Майкл Грін
John Michael Green
(нар. 1977)

Джон Грін — один з найкращих письменників, які нині живуть.

*Е. Локґарт (Емілі Дженкінз),
американська письменниця*

**ПОПУЛЯРНИЙ АВТОР РОМАНІВ ДЛЯ МОЛОДІ,
або БІЛЬШЕ, НІЖ ПИСЬМЕННИК**

Сучасний американський письменник Джон Грін надзвичайно популярний у всьому світі. Його навіть називають культовим. І хоч Грін вважає літературу любов'ю свого життя, він більше, ніж письменник. Джон Грін — широко відомий відеоблогер, засновник субкультури для підлітків, популяризатор науки й освіти, філантроп. Але найголовніше, що він знає й відчуває сучасного тінейджера, розуміє його проблеми, чує його голос, поважає його розум і вразливість та закликає інших робити те саме.

Джон Майкл Грін народився 24 серпня 1977 року в Індіанаполісі, столиці штату Індіана, що у Сполучених Штатах Америки. Протягом кількох років його родина переїжджала з місця на місце, доки не оселилася у штаті Флорида. У 1980 році у Грінів народився ще один хлопчик; так у Джона з'явився молодший брат Генк, із яким вони і досі підтримують дружні стосунки і мають спільні проекти. У школі Джон Грін навчався не дуже добре, у нього були проблеми зі здоров'ям, він відчував себе невпевненим і самотнім, вів замкнене життя. Майже увесь час Джон проводив наодинці і багато читав, що, за його спостереженнями, було дуже корисно для нього як майбутнього письменника. Юнак захоплювався книгами Джерома Селінджера, Курта Воннегута, Тонні Моррісон. Сьогодні Джон Грін зізнається, що мріяв стати письменником ще зі школи, але тоді йому це здавалося чимось неймовірним, як бути астронавтом чи грати у

Джон Грін зі своїм братом Генком

Національні футбольній лізі. І тільки коли він подорослішав та набрався досвіду, то всерйоз подумав, що зможе здійснити свою давню мрію. Після закінчення школи Джон навчався у коледжі і отримав ступінь бакалавра з англійської філології та релігієзнавства. Першим місцем роботи Джона Ґріна стала дитяча лікарня, де він працював капеланом. Даючи біблійні поради, юнак підтримував хворих дітей та їхніх рідних у боротьбі зі смертельними хворобами, зокрема з раком. Спостерігаючи за тяжкохворими дітьми, Ґрін ставився питання: «Чому на долю одних людей випадає так багато страждань, а інших вони обходять стороною?». Так і не знайшовши відповіді, Джон Ґрін зрозумів, що не зможе стати священником й вести церковні служби, тому після 5 місяців роботи в лікарні обрав письменницьку кар'єру. Він переїздить до Чикаго, де влаштовується помічником редактора журналу «*Booklist*»¹ — видання Американської бібліотечної асоціації, що публікує критичні огляди книжок та аудіовізуальних матеріалів для бібліотекарів і любителів літератури. Паралельно Ґрін пише рецензії для однієї із найвпливовіших газет Америки — «*The New York Times*», виступає з радіоесеями. Джон Ґрін підготував сотні оглядів на різні книжки і поступово усвідомив, що і сам може стати автором однієї з них. У цей час він розпочав роботу над своїм першим романом «*У пошуках Аляски*», який вийшов у 2005 році. Читачі і критики високо оцінили дебютний твір Джона Ґріна. Письменник став лауреатом престижної літературної премії Майкла Л. Принца, яку присуджує Американська бібліотечна асоціація за найкращі твори для підлітків. Надихнувшись першим успіхом, Ґрін пише романи «*Досить Катрін*» (2006), «*Паперові міста*» (2008). У 2009 році «Паперові міста» було відзначено премією Едгара По за кращий роман для молоді. Згодом виходять романи «*Най сніжить*» (2008, у співавторстві з М. Джонсон та Л. Міракл), «*Черепашки аж до низу*» (2017) та низка оповідань. Та найвідомішим твором Джона Ґріна став роман «*Провина зірок*» (2012). Протягом двох тижнів у 2012 році він очолював рейтинг бестселерів «*The New York Times*» для дитячих книг. «*Я хотів написати невеличку епопею — правду про те, як хвороби обмежують наше життя*», — зазначив письменник в одному із своїх інтерв'ю.

Джон Ґрін займає активну громадську позицію. Так, у 2018 році він підписав звернення американського ПЕН-клубу до президента РФ Володимира Путіна з вимогою звільнити незаконно засудженого українського режисера Олега Сенцова.

Сьогодні письменник живе у своєму рідному місті — Індіанapolisі, він одружений і має двох дітей — дочку та сина. І ймовірно, саме зараз вигадує для нас одну зі своїх історій.

Кожна книжка Джона Ґріна — це подія. Вона отримує схвальні відгуки, нагороджується численними преміями і, що цікаво, стає популярною не тільки у підлітків, а й серед дорослих. Чому його твори так

¹ «Booklist» видається у друкованому варіанті та онлайн. Сайт видання: <https://www.booklistonline.com>. Тут ви можете ознайомитися із новинками зарубіжної літератури.

подобаться сучасним читачам і читачкам? Можливо тому, що він пише про справжні цінності, про любов і дружбу, вірність і зраду, про справжнє життя і смерть... Його твори про те, як жити не у вигаданому фантастичному світі, де не існує неможливого й усе закінчується «хепі ендом», а як вижити у світі реальному, де щасливі фінали — це рідкість. Книги Джона Гріна читаються легко, на одному диханні, але це не означає, що вони легко забуваються.

1. Які факти з біографії письменника вас вразили найбільше?
2. Назвіть найвідоміші твори письменника.
3. Підготуйте повідомлення про діяльність ПЕН-клубу. Яку ініціативу цієї організації підтримав Дж. Грін? Як можна схарактеризувати письменника за таким вчинком?

Читачеві XXI століття

Джон Грін прославився не тільки своїми романами, він широко відомий і як автор оригінальних онлайн-проектів. Зокрема він заснував цілу субкультуру для підлітків — *Nerdfighteria* (від англ. *nerd* — «заучка, ботанік» і *fighter* — «борець»). Її гаслом стала фраза «Не забувай бути крутим» («*Don't Forget To Be Awesome*»). *Nerdfighteria*, як і романи Джона Гріна, об'єднує підлітків, які відчують труднощі у спілкуванні і не можуть знайти друзів. Нове товариство підвищує їхню самооцінку, дає змогу відчувати себе соціально значущими. Зустрічаючись як онлайн, так і в реальному світі, «нердфайтери» виявляють значну соціальну активність, про що свідчить чимала кількість створених ними проектів (<https://nerdfighteria.vanillacommunities.com/>).

До вивчення роману «ПРОВИНА ЗІРОК»¹

У творчій майстерні письменника

ПРО ІСТОРІЮ НАПИСАННЯ ТА НАЗВУ РОМАНУ «ПРОВИНА ЗІРОК»

Написати роман «Провина зірок» Дж. Гріну допоміг досвід роботи капеланом у лікарні для тяжкохворих дітей. Письменник багато спілкувався з хворими та їхніми родинами, вивчав спеціальну літературу. Грін зізнається, що хотів показати, що життя тяжкохворих людей, як і здорових, багате на різні події, воно не визначається тільки хворобою чи особливими потребами. Такі люди також здатні мріяти, любити, мандрувати. Але у суспільстві часто виникає проблема соціальної ізоляції хронічно хворих людей, таким чином, їм доводиться боротися і з фізичними наслідками своєї хвороби, і з навішуванням соціальних ярликів.

¹ Текст роману (у скороченні) ви можете прочитати в електронній хрестоматії, що розміщена на сайті УОВЦ «Оріон».

Роман «Провина зірок» Дж. Грін присвятив **Естер Ерл**, дівчині із міста Квінсі (штат Массачусетс, США), яка було однією з перших «нердфайтерів» і придумала слоган цієї субкультури *«Не забувай бути крутим»*. Естер була хвора на рак щитовидної залози і залежала від кисневого балона, як і Гейзел Грейс у «Провині зірок». Джон Грін спілкувався з дівчиною онлайн, приїздив до неї у гості. На превеликий жаль, у 2010 році, у віці 16 років Естер Ерл померла. *«Я не міг би написати свій роман без її дружби»*, — зазначає письменник. Але водночас він наголошує, що Грейс — це не Естер.

Назва роману також має свою історію. Це алюзія на цитату із трагедії В. Шекспіра «Юлій Цезар»: *«Буває, що самі для себе долю Ми творимо. / Тут не в планетах річ, / А в нас самих, у наших звичках рабських»*¹ (переклад з англійської Василя Мисика). Обігруючи цей уривок у своєму творі, Джон Грін водночас спростовує його, бо лише «зірки», тобто доля, злий рок винні у тому, що відбувається з персонажами роману, вини підлітків у цьому немає.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справив на вас прочитаний роман? Що зачепило найбільше — тематика, сюжет, образи, стиль автора? Які епізоди запам'яталися?
2. Розкажіть, хто такі Гейзел та Огастас. За яких обставин вони познайомилися? Як вони боролися зі своїми смертельними хворобами?
3. Як у родині підтримували кожного з підлітків?
4. Об'єднайтеся у дві групи і складіть характеристику образів: перша група — Гейзел, друга група — Огастас. Описуючи Огастаса, розкрийте роль цигарок у створенні цього образу-персонажа, а характеризуючи Гейзел, поясніть, чому дівчина порівнювала себе із гранатою. Представте результати своєї роботи у класі.
5. Розкажіть про історію кохання Огастаса та Гейзел.
6. Про що мріяв Огастас Вотерс, у що вірив? Як ви розумієте улюблену фразу юнака: *«Я на американських гірках, які ведуть тільки вгору»*?
7. Доведіть, що хворі підлітки не здалися, а продовжували жити, дружити, любити.
8. Розкажіть історію Айзека. Як ви думаєте, у чому полягала роль цього персонажа?
9. Прочитайте виразно сцену помсти підлітків Моніці — дівчині, що покинула хворого Айзека. На чиему боці ваші симпатії?
10. Розкрийте особливості композиції роману. Яку роль у побудові твору відіграє образ письменника Петера Ван Гаутена та його книжка «Царська німеч»? Як «Царська німеч» вплинула на життя Гейзел та Огастаса?
11. Що стало причиною поїздки підлітків до Амстердама? Чи виправдала ця поїздка їхні очікування? Чому?

¹ Men at some time are masters of their fates:
The fault, dear Brutus, is not in our stars,
But in ourselves, that we are underlings.

12. Сформулюйте тематику роману.
13. Які проблеми порушує автор у своєму творі? Які рішення пропонує?
14. Наведіть приклади метафор у романі. Розтлумачте сенс метафоричного образу води.
15. Наведіть конкретні приклади з тексту, у яких автор натякає читачеві про те, що Огастас помре.
16. Як закінчується роман? Чи можна стверджувати, що у «Провині зірок» — відкритий фінал? Спробуйте передбачити, як складеться подальша доля Гейзел та її батьків, Айзека.
17. Розкрийте символіку назви твору.
18. Прокоментуйте схему¹. Поясніть роль у творі другорядних персонажів — Кейтліа, Моніки, Кароліни.

Читачеві XXI століття

Джон Ґрін — популярний відеоблогер. Відеопроєкти, започатковані Джоном та його братом Генком, дуже поширені серед молоді. Найбільш відомий — **VlogBrothers** (<https://bit.ly/2охс90g>). Окрім особистих тем, брати порушують у ньому важливі та гострі питання для сучасних підлітків. Увагу молодих людей привертає й освітянський проєкт **Crash Course** (<https://www.youtube.com/user/crashcourse>), де Ґрини розповідають про цікаві відомості з біології, хімії, екології, історії, літератури. Новим сольним відеопроєктом Джона стала серія коротких відеонovel **Mental Floss** (<https://bit.ly/1iKAZOs>), у яких письменник знайомить глядачів з різними фактами, наприклад, «45 дивних фактів про президентів США» або «50 найпоширеніших оман». Джон та Хенк також заснували фестиваль **VidCon** (<https://bit.ly/2UM1rTV>), мета якого — об'єднання авторів онлайн-відео в реальному світі.

Для ведення своїх блогів Джон Ґрін використовує різні соціальні майданчики в Інтернеті, зокрема свій офіційний сайт

¹ У схемі використано кадри з кінофільму «Провина зірок» (США, режисер Джон Бун). Текст твору в перекладі з англійської Віри Назаренко.

(<http://www.johngreenbooks.com/>), **Facebook** (<https://www.facebook.com/JohnGreenfans/>), **Twitter** (<https://twitter.com/johngreen>), **Instagram** (<https://www.instagram.com/johngreenwritesbooks/>) тощо. У соціальних мережах митець має мільйони підписників.

Успішна письменницька кар'єра та активність в Інтернет-просторі зробили Джона Ґріна надзвичайно впливовою людиною. Блогери запровадили термін «**ефект Джона Ґріна**». Так називають наслідки свіжого поста Ґріна у соціальних мережах про будь-що, після якого різко збільшується продаж його книжок. А журнал «Time» навіть включив Джона Ґріна до списку «100 найвпливовіших людей світу».

Мистецькі передзвони

Три із семи романів Джона Ґріна вже зацікавили кінематографістів. Так, першою стрічкою за творами письменника стала «**Провина зірок**» (США, режисер **Джон Бун**). Кінокартина вийшла у 2014 році. Цікаво, що письменник зіграв у ній одну з епізодичних ролей (цю сцену зберегли лише для DVD-версії). Дізнатися більше про екранізацію «Провини зірок» ви зможете на офіційному сайті фільму: <http://thefaultinourstarsmovie.com/>. У 2015 році вийшов фільм «**Паперові міста**» (США, режисер **Джейк Шрейер**). А у 2018 розпочалася робота над екранізацією дебютного роману Джона Ґріна — «**В пошуках Аляски**». Це буде серіал, сценаристи обіцяють 8 серій.

Читачеві ХХІ століття

Джон та Генк Ґріни — відомі філантропи, вони активно займаються соціально важливою діяльністю. Так, разом із батьками померлої від раку Естер Ерл вони заснували благодійний фонд «**Ця зірка ніколи не згасне**», мета якого — надання фінансової допомоги хворим на рак дітям. Декілька разів на місяць Джон Ґрін спілкується у скайпі та телефоном із хворими на рак підлітками, намагається підтримувати їх. Онлайн-популярність братів Ґрін дала їм змогу запустили благодійний проект **Project for Awesome** (<http://www.projectforawesome.com/>). Його учасники створюють відео, у яких закликають пожертвувати гроші у той чи інший благодійний фонд.

Підсумовуємо вивчене

1. Поясніть назву статті про Джона Ґріна «Популярний автор романів для молоді, або Більше, ніж письменник».
2. Чи хотілось би вам прочитати «Провину зірок» удруге? Чи порадили б ви цей твір своїм друзям? Поясніть свою думку.
3. Продовжте речення «Роман Джона Ґріна "Провина зірок" про ...».
4. Розв'яжіть кроссенс. Визначте центральне зображення. Аргументуйте своє рішення.

5. У передмові «Від автора» письменник зазначає, що «Провина зірок» — художній вимисел. Як ви гадаєте, ця вигадана історія сама собою щось важить?
6. У романі ви, ймовірно, помітили, чимало афоризмів. Назвіть та прокоментуйте такі, що вам найбільше запам'яталися.
7. Ознайомтеся із відгуками читачів про «Провину зірок», що розміщені на офіційному сайті письменника. Який з них вас найбільше вразив? Підготуйте свій відгук про цю книжку, представте його у класі.
8. За романом «Провина зірок» напишіть твір-роздум на одну із тем:
 - ✓ «Читаючи роман Джона Ґріна "Провина зірок" я замислився/замислилася про ...»;
 - ✓ «У чому секрет популярності творів Джона Ґріна?»;
 - ✓ «Бути дорослим — означає знати, в що віриш» — або запропонуйте свою тему.
9. Подивіться кінострічку «Провина зірок» режисера Джона Буна. Порівняйте її із твором.
10. Підготуйте інфоплакат/буктрейлер/мотиватор¹ за твором.

¹ Створити мотиватори можна за допомогою інтернет-ресурсу <https://bit.ly/2Q0oglf>

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Поділіться своїми враженнями про твори, представлені у цьому розділі. Які з них справили на вас найбільше враження, а які залишили байдужими? Чому?
2. Розкрийте провідні тенденції у драматургії другої половини ХХ століття.
3. Поясніть, що таке «драма абсурду». Чи доводилося вам бачити вистави «театру абсурду»? Якщо так, розкажіть про них.
4. Прокоментуйте інформаційний плакат.

5. Розкажіть про постановки п'єс «театру абсурду» на українській сцені.
6. У групах виконайте завдання (на вибір) за прочитаним твором «драми абсурду»:
 - ✓ намалюйте афішу до театральної постановки п'єси;
 - ✓ складіть режисерський коментар для акторів, які будуть виконувати головні ролі п'єси;
 - ✓ напишіть лист майбутнім читачам (глядачам) твору: чому, на ваш погляд, потрібно (або не потрібно) читати (дивитися в театрі) цей твір;
 - ✓ підготуйте рекламний проєкт у вигляді інсценізації з прочитаного твору.
7. Уявіть себе актором чи акторкою. Роль кого з прочитаних драматичних творів ви хотіли б виконати і чому? Які риси характеру обраного персонажа ви б увиразнювали найбільше?
8. Поясніть, як ви розумієте, що таке «постмодернізм». Чи відчуваєте ви себе постмодерністом?

9. Вітчизняна літературознавиця Кіра Шахова зазначала: *«Модернізм — це те мистецтво, яке навіть у трагедійних творах залишає віру і надію в людину і її майбутнє, а постмодернізм тотально песимістичний, зневірений, безнадійний»*. Чи поділяєте ви таку думку? Якщо так, то прокоментуйте її положення прикладами з прочитаних вами творів.
10. Організуйте у класі дискусію на тему: «Яким я уявляю майбутнє літератури?» або «Постмодернізм: за і проти».
11. Об'єднайтесь у класі у групи і підготуйте рекламний проєкт (для радіо або телебачення) до одного з творів постмодерністської літератури.
12. Напишіть твір-стилізацію на вільну тему у постмодерністській манері.
13. Створіть синквейн на тему «Постмодернізм».
14. *«На мою думку, література, образотворче мистецтво, архітектура і кіно, творчі, інтелектуальні, духовні вияви мають сенс тільки тоді, коли вони несуть у собі справжні цінності, вказують вихід із самотності до людського загалу...»*, — так визначив своє творче кредо Хуліо Кортасар. Які цінності несуть у собі прочитані вами твори, вміщені у цьому розділі?
15. Напишіть рецензію або відгук для читацького блога про твір, прочитаний вами у цьому розділі.
16. Підготуйте огляд офіційного сайту М. Павича (<http://www.khazars.com>). Запропонуйте варіант українськомовного сайту сербського письменника. Чи плануєте розмістити на ньому інтерактивні твори письменника?
17. У чому полягає оригінальність творів Мілорада Павича?
18. Доведіть, що оповідання М. Павича «Скляний равлик» належить до постмодерністської літератури.
19. Сучасний літературознавець Олександр Геніс стверджує, що *«словесність набагато старіша за не тільки книг, а й самої писемності. Книга — лише одна із форм існування літератури. А це означає, що їй на зміну може прийти щось інше. Наприклад — електронна книга»*. Чи поділяєте ви думку дослідника? Свою відповідь аргументуйте.
20. Підготуйте мотиваційний постер/інформаційний плакат/кроссенс за творчістю Мілорада Павича.
21. Розкажіть, що вам відомо з історії кримськотатарської літератури.
22. На конкретних прикладах доведіть або спростуйте думку про те, що повість Т. Халілова «До останнього подиху» відображає трагедію кримськотатарського народу.
23. Використовуючи матеріали підручника та публікації в Інтернеті, підготуйте повідомлення «10 цікавих фактів про Джона Гріна».
24. На прикладі роману Дж. Гріна «Провина зірок» доведіть, що його автор вважає читання книг важливим для підлітків.
25. Прокоментуйте висловлювання Джона Гріна: *«Вони [мої книги] виникають на перетині між людьми, яких я уявляю, і питаннями, які мене хвилюють»*.
26. Прокоментуйте назву розділу та епіграфи до нього (див. с. 179).

КНИЖКИ, ЩО НАС ОБИРАЮТЬ, або ЗАМІСТЬ ПІДСУМКІВ

- ❖ Поясніть, як ви розумієте назву цієї частини підручника. Розкажіть про ті книжки, що обирали вас під час вивчення курсу зарубіжної літератури. А які книжки обирали ви?
- ❖ Протягом років навчання ви багато читали творів різних національних літератур, віртуально подорожували в просторі і часі, дізнавалися про щось нове і пізнавали себе... Розкажіть, які з прочитаних творів зарубіжної літератури справили на вас особливе враження і чому. Чи були серед них такі, що змусили вас про щось замислитися, можливо, навіть змінили щось у вас?
- ❖ Різні епохи і країни, літературні напрями і течії, різні імена і твори відкривали ви на уроках зарубіжної літератури. Щось здивувало, а щось уже забулося, щось захопило, а щось, напевно, навіть дратувало... Були зустрічі з такими творами, на які ви чекали, а під час читання інших ви відверто нудьгували і вам кортіло, щоб урок «зарубіжки» якомога швидше закінчився. Якби ви були укладачем навчальних програм, які твори ви запропонували б для вивчення у школі? Складіть такий список і обґрунтуйте його у класі.
- ❖ Твори зарубіжної літератури ви впізнавали завдяки невтомній праці перекладачів. Що ви знаєте про здобутки української перекладацької школи? Які нові імена ви відкрили для себе? Розкажіть про це в класі.
- ❖ Відомий сучасний французький письменник і педагог Данієль Пеннак переконаний, що дієслово «читати» не витримує наказової форми. Як і дієслова «Люби!», «Мрій!». Результату не буде, — впевнений Д. Пеннак. А ви як вважаєте, чи можна змусити читати, любити, мріяти?.. І що тоді зробити, щоб людина відкрила для себе світ літератури, читання? Спробуйте себе у ролі вчителя (або батьків) і презентуйте свої засоби, як можна людину залучити до читання.
- ❖ У цьому навчальному році ви читали твори, написані в різні часи. Які з них запам'яталися вам найбільше і чому? Доля яких письменників вразили вас? Поясніть свою відповідь.
- ❖ Якби вам довелося укласти «Антологію зарубіжної літератури ХХ століття», кого з письменників та які твори ви б туди включили і чому?
- ❖ Якими «українськими стежинами світової літератури» вам довелося пройти у цьому навчальному році? Підготуйте мультимедійну презентацію «Україна і зарубіжна література».
- ❖ Чи є сторінки цього підручника, які вам хотілося б ще раз розгорнути, щось перечитати, переглянути? Розкажіть про них. А чи були такі сторінки, які вам були необхідні, але ви не знайшли їх у підручнику?
- ❖ Проаналізуйте «хмаринку» на обкладинці вашого підручника. Про що розповідає і що стверджує ця «хмаринка»? Чи не хотіли б ви щось додати до неї, спираючись на ваш читацький досвід?
- ❖ Напишіть листа майбутньому учневі 5 класу, який тільки розпочинатиме свій шкільний шлях до країни зарубіжної літератури, на тему «Книжки, які обрали мене, — книжки, що обиратимуть тебе».

- ❖ Зіставте і прокоментуйте ілюстрацію українського музиканта, лідера групи «От Вінта!», художника і громадського діяча Юрія Журавля і висловлювання перуанського письменника, лауреата Нобелівської премії Маріо Варґаса Льюїса про те, що література *«завжди була інструментом для боротьби проти диктатури»*. За допомогою прочитаних творів підтвердьте чи спростуйте це твердження.

Юрко Журавель.
Читач (2014)

- ❖ Чи є серед усіх творів, які ви вивчали в курсі зарубіжної літератури, такі, до яких ви будете звертатися в подальшому житті, які, можливо, порадите прочитати в майбутньому власним дітям? Якщо так, розкажіть про них.

«Читай — і ти полетиш!» — стверджував сучасний бразильський письменник Пауло Коельйо. Дорогі наші читачі! Віримо, що попереду у вашому вже зовсім дорослому житті на вас чекає багато цікавих і надзвичайних «польотів з книжкою»!

**Електронний додаток до підручника ви знайдете
в рубриці «Методична підтримка»
на сайті Українського освітянського видавничого центру «ОРІОН»**